

406114

A NAGY VIHAR HAJÓTÖRÖTTEI

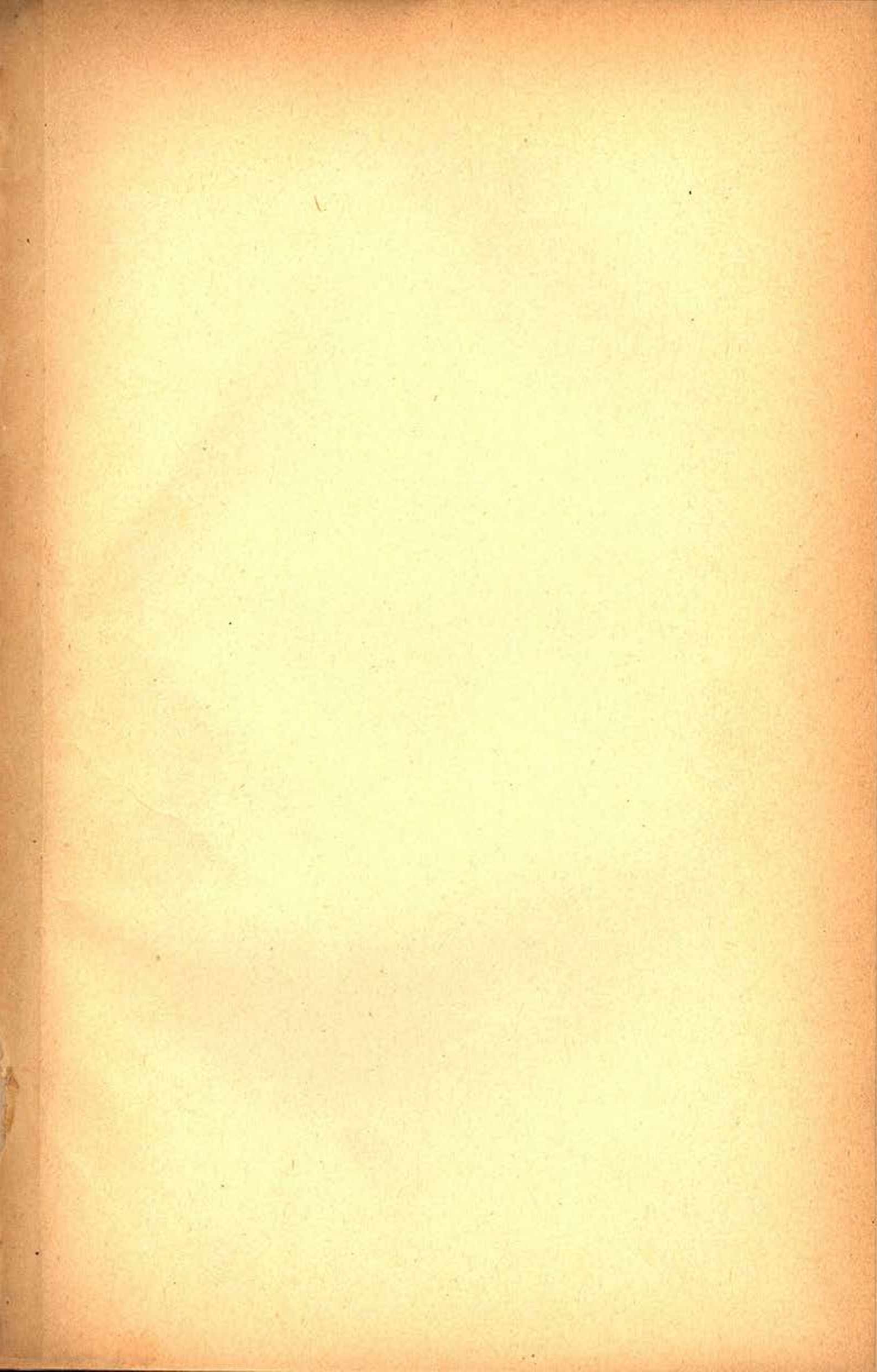
645/2

HIVATALOS FELJEGYZÉSEK,
TANULMÁNYOK ÉS MÁS IRÁSOK
A HÁBORU ÉS A PUSZTÍTÓ
BÉKE IDEJÉRŐL

2

BUDAPEST, 1927
WODIANER F. ÉS FIAI GRAFIKAI INTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

A NAGY VIHAR HAJÓTÖRÖTTEI

HIVATALOS FELJEGYZÉSEK,
TANULMÁNYOK ÉS MÁS IRÁSOK
A HÁBORU ÉS A PUSZTÍTÓ
BÉKE IDEJÉRŐL

2

BUDAPEST, 1927
WODIANER F. ÉS FIAI GRAFIKAI INTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

EGYETEMI
BUDAPEST
KÖNYVTÁR

LELT

2001 MARC 12

»A NAGY VIHAR HAJÓTÖRÖTTEI«

RIPKA FERENC DR. FŐPOLGÁRMESTER BEVEZETŐJÉVEL ÉS
SIPÓCZ JENŐ DR. POLGÁRMESTER ELŐSZAVÁVAL

I. A MENEKÜLÉS ÉS EGYÉB MEGPRÓBÁLTATÁSAINK TÖRTÉNETE

	Oldal
LIBER ENDRE: Budapest a menekültügy szolgálatában ...	13
„ „ A háboru és a pusztító béke hatásai Buda- pesten ...	93

II. TANULMÁNYOK ÉS EMLÉKEZÉSEK

BÓDY TIVADAR DR.: Egy szomorú ősz ...	131
HARRER FERENC DR.: A háborus jótekonyság munkája ...	132
PUREBL GYŐZŐ DR.: Az iskola a társadalom, közegészség- ügy és testnevelésügy szolgálatában ...	134
CZETTLER JENŐ DR.: A magyar gazdák az erdélyi mene- kültkért ...	144
VADNAY TIBOR DR.: Károly király gyermeknyaraltatása ...	147
BANETH SÁNDOR: A „Pro Transsylvania“ Országos Segítő Bizottság ...	163
KÁDÁR BÉLA DR.: A Jászság szive ...	172
TÚSKÉ JENŐ DR.: A m. kir. államvasutak és a menekültügy ...	177
HENCZ LAJOS DR.: A m. kir. posta a menekültügy szolgál- tatában ...	184
NEUGEBAUER VILMOS: A magyar gyermekek üdültetése ...	188
BÄRTL TIVADAR: A közalkalmazottak megpróbáltatása ...	196

	Oldal
Aldobolyi NAGY GYÖRGY: A menekült-vagyon sorsa	199
HORVÁTH KÁLMÁN: Az egészségügyi és jóléti intézmények pusztulása	205
FLAXMAYER JÓZSEF DR.: A székesfővárosban folytatott étkeztetési akciók	210
HALÁCSY ENDRE: A cserkészfiúk	215

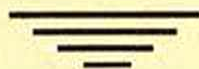
III. MOZAIK

GALLINA FRIGYES DR.: Menekülés a harctéren	219
VÁLYI NAGY GÉZA: Menekültek	226
SAS EDE: Öreg Széki Mózes	228
SARBÓ VILMOS: Rozika	236
KÁLLAY MIKLÓS: Szomju szivek bora	239
URAY DEZSŐ: A segítő kéz	241
PAYR HUGÓ: Emlékek	244
KÁDÁR BÉLA: Székely bucsuzó	247

A könyvet sajtó alá rendezte:

KÁDÁR BÉLA DR.

SARBÓ VILMOS

EMLÉKEZÉS

Írta: RIPKA FERENC dr., Budapest székesfőváros
főpolgármestere.

A világháború igazi borzalmassága akkor tárul föl előttünk, ha egyenkint megnézzük azokat a szörnyű szerencsétlenségeket, amiket okozott. Egyesek, családok, városok és vidékek tragédiái a borzalmasságok és szenvedések annyi rémes egyes esetét tárják föl, hogy még az emlékezésbe is belefájdul az ember szíve.

A véres szenvedések e hosszú sorában számunkra egyik legfájdalmasabb részlet az, amikor a szép Felső-Magyarország és Dél-Magyarország után a románok váratlan betörése alkalmával a bérces Erdély lakossága menekült a támadás elől.

A menekülők egy kis hányada Nagymagyarország számos városában és községében talált menedéket, illetve helyezkedett el, de a legnagyobb részét Budapest fogadta be. Liber Endre tanácsnok fáradhatatlan munkásságának köszönhető, hogy a kórházakkal és egyéb katonai hivatalokkal amúgy is túltömött város be tudta őket fogadni. De segítségére volt ebben az emberbaráti és hazafias munkában Budapest jó szíve is. Mert Budapest lakosságának önzetlen áldozatkészsége nélkül a télvíz idejére otthonukból kiüldözött szerencsétlen embereket nem lehetett volna elhelyezni.

Nem egyszer mondták, hogy Budapest Magyarországnak csak a feje, de szíve nem. Csak erre a szomorú időre kell mutatnunk és beigazoljuk, hogy amikor a szívnek meg kell szólalni, akkor Budapest szívére nem hiába számít Magyarország.

Szomorú idők emlékeit idézzük föl és látjuk a szenvedőket, látjuk a segítő jobbkezet, látjuk az emberi fájdalmat, az emberi jószágot, amint kiemelkednek a szerencsétlenségek özönéből, amit rájuk zúdítottak. Sok millió jó és szerencsétlen emberre néhányan.

Biztosítsuk a jóknak uralmát, akik védik az embert, megóvják a békét és vigyázzunk a gyújtogatókra, akik néhányan is lángbaboríthatják az egész világot.

ELŐSZÓ

A háborúk legfájdalmasabb pillanata az emberi vad erő minden szenvedélyes és szörnyűséges összecsapásai között is talán az, midőn a dúló hadseregkolosszusok előtt megindul a falvak és tanyák csendes, nyugodalmas népe és a szinte végzetszerűen közeledő veszélyek elől, mint azok kénytelen martaléka, menekül biztosabbnak hitt tájak felé, de mégis a bizonytalanságba. A föld népe, melyet a röghöz nem egy emberöltő emlékei, hanem sokszor századok átöröklött hagyományai kötnek, elhagyja békés fészket, a házat és a földet és gyenge, fejvesztett családok állanak be a sorsüldözött vándorok hosszú sorába.

A mi nagy háborúnk legszomorúbb időszaka is az volt, mikor hazánknak addig békében élő földjéről, a nyájas hegyi falucskákból, a kies Erdélyből, a szelíd Délmagyarországból megindult a földönfutók karavánja és futott a mindjobban közeledő ágyúdörgés elől a hontalanságba; mikor órák alatt elnéptelenedtek az otthonok, zsákmányul kellett hagyni a kedves tűzhelyet, a rónát, mely a kenyeret adta és a temetőt, melyben annyi édes emlék pihent. Mintha óriási földrengés rázta volna meg a talajt, úgy omlott össze percek alatt mindaz, amit öröknek hittünk.

A menekülés igazi súlyát, igazi jelentőségét csak az tudja, aki látta ártatlan gyermekek, gyámoltalan asszonyok és tehetetlen öregek ijedt, megriadt tódulását, aki végigélte ezeket a szenvedéssel teljes órákat. Most, amikor egybefoglalva itt előttünk az egész korszak képe, meghatott részvéttel olvassuk a fekete sorokat és a gyászos napok bennrejlő mementóját.

De nem lett volna méltó maradandó formában megírni ezt a könyvet, ha nem festette volna meleg képét az emberek jó szívének is, az irgalomnak, a keresztényi szeretetnek és a magyarság testvéri összetartásának a jóban és a szenvedésben. Budapest székesfővárosnak, Nagy- és Csonka-

Magyarország számos városának és községének társadalma, élén a közönség hivatalos képviselőivel, őszinte szívvel és erős kézzel állott a bajbajutottak segítségére és orvosolta, amit a háború romboló szelleme pusztulásra ítélt. Erős akarat, bölcs körültekintés és céltudatos szervezettség egyhamar gátak közé szorították, majd fel is tartották a szerencsétlenség rohanó árját.

Ennek az akciónak, mely Budapesten indult meg és az egész országra is kiterjedt a menekülők, a szerencsétlen sorsüldözöttek gyámolítására, — hű tükrét akarja nyújtani ez a könyv. Azt az időszakot festi kis képekben, melyben — mint árvizek éjjelén a lázasan épített védőművek — úgy váltak valósággá a mentő szervezetek, melyeknek élén hosszú időn át Liber Endre tanácsnok állott, később mint menekültügyi kormánybiztos és vezette, irányította nagy körültekintéssel, fáradhatatlanul az óriási munkát mindenki megnyugvására és megelégedésére.

Tíz éve ennek most és ez a tevékenység, mint a társadalom szociális érzésének tetterős megnyilatkozása méltó arra, hogy ez az írás megőrizze emlékét magunk és fiaink számára okulás és példaadás kedvéért.

Ebben a biztos tudatban bocsátom útnak ezt a könyvet, melynek minden sora a magyar nemeslelkűségről és az odaadó kötelességteljesítésről beszél.

Budapest, 1927. április havában.

Dr. SIPŐCZ JENŐ

Budapest székesfőváros polgármestere.

A MENEKÜLÉS TÖRTÉNETE

BUDAPEST A MENEKÜLTÜGY
SZOLGÁLATÁBAN

Írta :

LIBER ENDRE

székesfővárosi tanácsnok, a menekültek v. kormánybiztosa

A KÁLVÁRIAJÁRÁS KEZDETE

A világháború kitörésekor senki sem gondolt arra a borzalomra, melyet a nagy harc az egész emberiségre fog zúdítani. 1914. júliusának végén Budapest utcáin lelkes csapatok tüntettek a háború mellett ; az egész város lakosságát valami különös lázas érzés fogta el, mindenki szükségesnek tartotta a háborút és senki sem számolt annak a következményeivel.

Szerbiával való háborúnk azonban csakhamar nagy európai bonyodalmakra adott okot és hiába akadtak államférfiak, akik aggodalommal beszéltek egy bekövetkezendő nagy világháború lehetőségéről, nem lehetett a sors kerekét megállítani ; egész Európa lángba borult és megindult a méreteiben legnagyobb háború, amelyről a véres eseményekben különben is gazdag történelem eddig beszámolhat. Szomorúan igaznak bizonyult Helfferichnek, a németek kiváló államférfiának megállapítása :

— »Ez a rettentő esemény irtózatossá teszi természeti tüeménynek tetszik, amely kábító és érzékzavaró erővel szakadt reá élő nemzedékünkre.«

A német császár hiába biztatta katonáit, hogy — »mire a fák lombjai lehullanak, mindenki otthon lesz övéinél« — a háború éveken át tombolt ördögi erővel és a harcban résztvevő nemzetek napról-napra mindjobban és mindjobban érezték a világrendelés lelkeire nehezedő súlyát. Magyarország még aránylag rövid ideig volt színtere a harcnak s amikor volt is, aránylag kisebb területeket ért a háború pusztítása. Annál nagyobb szerencsétlenség szakadt a nyakunkba a harc elmúlásával. Az országot borzalmasan megcsonkították, színmagyar területeket vágtak el könnyörtelenül a hazától, véreinknek vándorbotot nyomott a kezébe a megszálló hatalom ; vége-hossza nem volt a megpróbáltatásoknak. Mint a nagy tűzvész után a lángok eloltásánál, ébredtünk a mérhetetlen kárra, amely bennünket ért.

A magyarok kálvária-járása tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor a harc magyar területre csapott. A hadizóna megrémült lakossága otthagyt a rendes otthonát és menekült, ki merre tudott. Az országutak megteltek futó emberekkel és ment a nép, mint egykor, a történelmi időkben, a népvándorlás ködös napjaiban. Az ország fővárosa felé fordultak a megrémült emberek. Ide tartottak az idegenek is, akiket az orosz betörés vert ki Galiciából és Bukovinából, ide futottak — hová is futottak volna? — édes véreink, akiket Felső-Magyarországból, bérce s Erdélyből és Dél-Magyarország rónáiról űzött el az idegen ágyúk bömbölése. És Budapest, mint mindig, amikor országos bajokat kellett orvosolni, kitárta karjait és menedéket, élelmet, mindent adott magyarnak, testvérnek és idegennek egyaránt. Budapest székesfőváros alapított és szervezett újabb különféle jótékonyági és segély-intézményeket, így szervezte a hadbavonultak, hadból hazatértek, rokkantak hadisegélyezését, támogatta a hadizónából hivatalosan eltávolított és Budapestre jött polgári lakosságot, később az ellenséges államokból hazatérő internáltakat. A főváros segítette, hogy mindezek az egzisztenciájukat elveszített magyarok újra megtalálhassák az élet lehetőségét. De ezzel nem fejeződött be az ország első városának szerepe. A háborús leromlás első idejében is csak a főváros fogott fokozott erővel az újraépítéshez, a nemzet talpraállításához. Féltő gonddal fordult Budapest a nemzet reménysége, az ifjúság felé és különféle ideirányuló akciói mind a magyar nemzet talpraállítását célozták. Intenzíven törődött az anya- és csecsemővédelemmel, a gyermekvédelemmel, a hadi- és menekült-árva ügyel, a gyermekek szünidei üdülésével, a gyermekek és menekültek gyermekeinek felruházásával, írók és művészek támogatásával, segítette élelmiszerrel az egyetemi ifjúságot és ugyanakkor meleg szívvel fölkarolta azoknak az ügyét, akik különböző körülmények folytán költöztek ki az eddigi otthonukból.

Emlékezetes, hogy ez az özönlés a háború tényleges befejezése után kezdődött. Amikor a harc végeztével a magyar hadsereg keretei fölbomlottak, az ellenség északon és délen benyomult az országba, a nagy fölfordulásban megszűnt a fegyelem, a kötelességtudás, a tekintélytisz-

telet és rombolás, fosztogatás indult az ország száz helyén. Sok magyar nem óhajtott idegen uralom alatt élni, sokan a fosztogatók elől menekültek, megint mások, különösen a köztisztviselők, azért jöttek el hazulról, mert egyszerűen elűzték őket; mindezek Budapest felé vették az útjukat.

A kommunizmus újabb menekülésnek volt az okozója. Ezrével érkeztek Budapestre olyanok, akik nem akartak vidéken maradni, ahol jobban ki voltak szolgáltatva a helyi szervezetnek, de jöttek érvényesülni vágyók is, családostól, akik Budapesten szélesebb tevékenységi kört óhajtottak találni.

A kommunizmus bukása után, a jogbiztonság helyreállításával, a menekülőknek ez a fajtája visszatért ugyan az otthonába, de Budapest mégsem tudott elnyugodni: a megszállott területek magyarjai érkeztek, azok, akik nem akartak hűségeskü tenni és akiket ezért a megszálló hatóságok családostul kiutasítottak. Ezek, mivel nem volt többé reményük, hogy elhagyott otthonukba visszatérhesenek, magukkal hozták bútorukat, minden ingóságukat és az ország meg nem szállott területein, főképpen a fővárosban törekedtek végleges elhelyezkedésre.

Mindezekkel a szomorú vándorokkal Budapest törődött és az a szervezet, amelyet a főváros a menekültügy lebonyolításával fölállított. A különböző időkben történt menekülések és a már említett egyéb akciók a hatóságok részéről az adott viszonyoknak megfelelően más és más intézkedéseket igényeltek és ezeknek a végrehajtása széleskörű, sokágú szervezet fölállítását tette szükségessé. Ez a szervezet dolgozott, — el lehet mondani: eredményesen dolgozott, mert tagjai, lelkes, haza- és emberszerető magyar tisztviselők, a kötelességtudás mintaképei voltak. Szeretettel és megértéssel munkálkodtak mindannyian, de sikerült is: rendet és céltudatosságot vittek a káoszba, enyhítették a fájdalmakat, reményt csepegtettek a szívekbe és önbizalmat a csüggedt emberekbe.

Tíz éve most ezeknek a vészes időknek. Tíz év elmul-tával nyugodtan és önérzetesen tekint vissza a munkára minden résztvevő és ez a jelentés azzal a jóleső érzéssel kerül az olvasó elé, amely minden kötelességnek becsületes elvégzése nyomán fakad a lélekben.

ÖSSZEFOGLALÓ KÉP A MENEKÜLÉSRŐL

A háború véres emléke élénken él még bennünk — nem is fog egyhamar elhalaványodni, — nem kell tehát idézni a szörnyű árnyakat. Mégis a menekülési mozzanatok pontosabb áttekinthetősége szempontjából képét kell adnunk az eseményeknek. Csak annyiban érintjük a haditényeket, amennyiben összefüggésben állnak a lakosság megmozdulásával, ezzel a könnyes és fájdalmas holyongással, amely kijutott az összes hadviselő országok nem hadviselő lakosságának. Mind megtanulták, mi az : a menekülés. Mi az, amikor ott kell hagyni a szülőfalut, a várost, ott kell hagyni az otthont, ott kell hagyni úgy, hogy kevés a remény a visszatérésre vagy egyáltalában nincs többé viszontlátás. Mert a legtöbb esetben a menekülők után a harc hulláma csapódott az elhagyott területekre és elsöpört, megsemmisített mindent, ami a békében teremődött.

Szórványos menekülés.

Azt lehet mondani, hogy a háború még meg sem kezdődött, a menekülés már megindult. 1914. július 23-án adta át Belgrádban követünk a monarkia jegyzékét, Belgrádból, Nisből máris útrakelt néhány magyar család. Utrakelt, hirtelen, majdnem pánikszerűen, mert Szerbiában csakúgy, mint nálunk és a többi országban is, ujjongva fogadták a háború lehetőségét és az utca népe elsősorban az idegenek ellen fordult. Két nappal később, amikor a követ és a követség személyzete elhagyta Belgrádot, már nagy volt a félelem a Szerbiában élő magyarok közt : hajón, vasuton jöttek át Zimonyba — magyar területre. Belgrád akkor már nagyon hangos volt : a szerb király elrendelte az általános mozgósítást és maga is »menekült« — a szerb udvar és a királyi család Nisbe költözött.

Az orosz megmozdulás nem lévén kétséges, a legóvatosabbak szintén kezdték elhagyni az osztrák—orosz határmenti városkákat és leszivárogtak Bécs és Budapest irá-

nyába, aszerint, hogy hol éltek rokonok és ismerősök. Ugyanakkor Oroszország elrendeli a részleges módosítást a kievi, moszkvai, kazáni és az odesszai katonai kerületekben. Néhány nappal később a Drina mellett már apróbb csatározások indultak, ugyanakkor a mieink a zimonyi hídnál kezdtek kisebb tüzerhárcokat. Ezekben a napokban Dél-Magyarország legdélibb szélén fokozódott a sürgés-forgás: a szerbek hazaszökdöstek, a félénkebb magyarországiak följebb költöztek a Duna partjáról. Augusztus 3-án már német csapatok szállják meg Censtochova, Kalisz és Bendin orosz-lengyel városokat; a galíciai fronton is föllobbant a háború.

Ezekben az időkben természetesen nem lehet tömeges menekülésről beszélni, különösen olyanról nem, amelyik Magyarországot, főképpen Budapestet érdekelné. Az utcákon, a kávéházakban föltűntek ugyan idegen alakok, akikről, mint érdekességet beszéltek, hogy hallották az ágyúk bömbölését, de ezek kis számmal voltak.

Augusztus 4-én tüzeink már teljes erővel bombázzák Belgrádot, a várat és az erődített állomásokat. A szerbek a boszniai határon, Vardiste-Rudónál betörést kísérelnek meg, ugyanakkor a montenegróiak Trebinje irányában próbálnak teret nyerni, de csak annyit érnek el, hogy a polgári lakosság menekül. Az orosz lovasság csakhamar a San folyó mentén és Brody határában cirkál: ez a körülmény már fokozottabb mértékben készíti menekülésre a határmenti lakosságot. Egyelőre Ausztria és főként Bécs kap idegen vendégeket.

Oroszország ellen viselt hadjáratunkat Dankl és Auffenberg tábornokok seregeinek offenzívája vezette be. A front jobb szárnya előretört, a balszárny, amely Kelet-Galiciában állt, lépésről-lépésre védekezett az orosz »gőzhenger« ellen.

Kelet-Galiciában túlerőben voltak az oroszok, a mieink tehát a Gnila-Lipa mögé vonultak vissza. Ugyanakkor elkerülhetetlenné vált a hátrálás a Lemberg-től keletre és északra fekvő területeken is. Ebben az időben kezdődött a tömeges menekülés, amelynek hullámai elborították Ausztria területét, sőt átcsaptak azon keresztül Magyarországra. A kárpáti havasokon át végeláthatatlan karavá-

nok igyekeztek Munkács és Máramarossziget irányába, később hatósági intézkedésre Budapest és más magyar városok felé. Ahogy az oroszok közeledtek Lemberg felé, olyan tempóban folyt a veszélyeztetett területek teljes kiürítése.

Szeptember 26-án csapataink már a San-folyótól nyugatra vonultak vissza, ugyanakkor megkezdődött Przemysl ostroma. Az oroszok kárpáti előnyomulása következtében föladtuk Bukovinát, kiűritettük Czernoviczot és arra szorítottunk, hogy gyöngébb osztagok megszállták a besztercei határmagaslatokat. Bukovinából Erdély felé menekült a nép, csak kis rész vette Bécs felé az útját.

Magyar földről menekül a lakosság.

Szeptember vége felé az oroszok megjelentek az ung-megyei uzsoki szorosnál és a máramarosmegyei Toronyánál. Most megindult a menekülés a magyar határterületekről is. Bár az oroszokat csakhamar visszaszorítottuk, nagy területeket kellett evakuálni.

Október folyamán megkezdődött részünkről az ellenoffenzíva. Október 21-én Magyarország teljesen megszabadult az orosz katonáktól. Másnap előcsapataink a bukovinai fronton is sikereket értek el és bevonultak Czernoviczba.

Novemberben a krakkói körzetben és a német határon újra csoportosították a szövetséges haderőt. Az orosz ellenlökés november 11-én elérte Przemyslt és a lakosságnak az a kis része, amely időközben visszatért, most már reményvesztetten menekült, magával sodorván az addig higgadtan várókat. Ujra esedékes lett Czernovicz eleste és ismét szabaddá vált az út Magyarország felé. Ujabb menekültcsoportok hömpölyögtek a mögöttes országokba. Ezekben a napokban az oroszok betörték Zemplén és Sáros megyékbe, amelyeknek északi részeiről a lakosság délnek húzódott. Más orosz oszlopok Homonnáig jutottak rabolva és pusztítva. December első napjaiban az ellenséget visszavonulásra kényszerítettük, Sztropkó ismét visszakerült hozzánk, a vasúti közlekedés Bártfáig és Orlóig ismét helyreállt.

December 13-án a limanovai csatában megvertük az ellenséget, mire visszavonult. A kárpátok felől megindított offenzíva is eredménnyel járt. Zemplén megyét teljesen meg-

tisztítottuk és bár a front keleti szélén, az Erdős-Kárpátokban az ellenség a hegygerinctől délre kisebb tért nyert, csapataink a kárpáti havasokat nagyjából tartották, Bukovinában pedig a Szucsava völgyében álltak. December 14-én a Dukla-szoros is újra birtokunkba került. Az oroszok ekkor ismét a keleti szárnyon próbálták meg az előretörést és benyomultak a Latorca völgyébe. December 22-én a Nagyág, Latorca és az Ung folyók területén lángol föl újra a harc, újabb menekülőket zúdítva a mögöttes országra. December 24-én Ökörmezőnél mérkőzünk. Karácsony második napján visszafoglaltuk az uzsoki szorost. Egy hétig tartó heves küzdelem után ismét urai voltunk az összes szorosoknak.

Február elején német csapatok jelentek meg a Kárpátokban és azontúl együtt küzdöttek a mieinkkel. Mialatt Bukovinában előrenyomultunk, a Kárpátokban is heves harcok folytak. Február 19-én visszafoglaltuk Czernoviczot és Galiciában is előnyhöz jutottunk Kolomea visszaszerzésével.

Március havában ide-oda hullámozott a harc a magyar területeken. Ennek a hónapnak a közepe táján, az ellenség minden figyelmét a kárpáti frontra fordította. Itt keresték a döntést. Az oroszoknak az volt a terve, hogy benyomul a magyar Alföldre és ezért minden rendelkezésére álló haderőt a kárpáti frontra koncentrált. Lupkovtól Uzsokig, Uzsoktól Wisztovig indult meg a véres harc.

Május hava meghozta a teljes fölszabadulást. Május 2-án Gorlice körül harmincöt kilométer szélességben áttörték az orosz frontot. Az áttörés következményeképpen az oroszok megkezdték a visszavonulást. Egymásután szabadultak föl a városok és Magyarország földje megtisztult az ellenségtől.

Ezzel erről a vidékről megszűnt a menekültek vándorlása is. Nemsokára Galícia is fölszabadult.

Egy esztendővel később szegény Erdélyre szakadtak szomorúnál szomorúbb napok.

Menekülés a románok elől.

1916. augusztus 27-én Románia hadat üzent Ausztria-Magyarországnak és Orsovától északkeletre csakhamar

megindult a harc. Már előzőleg kiűrtettük Petrozsényt, Brassót és Kézdivásárhelyet, ahonnan a lakosság Erdély védettebb részeibe és Magyarországra menekült. Szeptember 3-án a románok Nagyszebent vették tűz alá, amelyet előzőleg szintén kiűrtettünk és Maroshévíznek a nyugatra eső magaslatára vonultunk vissza. Csíkszeredától pedig a Hargitta hegységbe vontuk vissza csapatainkat. Ezeken a területeken a nép hanyatt-homlok menekült, nem annyira a román katonaság, mint inkább a magyarországi románok elől, akik éjszakáról virradóra eddigi békés szomszédaik ellen fordultak. Tömegesen futott a lakosság a gyergyói és csíki medencékből is. A románok dicsősége nem tartott sokáig. Nagyszebennél megverték a románokat és október 3-án a szövetségesek már Fogaras alatt állottak. Szeptember 7-én újra a miénk volt Brassó és ugyanennek a hónapnak a közepén Erdély teljesen mentesült a román csapatoktól.

A megszállás hontalanjai.

1918-ban a háború befejeződött ugyan, de nem ért véget a sok ezernyi keserves megpróbáltatás. Következett a megszállás. Néhány hónap alatt a Felvidék a csehek, Dél-Magyarország a szerbek, Erdély pedig a románok igazgatása alá került. Ezekben az időkben talán már nem lehetett menekülésnek nevezni a kényszerű költözést, de az a körülmény, hogy átmenetileg más uralom alá kerültek a magyar területek, a magyarok ezreit mozdította meg.

Még egy mozzanatra kell kitérni, hogy a kép teljesen legyen: a kommün idejére. Ezekben a szomorú hónapokban olyanok költözködtek főként Budapestre, akik nem tudtak otthon maradni.

Háború, forradalom, kommün, menekülés, waggonlakások, fájdó, véres, könnyes idők . . . Jó, hogy elmúltak . . . !

AZ OSZTRÁK TERÜLETRŐL MENEKÜLTEK ELLÁTÁSA

Alig indult meg a háború, az oroszok már az első napokban túlnyomó erővel törtek be az Osztrák-Magyar monarchia területére és Galicia felső része csakhamar az oroszok kezébe került. A túlerővel az osztrák-magyar hadsereg sokáig nem tudott megbírkózni, ezért már 1914. évi szeptember havában Galicia lakosságának egy része elhagyta otthonát és menekült. A menekültek java Ausztriában nyert elhelyezést, ahol Bécsben az osztrák kormány a menekültek ügyeinek intézésére rövid idő alatt külön szervet létesített, azonban a menekültek ezreinek Ausztria területén kellő időben való elhelyezése az osztrák kormány legnagyobb erőfeszítése mellett sem volt lehetséges. A galíciai, később a bukovinai menekültek egy része Magyarország felső részében, majd Budapesten keresett menedéket és megfelelő elhelyezkedést.

Az idegenek segélyezése.

Az osztrák menekültek elhelyezéséről a hatóság az első időben egyáltalában nem gondoskodott. Segítő tevékenysége abból állt, hogy az arra szorult menekülteknek a hadisegélyesekre megállapított mértékben pénzbeli segélyt adott.

1914. évi szeptember hó 12-től kezdve a székesfőváros IV. kerületi előljárósága fizette a segélyeket. Később az osztrák menekültek segélyezése tisztán a társadalomra hárult. A IV. kerületi előljáróság a hatósági segélyezést 1914. október hó 31-én beszüntette és a menekültek segélyezését a pesti izr. hitközség vette át.

A pesti izraelita hitközség előljárósága lakással, ruházattal, élelemmel és pénzbeli segélyekkel támogatta a menekülteket, akik főként Bruzac, Brodach, Brezezány, Drohobic, Jarosterni, Krakkó, Lemberg, Stanislau, Stry, Stary-Sambor és Tarnopol környékéről jöttek. A Budapestre érkezett galíciaiak nagy része a társadalom műveltebb osztályához tartozott.

A menekültek segélyezésére a hitközség bizottságot küldött ki, amelynek élén *Kohn Arnold* és *Fröhlich Miksa* választmányi tagok állottak. Ebben a bizottságban dolgoztak dr. *Ádler Illés*, dr. *Fischer Gyula*, dr. *Hevesi Simon*, *Feldmann Mózes* és dr. *Grosszmann Zsigmond* rabbik, továbbá *Dirnfeld Adolf*, *Fuchs Aladár*, dr. *Friedmann Ignác*, dr. budai *Goldberger Leó*, *Goldziher Géza*, *Hochstein József*, *Oesterreicher Miksa* és *Wiener Mór*; ők végezték a segélyezés munkáját.

Stern Ábrahám iskolaigazgató indítványára a hitközség tanfolyamokat szervezett, ahol az ide menekültek gyermekei zavartalanul folytathatták tanulmányaikat. A tanítás a Wesselényi-utcai iskolában indult meg, hat csoportban. Tankönyvekkel az *Országos Izr. Tanítóegyesület* látta el a tanfolyamot. A tanfolyam 1915. április 18-án megszűnt, mert a menekültek visszatértek.

A segélyezésnek ez a módja azonban nem vált be, miért is a segélyezési ügyek intézésére 1915. január 14-én külön bizottság alakult, amely a főváros törvényhatósági bizottságának kiküldött tagjaiból és a társadalomnak a menekültek ügyeivel foglalkozó meghívott tagjaiból állt. A bizottság elnöke a főváros egyik alpolgármestere, gróf *Fesztetich Géza* volt, a tanács részéről a bizottságban *Szaszovszky József*, a közjótékonysági ügyosztály vezetője vett részt; tagjai voltak a főváros törvényhatósága részéről *Paksy Béla* és *Simonovics Béla* törvényhatósági bizottsági tagok, továbbá mint meghívottak: *Vészi József* főszerkesztő, báró *Kohner Adolf*, *Székely Ferenc* udvari tanácsos, *Winterberg Gyula* udvari tanácsos, *Kohn Arnold*, óbudai *Freudiger Ábrahám*, óbudai *Freudiger Lipót*, dr. *Schächter Jakab* orvos, dr. *Rakonitz Gyula* ügyvéd és *Deutsch Vilmos* tőzsdetanácsos.

Ez a bizottság rendszeresen ülésezett és megbeszélte a menekültek támogatásának, valamint visszautaztatásának kérdéseit. A bizottság a belügyminiszter rendelkezése folytán elsősorban is kataszter készítését határozta el, amelyet azután 1915. január hó 15-vel lezártak, s így segélyben csak azok részesülhettek, akik 1915. évi január hó 15-én már Budapesten voltak. Ebbe a kataszterbe csakis azokat a menekülteket vették föl, akik hatósági támogatásra szo-

rultak. Az osztrák menekültek közül sokan csupán hazautazásuk alkalmával vették igénybe a hatóság támogatását. A m. kir. belügyminiszter a menekülteknek adandó segély összegét egyelőre a katonai átvonulási illeték összegében állapította meg. A segélyezéshez szükséges összegeket a bizottság részére a magyar királyi belügyminiszter előlegezte az osztrák kormány terhére. A főváros tanácsa a VIII. ker. Csokonai-utcában lévő iskolaépületet bocsátotta a bizottság rendelkezésére. A menekültek ügyeinek intézése céljából itt létesített iroda vezetésével a tanács *Bärtl* Tivadar tanácsjegyzőt bízta meg. Az összeállítandó kataszter elkészítésére a bizottság külön végrehajtó-bizottságot küldött ki és a kataszter elkészülte után megkezdette a menekültek rendszeres segélyezését. Ugyanitt osztották ki az osztrák kormány által a bizottság rendelkezésére bocsátott ruhanevéket, amelyekkel a menekültek ruházati igényeit kellett kielégíteni. A pénzsegélyek kifizetése 1915. évi január hó 28-án kezdődött. (Segélyezésre e naptól március 15-ig 659.788 korona 80 fillért fordított az iroda.)

Az osztrák menekültek visszatelepítése.

Az osztrák kormány időközben iparkodott, hogy elhárítsa azokat a nehézségeket, amelyek eddig akadályozták a menekülteknek hazájukban való megfelelő elhelyezkedését. Miután így a menekültek Magyarországon való tartózkodásának indokai megszűntek, a m. kir. belügyminiszter 1915. évi március 23-án 10.000. szám alatt kiadott rendeletében — tekintettel az országban mutatkozó élelmiszerhiányra és drágaságra — elérkezettnek látta az időt, hogy a közsegélyben részesülő osztrák menekültek százas csoportokban hazájukba visszatérjenek.

A belügyi kormány az elutazással járó teendők ellátásával a székesfővárosi államrendőrség főkapitányát bízta meg. Az egyes menekültek elszállításának sorrendjét, a segélyző bizottság véleményének meghallgatásával, az államrendőrség főkapitánya állapította meg, tekintettel a betegekre és aggokra, akiknek elszállítása mindaddig, amíg az utazásuk, egészségi állapotuk veszélyeztetése nélkül megtörténhetett, elhalasztandó volt. A kereskedelemügyi miniszter egyidejűleg a kedvezményes vasútszállításiránt rendelkezett.

A segélyző bizottság is megtette a kellő intézkedéseket és a menekülteket felhívta, hogy elutazásuk céljából jelentkezzenek. Ennek a felhívásnak az alapján 1915. év április hó 14-től április hó 27-ig 1414 család jelentkezett 5715 taggal. A jelentkezések alapján április hó 18-tól április 27-ig el kellett volna utaznia 764 családnak 3126 taggal, tényleg azonban csak 400 család jelentkezett és távozott 2109 lélekkel. A legtöbben április hó 26-án és 27-én keltek útra. Az elutazóknak, amennyiben kérték, a segélyt egy hónapra előre kifizették.

A magyar és osztrák kormány közötti megállapodás alapján az önkéntes jelentkezőket Budapestről Ausztriába szállították. Azokat, akik ugyanazon községből származtak és elszállításra is csoportosan jelentkeztek, az osztrák kormány abban az előnyben részesítette, hogy Ausztriában is egy községben helyezte el és az utazás időpontjára vonatkozó kérelmüket lehetőleg figyelembe vette. Ugyanebben az időben kezdődött a vidéken tartózkodó menekülteknek Ausztriába való szállítása is. Minthogy az elszállítás csak lassan történhetett és a magyar belügyminisztérium az osztrák kormánnyal megállapodott, hogy egyelőre bizonyos szelekcióval történjék az elszállítás, a belügyminiszter megengedte, hogy azok részére, akik még itt maradnak és hatósági támogatásra szorúlnak, a segély továbbra is folyósíttassék.

Visszatérés az eredeti lakóhelyre.

Az osztrák-magyar hadsereg győzelmes előnyomulása azt a reményt keltette, hogy a menekültek lassankint visszatérhetnek otthonukba. Az elutazás programját tehát az államrendőrség a belügyminisztériummal egyetértően olyanképpen változtatta meg, hogy mindenki akkor köteles eredeti lakóhelyére visszautazni, amikor az az ellenséges megszállás alól felszabadul. A belügyminisztérium időről-időre közölte azokat a helyeket, ahová a visszatérés lehetségessé vált és szigorúan felhívta a hatósági segélyben nem részesülő vagyonosabb menekülteket is, hogy mindannyian, akik otthonukba visszatérhetnek, legkésőbb 1915. augusztus hó 5-ig térjenek vissza. A segélyző bizottság az elutazásokat megfelelően előkészítette és a menekültek

ezután már kisebb csoportokban utaztak vissza eredeti lakóhelyükre.

A hatósági támogatásra nem szorult menekültek elutaztatása már nagyobb nehézségekkel járt, mert egyrészt kényszeríteni nem lehetett őket, másrészt pedig az orosz megszállás alatt tönkretett vidékek nem nagy vonzó erőt gyakoroltak különösen azokra, akik a hosszú távollét alatt új tartózkodási helyükön megfelelő munkaalkalmat és elhelyezkedést találtak. Ezeknek az elutaztatása tehát csak lassan folyt. A segélyezettek száma azonban folyton csökkent úgy, hogy 1915. év végén a segélyezett családok száma 907-re apadt le 3615 lélekkel.

1916. év május hó 15-én a belügyminiszter a változott viszonyokra való tekintettel az osztrák menekültek segélyezését teljesen megszüntette.

A menekültek egészségi állapota.

1916. év elején a főváros tisztiorvosának jelentése szerint a galíciai és bukovinai menekültek között mind gyakrabban jelentkezett a himlő, Ausztriában ugyanis nem kötelező a himlőoltás és így az onnan menekültek nem voltak beoltva. A főváros polgármestere tehát elrendelte a beoltásukat, ami az osztrák menekülteket segélyező iroda útján meg is történt.

A harctéri helyzet újabb intézkedéseket parancsol.

1916. év augusztus hó végétől kezdve a román betörés következtében az erdélyi területekről mind nagyobb csoportokban menekült a lakosság. Ez a menekülés úgyszólván teljesen készületlenül talált bennünket is és indokoltta, hogy ettől kezdve a hatóság figyelme elsősorban is az erdélyi menekültek ügyeinek ellátására irányuljon. Emellett a harctereken bekövetkezett események is újra úgy alakultak, hogy az osztrák menekültek hazaszállítása megakadt. Visszautaztatásuk csak 1917. év második felében indult meg újból, amikor is októberben 165, novemberben 197, decemberben pedig 688 osztrák menekült utazott el Budapestről. 1916. év december hó 5-én a m. kir. belügyminiszter 38.460/21. sz. alatt kiadott rendeletével kivételesen a jobb társadalmi állású családoknak, azonfelül gazda-

sági munkában alkalmazott olyan egyéneknek, akikre saját gazdasági életünk érdekében szükség volt, megengedte a Budapesten való további tartózkodást. Ezek közül ama családok részére (1500 egyén), amelyek Budapestet nem hagyták el, 1916. év november hó 1-től kezdődőleg külön összeállított jegyzék alapján, a segélynek a korábbi miniszeri rendeletek értelmében való folyósítását újból engedélyezte.

Az »Idegenellenőrző Hivatal.«

Bár az osztrák menekülteknek a segélyezése az 1918. év végével megszűnt, az akkor bekövetkezett események az itt visszamaradt és hatósági támogatásra már nem szoruló osztrák menekültek hazaszállítását teljesen lehetetlenné tették. A forradalom után ugyanis újabb menekültek özönlöttek Budapestre, de a menekülteken kívül is rendkívül sok ember jött a fővárosba. A menekültek ügyeinek ellátásával megbízott kormánybiztos 1918. év december havában a fővárosi államrendőrség akkori főkapitányával együttesen előterjesztést tett a belügyminiszternek, hogy a főváros tehermentesítése érdekében a szükséges intézkedéseket minél előbb rendelje el. A kormány belátva a helyzet tarthatatlan voltát, 1919. elején kiadott rendeletével a kormánybiztosság keretében az *Idegenellenőrző Hivatal* létesítette, amelynek hatáskörébe tartozott Budapest tehermentesítése, beleértve az osztrák menekültek hazaszállítását is, a kormánybiztosság szervei útján.

Ez a hivatal 1919. év február hó végén tényleg megkezdte működését, de mivel ez a hivatal általában a nem kívánatos egyéneknek Budapestről való eltávolítását is feladatának tekintette, működését a tanácsköztársaság egyik legelső intézkedésével végleg megszüntette.

A kommunizmus bukása után is történtek kísérletek az osztrák menekültek hazaszállítására, de rendszeres hatósági intézkedés ebben az időben nem volt. Legutóljára a Budapesten székelő lengyel konzulátus tette lehetővé az osztrák menekülteknek az otthonukba való visszatérést.

Ma is élnek Budapesten osztrák honosok, akik mint galíciai vagy bukovinai menekültek kerültek Budapestre. Ügyük ma a rendészeti hatóságok ügykörébe tartozik.

A FELSŐMAGYARORSZÁGI MENEKÜLTEK

Az osztrák alattvalók beözönlése a szorosokon bizonyos mértékig fölizgatta a magyar Felvidék lakosságát olyan időben, amikor az ellenség látszólag még nem veszélyeztette a magyar területeket. A riadt emberek, főképen az asszonyok jajveszékelve ismételték:

— Jönnek az oroszok, gyilkolnak és fosztogatnak!

Az oroszok kegyetlenkedéséről egyre szaporodtak a rémesek. A kozákokról, a cserkeszekről véresnél-véresebb történeteket tudtak a menekültek és ezek a históriák hívókretaláltak nálunk. Érthető tehát, hogy az orosz sereg közeledtére páni félelem vett erőt a felvidékieken és megindult a lázas csomagolás. Az orosz túlerő Lemberg és Przemysl elfoglalása után tényleg a Kárpátok mögé vetette a mieinket.

— Az oroszok most már Debrecenig meg sem állnak, sőt bevonulnak Budapestre, — jajongtak a félénkebbek és ezzel a jajveszékéléssel megzavarták a józanabb elemeket is. Ennek az általános aggodalomnak az volt a következménye, hogy nemcsak Észak-Magyarország lakossága mozgult meg, hanem más tájakról is özönlöttek a menekültek Budapest felé. Szerencsére a nép egy része úgy okoskodott, hogy inkább otthon várja be a bekövetkezendő eseményeket és bízva a magyar csapatok vitézségében és hősies elszántságában, bizton remélte, hogy a Kárpátok védelmére küldött magyar honvédek a legnagyobb áldozatok árán is hamarosan visszahódítják az oroszok által megszállott magyar területeket. Ebben a feltevésükben, ebben a reménykedésükben nem is csalatkoztak.

1914. év november havában indult meg a menekülés és pedig Zemplén vármegye homonnai, mezőlaborci, nagymihályi, szinnai, sztropkói, varannói járásaiból. Sáros vármegye bártfai, eperjesi, felsővízközi, giralti járásaiból, Máramaros vármegye ökörmezői, tiszavölgyi járásaiból, Ung vármegye bereznai járásából és Bereg vármegye alsóvereckeai járásából. A menekültek jó része, akik lakóhelyük

megszállását csak ideiglenesnek tekintették, Magyarország különböző területein lakó hozzátartozóikhoz siettek. Voltak azonban sokan, akik egyenesen Budapestre jöttek, arra számítva, hogy az ország fővárosában inkább részesülnek a hatóságok és a társadalom támogatásában.

Az első hatósági intézkedések.

A főváros tanácsa, amint megállapította, hogy a menekültek között sokan vannak, akik a hatóság támogatása nélkül megélni nem tudnak, azonnal megtette a szükséges intézkedéseket, hogy a támogatásra szorulóknak szomorú helyzetén segítsen. Az erre vonatkozó felvilágosító jelentése és előterjesztése alapján a kormány felhatalmazta a főváros tanácsát, hogy a Budapestre érkező menekülteket a magyar királyi államkincstár terhére segítse. A menekültek segélyezésére való igényt az a körülmény állapította meg, vajjon a támogatást kérő olyan vidékről menekült-e, ahol az életbiztonsága veszélyeztetve volt és hogy oda, mivel a veszély nem szűnt meg, nem térhet vissza. Feltétele volt a segélynek annak igazolása is, hogy a menekült Budapestre létfenntartási eszközök nélkül érkezett és végül, hogy magát és családját hatósági támogatás nélkül fentartani nem tudja. A segélyezés módjára a tanács vagy a tömeglakásokban való elhelyezést és ezzel kapcsolatban a természetben való ellátást, vagy pedig a készpénzzel való segélyezést állapította meg. A főváros tanácsa elsősorban is a tömeglakásokban való elhelyezést tartotta célirányosabbnak, a készpénzzel való segélyezést csak kivételes esetekben akarta alkalmazni. A készpénzsegélyezés mértékére a tanács kimondotta, hogy a segély naponként és személyenként nem lehet több, mint amennyit az 1882. évi XI. t.-c. a hadbavonultak családjainak segélyezésére egységösszegül megállapított.

A közjótékonyági ügyosztály működése.

A tanács a menekülteknek tömeglakásban való elhelyezésével és ellátásával a közjótékonyági ügyosztályt bízta meg. A pénzsegély-kiutalási kérelmet mindenkor a lakóhely szerint illetékes kerületi elöljáróságnál kellett előterjesztetni, a segélyek megállapítását és kifizetését azonban az illetékes

kerületi elüljáróságok javaslata alapján, egységesen a IV. kerületi elüljáróság végezte. A IV. kerületi elüljáróság a segélyeket félhavonként előre fizette ki, a felmerült kiadásokról a tanácsnak jelentést tett, a tanács pedig a felmerült kiadásoknak a megtérítését a belügyminisztertől kérte. A tanács a segélyezésre vonatkozó intézkedések kiadásával egyidejűleg felhívta úgy a közjótékonysági ügyosztályt, mint a IV. kerületi elüljáróságot, hogy mihelyt az állandó veszély a menekültek eredeti lakóhelyén megszűnik, a segélyezéseket szüntesse be és a közjótékonysági ügyosztály haladéktalanul gondoskodjék a menekülteknek otthonukba való visszautazásáról. A pénzsegélyezés aránylag egészen kis összegű volt. Így pl. 1914. december 11-től 1915. évi február hó 15-ig 447 család kapott összesen 28.180 K 56 fillért. A tömeglakásban elhelyezett menekültek ellátási költsége is alig valamivel haladta túl ezt az összeget.

A menekültek visszatelepítése.

Az orosz dicsőség, amint előrelátható volt, nem tartott sokáig. Amint az egyes vidékek felszabadultak, azonnal megtörténtek az intézkedések a menekültek visszatelepítésére. Ez annál könnyebben volt keresztülvihető, mert az egész megszállott terület rövid időn belül teljesen felszabadult és a visszatelepítésnél semmiféle kivételes intézkedés megtételéről nem kellett gondoskodni.

Elsősorban a Zemplén és Sáros vármegyék területéről menekültek, majd fokozatosan a többi felszabadult vidékek lakói tértek vissza. A visszautazásra való készség leginkább a jobbmódúaknál volt meg, de a segélyezették is mindannyian iparkodtak, hogy minél előbb rendes lakóhelyükre jussanak. 1915. év február végén megkezdődtek az elutazások, a következő hónapokban már a segélyezett családoknak a fele elhagyta Budapestet. 1915. augusztus havában már csak 86 felvidéki menekült család élt Budapesten. Ebben a hónapban azután segélyezésük is megszűnt.

Abban az időben a kereseti viszonyok is jobbak voltak, a menekültek egy része minden nagyobb nehézség nélkül meg tudta szerezni a kenyerét. A főváros áldozatkészségét és a közönség vendégszeretetét dicsérve, tértek haza az emberek az elhagyott otthonba.

A DÉLVIDÉKI MENEKÜLÉS

A délvidékieknek ebben az időben még nem volt különösebb okuk lakóhelyük elhagyására, mert a terület legnagyobb részét nem fenyegette közvetlen veszedelem. Csapataink szerb területen álltak, mindössze a Duna vonalát lehetett veszélyeztetett területnek nevezni. Hogy mégis menekültek az emberek, annak a magyarázatát egyrészt a tömeghisztériában kell keresni, másrészt abban a körülményben, hogy a háború legelején a magyar területeken élő szerb érzelműek megmozdultak, hangosabbak lettek, megremítve viselkedésükkel az embereket.

A szerb ágyúk tüze végigsöpört a Duna magyar partján, a hadvezetőség tehát már a háború első napjaiban elrendelte ezeknek a községeknek a kiürítését. Temes, Torontál és Bács-Bodrog megyék legdélibb szélét érintették ezek az intézkedések. A hadizónában mintegy tizenkét község lakóit indították útnak, ezeket követte Zimony, Pancsova, Kevevára, Buziás, Fehértemplom és Orsova lakosságának egy része. A menekülők befogadására elsősorban Temesvárt, Nagybecskereket, Szegedet, Hódmezővásárhelyt és Szabadkát jelölte ki a belügyminiszter.

A délvidéki városokban azonban csak rövid ideig maradtak egy helyen a menekültek, mert a legtöbbször a következő napokon munkába állították. A felnőtteket kihelyezték az uradalmakba, magángazdaságokba és ipartelepekre, a gyermekeket iskolára fogták. Budapestre ezek közül kevés jutott.

A délről érkezők számára ugyanazok az intézkedések voltak a mértékadók, amelyekkel az északi területek menekültjeit adminisztrálták. Míg az északi menekültek segélyét 1915. augusztus havában beszüntették, addig a délvidékieket tovább kellett támogatni az év végéig. Igaz, hogy az év második felében már csak tíz család tartózkodott Budapesten és az ezekről való gondoskodás nem járt sem különösebb munkával, sem nagyobb költséggel.

AZ 1916. ÉVI ROMÁN BETÖRÉS MENEKÜLTJEI

1916. év nyarán már széltében-hosszában közbeszéd tárgya volt a román hadüzenet, de mindenütt kevés hitelre talált. Mindazonáltal a hivatalos körök is foglalkoztak ezzel a kérdéssel és a belügyminiszteriumban már augusztus hónap közepén megvolt a tervezet, hogy az esetleges erdélyi román betörés következtében kiürítendő területek lakossága hol lesz elhelyezendő. Ez a tervezet azonban csak tervezet maradt, mert a bukaresti vezérkar állásfoglalásának megfelelően a hadüzenet átnyújtását az utolsó pillanatig titokban tartották, Magyarország határszorosainak megtámadását egészen hirtelenül és váratlanul kellett keresztülvinni a román katonaságnak.

Románia 1916. augusztus hó 27-én este 9 órakor üzent meg a háborút Magyarországnak. Ugyanaznap fél 10 órakor Brassóban már tudták, hogy kiütött a háború és ezt a vasárnapi éjszakát a városban az emberek álmatlanul, csoportokba verődve töltötték, hogy a szükséges tenni-valókat maguk között megtárgyalják. Az osztrák-magyar vezérkarnak augusztus hó 30-án délután kiadott hivatalos jelentése szerint a románok már elfoglalták Brassót, Kézdivásárhelyet és Petrozsényt. A váratlan betörés az erdélyi határszéli megyék és városok lakosságának a kezébe adta a vándorbotot, megindult az áradat az ország belseje felé, ki vasuton, ki gyalogszerrel, vagy szekérrel indult neki a nagy bizonytalanságnak. A vasutak zsúfolásig megtelten indultak, a folyosókon és fülkékben egymás hegyén-hátán álltak az emberek, kezükben a sebtiben összeszedett holmijukat tartogatva. Igazán szánalmas képet nyújtott a földönfutóvá vált lakosság pánikszerű menekülése. Törődött bőrkofferek, összeszíjazott vászonbőröndök, nagy fehér kalapskatulyák, madzaggal átkötözött fekete cukorskatulyák, amelyekben rendszeren 5 kiló cukrot szoktak vásárolni, fehérneműekkel, felsőruhákkal voltak megrakva, vagy gyer-

mekcipők voltak azokban, nagy ritkán pedig ezüstneműek is. Olyan is volt az utasok között, aki igazán egészen értéktelen holmikat kapkodott össze, ahhoz azonban, amit elhozott, még a megérkezése után is görcsösen ragaszkodott, mert mégis csak az otthonából való volt.

Az egész ország őszinte részvéte fordult földönfutóvá vált honfitársaink felé és a társadalom hamarosan százezreket adott össze, hogy ha már szívük fájdalmát nem enyhíthetik, legalább szemeikből letöröljék a testi szenvedések okozta könnyeket, érezzék meg az emberszeretetnek, a hű magyar testvéreknek az ölelését. Ugy Budapesten, mint a vidéken csupa jóakarat, csupa jószándék nyilvánult meg velük szemben.

Budapestet a kormány az erdélyi menekültek elhelyezésére nem jelölte ki, ez volt az oka annak, hogy fogadásukra semmiféle előzetes intézkedés nem történt, a meglepetésszerűen bekövetkezett események azonban lehetlenné tették, hogy a menekültek mindnyájan oda irányíttassanak, ahova menniök kellett volna. A később kiadott miniszteri rendelet szerint sem volt Budapest kijelölve a menekültek részére tartózkodási helyül, ennek ellenére a bekövetkezett események következtében mégis csaknem mindenkor Budapesten voltak legnagyobb számban a menekültek egy helyen csoportosítva, másrészt pedig Budapest volt az a gócpont, ahonnan őket a részükre kijelölt helyekre továbbutaztatták, később pedig, amikor az otthonukba való visszatérés már lehetséges volt, a visszautaztatás is nagyrészt Budapesten keresztül történt.

A román hadüzenetet követő napon, augusztus hó 28-án a délelőtti órákban indult el Brassóból az 501. számú erdélyi gyorsvonat, amelyet az államvasutak igazgatósága a határszéli városok rendelkezésére bocsátott, hogy azon szállítsák el az állam és a hatóságok pénzeit és irattárát; ezzel szállították el az Osztrák-Magyar Bank határszéli fiókjainak pénzét is. Az első menekülteket szállító vonat tulajdonképpen augusztus hó 28-án délelőtt fél 11-kor indult Brassóból. Ez a vonat mintegy 4000 embert vitt magával, mert a katonai hatóságok még a kora délelőtti órákban elrendelték a város kiürítését. Magát Brassót körülbelül 10—12,000 ember hagyta el az első napokban. A menekültek közül

természetesen nem mindenki juthatott föl a menekülteket szállító vonatokra, nagyon sokan kocsival vagy gyalogosan indultak útnak, különösen azok, akik a közelebbi vidékeken kívántak ideiglenesen megmaradni, bizakodva abban, hogy az osztrák—magyar hadsereg hamarosan vissza fogja szerezni azokat a területeket, amelyeket a románok a megfélemlítő hadüzenet és betörés következtében úgyszólván minden ellenállás nélkül foglaltak el.

A menekülteket szállító vonatok csak nagy késéssel érkeztek a nagyobb állomásokra, ami könnyen érthető, mert a csapatszállító vonatok részére kellett az utat szabadrá tenni.

Az első menekülők a fővárosban.

Augusztus 30-án este érkeztek Budapestre, a keleti pályaudvarra az első menekültek Petrozsényból, Brassó felől és Csikszeredáról azok, akik Székelyudvarhelyig kocsival tették meg az utat. A menekültek érkezésének a hírére a székesfőváros tanácsának közjótékonysági ügyosztálya 3 tisztviselőjét küldte ki a keleti pályaudvarra, hogy a menekültek érkezésénél jelen legyenek, a legszükségesebb anyagi segítséget megadják, másrésről pedig az ideérkező járatlan menekültek részére útbaigazítással szolgáljanak. A menekültek közül azok, akik minden pénz nélkül érkeztek Budapestre, a hivatalos kiküldöttektől személyenkint 6 K. rögtöni segélyt kaptak és azok, akiknek senki hozzátartozójuk nem volt, a menekülés első napjaiban a pályaudvar egyik várótermében nyertek elhelyezést. A hivatalos kiküldöttek a vasúti személyzettel is közölték, hogy a menekültek mindennemű ügyét, ideiglenesen, amíg a kormány részéről megfelelő intézkedés nem történik, a főváros tanácsának közjótékonysági ügyosztálya intézi el, miért is a menekülteket, akik bármi tekintetben rá voltak utalva a hatóság támogatására, ide irányították. Augusztus 30-án este érkeztek meg a petrozsényi bányászok, akiket saját kérésükre azonnal Selmebányára továbbítottak. Egyébként ezen a napon a menekültek között aránylag kevés ember volt, akik bármilyen támogatást kértek volna, inkább azok voltak nagyobb számban, akiknek Budapesten rokonaik, hozzátartozóik voltak és azoknál kerestek menedéket.

A kormány intézkedései.

Az augusztus hó 30-án tapasztaltak alapján a főváros tanácsa másnap már kora reggel jelentést tett a belügy-minisztérium illetékes ügyosztályának arról, hogy bár Budapestet a kormány nem jelölte ki menekültek elhelyezésére, mégis nagy számban érkeznek Budapestre menekültek. Egyúttal bejelentette azt is, hogy már az eddig érkezett és hatósági támogatásra rászoruló menekültek támogatásáról ideiglenesen, a kormány intézkedéséig a közjótékonyági ügyosztály útján gondoskodott és részükre naponként és családtagonként 2 korona segélyt utalt ki. Ennek a jelentésnek az elintézésékepen még aznap délelőtt közölte a belügyminisztérium a közjótékonyági ügyosztállyal azt a rendelkezését, amely szerint a Magyarország délkeleti megyéiből menekültek elhelyezése iránt akként intézkedett, hogy :

1. Csík- és Marostorda vármegyékből menekültek Hajdu- és Szabolcs vármegyék területén ;

2. Háromszék- és Udvarhely vármegyékből menekültek Békés- és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyék ;

3. Brassó-, Fogaras-, Nagy- és Kis-Küküllő vármegyékből való menekültek Torontál-, Csanád- és Csongrád vármegyék ;

4. Szeben- és Alsó-Fehér vármegyékből menekültek Bács-Bodrog vármegye területén ;

5. Hunyad- és Krassó-Szörény vármegyékből menekültek pedig Aradon helyezendők el, illetve a menekültek eredeti lakóhelyük szerint ezekre a kijelölt területekre szállítandók el ; minden más megyéből menekült eredeti, állandó lakóhelyére visszaküldendő, az előbb kijelölt megyékből menekültek pedig a székesfővárosi államrendőrség főkapitányságához utasítandók, ahol elszállításuk iránt haladéktalanul intézkedni fognak.

A viszonyok azonban úgy alakultak, hogy a belügyminisztériumnak ez a rendelkezése nem volt végrehajtható, legalább is a menekülés első idejében.

Torlódnak a menekülők.

Augusztus hó 31-én úgy a keleti, mint a nyugati pályaudvaron egyik vonat a másik után érkezett be Budapestre.

Ezerszámra jöttek a menekültek. Ezen a napon érkezett meg a menekültekkel együtt Budapestre az ország akkori belügyminisztere, *Sándor János* is, aki családjával együtt jött Marosvásárhelyről.

Az egyes vidéki állomásokon enni- és inni-valóval látták el az érkezőket. Budapesten is akadtak jószívű emberek a pályaudvarokon, akik rögtöni gyűjtést rendeztek a helyszínen és azokat, akiknek nem volt pénzük, a legszükségesebb segítséggel látták el. Az »Az Est« 10.000 korona segítséget ajánlott föl a menekültek segélyezésére és ezt az összeget már aznap este a lap munkatársai osztották szét a keleti és nyugati pályaudvaron. Az érkezők nagy számára való tekintettel azokat, akiknek nem volt senki hozzátartozójuk és éjszaka nem volt hol letenniök a fejöket, úgy, mint az előző napokon is, a hatóság kiküldöttei a pályaudvarok várótermeiben már elhelyezni nem tudták, miért is a Tattersall egyik fedett helyiségében helyezték el ideiglenesen. Ezenkívül a Rottenbiller-utcai Hajléktalanok Menhelyét is igénybe vették e célra, ahol a Hajléktalanok Egyesülete száz ágyat bocsátott rendelkezésre a menekültek elhelyezésére. A hatóság megbízottai egyuttal intézkedtek arra nézve is, hogy a nagy számban Budapestre érkező menekültek egy része vidékre tovább utaztassék és pedig azokba a megyékbe, amelyek eredeti lakóhelyük szerint ideiglenes elhelyezésükre kijelöltettek.

Szeptember 1-én délelőtt a főváros államrendőrségének főkapitánya hívott össze értekezletet a menekültek ügyei egyöntetű elintézésének megbeszélése céljából és itt utasításokat adott az államrendőrség közegeinek a további teendőkre nézve. A főkapitány megállapítása szerint szeptember 1-ig körülbelül 5—6000 menekült érkezett Budapestre, akik nagyjából a középosztályhoz tartozó intelligens emberek voltak és akik közül a legtöbben hozzátartozóiknál nyertek elhelyezést; azokról pedig, akik hatósági támogatást igényeltek, a főváros tanácsa, illetve a közjótékonyági ügyosztály gondoskodott.

Ezen a napon ismét ezrével jöttek a menekültek Budapestre. A főváros hatósága most már a belügyminiszteriumtól kapott rendelkezés ellenére, mely szerint Budapesten menekültek el nem helyezhetők, meghajolt a változhatatlan

tények előtt és a legnagyobb áldozatkészséggel állott rendelkezésre minden szervezetével, hogy az ideérkezett menekültek helyzetét minél inkább elviselhetővé tegye. A meglepetés első pillanataiból felocsudva, a készületlenség kábultságából magához térve, szeptember hó 2-án már minden illetékes helyen megindult a munka, hogy *megfelelő szervezet* fogadja az erdélyi menekülteket.

A társadalom megmozdulása.

Hasonlóképen megmozdult a társadalom is. »*Az Est*« éppen augusztus 31-én fejezte be a kárpáti elpusztult falvak ujjaépítésére megindult gyűjtést, amely több mint 1,000.000 koronát eredményezett és már szeptember 1-én lelkes felhívás jelent meg a lapban, hogy az otthonukat elvesztett erdélyi testvéreink nyomorának enyhítésére mindenki adja oda a maga fillérét. A gyűjtést maga az »*Az Est*« 10.000 koronás adományával indította meg és mindjárt az első napon Weisz Manfréd gyára, Wolfner Gyula és társa, a *Hadfelszerelési gyár*, a *Magyar Jelzáloghitelbank* 50.000—50.000 koronával járultak hozzá a gyűjtéshez, Lánczy Leó és neje pedig 10.000 koronát adtak. A lelkesedés és adakozó kedv annyira megvolt akkoriban, hogy 8 napon belül maga az »*Az Est*« 1,000.000 koronát gyűjtött össze, de más lapok is gyűjtöttek, amelyek közül különösen még a »*Pester Llyod*« gyűjtésének volt igen szép eredménye.

Az »*Az Est*« munkatársai már augusztus 30-án este a pályaudvarokon pénzbeli segítségben részesítették az arrászoruló menekülteket és ezt a nemes buzgólkodásukat mindaddig folytatták, míg a hatósági szervezet a rendszeres segélyezést át nem vette; de nemcsak pénzbeli segélyeket adtak, 50—100 koronás összegekben, hanem teljes odaadással és lelkesedéssel vették ki részüket a segítség egyéb munkájából is. Sokan bejelentették, hogy állandó lakást adnak a menekülteknek. A központi lizst hivatal kiküldöttei kenyérjegyeket osztottak ki az érkező menekültek között, hogy zavartalanul hozzájussanak a legszükségesebb élelmiszerhez, a kenyérhez, a keleti pályaudvaron működő Vörös Kereszt üdítő állomás pedig éjjel-nappal azon fáradozott, hogy a hosszú út fáradalmaitól elcsigázott

utasok legalább egy falat kenyeret és meleg teát kapjanak, a gyermekeknek pedig tejet osztottak ki.

A főváros lakossága is általában nagyszerűen viselte magát. A pályaudvaron mindenkit bármilyen munkára felhasználhattak az illetékes intéző tényezők. Mindenkor felejtetetlen képet nyújtott a budapesti cserkész fiúk igazán emberfeletti munkássága, amelyet ezek a fiatal emberek éjjel-nappal fáradhatatlanul végeztek, kis sátoros kocsikra pakolták fel a nagy ládákat, a ládák fölé dunyhákat raktak és nyomatékul egy pár kis gyermeket tettek a tetejére és így vitték végig az utcákon a menekültek holmijait. Sokan jöttek el, hogy valami csekélységgel segítsenek a menekülteken, a többi között a Vörös Kereszt üdítőállomásán megjelent egy őrmester, lerakott 6 láda cukrot és kétszersültet azzal, hogy ezt a menekülteknek hozta, azt azonban a világért sem mondta meg, hogy ki küldte; az adakozó neve mostanáig is titokban van. Kisfizetésű tisztviselők egy-egy liter tejet hoztak, áttörték a rendőrkordont, kiosztották a tejet és boldogan tértek haza azzal a tudattal, hogy ők is segítettek.

A Központi Segítő Bizottság anya és csecsemővédő osztálya a keleti és nyugati pályaudvarra anyavédőnőket küldött ki azzal az utasítással, hogy a terhes anyákról vagy a csecsemőkkel érkező menekültekről külön gondoskodjanak.

A menekülés nagy zavarában sokan elvesztették hozzátartozóikat, amennyiben a hatóság az elveszett hozzátartozókat nem tudta nyomravezetni, az újságok szívesen álltak rendelkezésre, szívesen tették közzé ingyenesen azt, ha valaki hozzátartozóját kereste; az »Az Est« erre a célra egész külön rovatot vezetett.

Weisz Manfréd késznek nyilatkozott gyárában annyi menekült munkást elhelyezni, amennyi jelentkezik és róluk minden tekintetben gondoskodni. A budapesti kereskedelmi és iparkamara a keleti pályaudvarra küldte ki megbízottját, hogy azoknak a tisztviselőknek, iparosoknak és kereskedőknek az elkelyezéséről gondoskodják, akik Budapesten vagy vidéken valami álláshoz kívántak jutni.

Lakáshoz juttatás.

A főváros tanácsa szeptember elsején külön lakásközvetítőt állított fel a menekültek részére. Ennek a lakásközve-

títónek a pályaudvarokon külön kirendeltsége volt, itt kellett jelentkezniök azoknak, akik magánlakásokra igényt tartottak. Akkoriban ugyan már erősen érezhető volt Budapesten a lakáshiány, mégis ebben az időben Budapesten körülbelül 500 lakás rendelkezésre állt; úgy ezek az üres lakások, valamint azoknak a névsora, akik a menekülteknek lakást ajánlottak fel, a fővárosi lakásközvetítőben volt nyilvántartva, a jelentkezők tehát ennek a révén könnyen juthattak lakáshoz. Ezen a napon nyílt meg a menekültek elhelyezésére a Murányi-utcai községi elemi iskola is, mint újonnan berendezett tömegszállás, ahová szintén a pályaudvarról utalták be a lakásnélkül levő szegényebb menekülteket.

Mindez a segítség a menekültek részére már a megérkezésük első percében a pályaudvarokon állt rendelkezésre. Természetesen az a sokféle magántevékenység, amely mind arra irányult, hogy a menekültek helyzetét enyhítse, kiegészítette a hatóság és a már említett társadalmi tényezők munkálkodását. Ezekről azonban valamennyiről külön-külön megemlékezni teljes lehetetlenség, de annyit mégis fel kell jegyezni, hogy az igazi emberszeretetnek, a könyörületeségnek, a jóakaratnak és a lelkesedésnek ilyen lélekemelő megnyilvánulásait Budapestnek a mindennapi élet ezernyi bajával annyira lekötött közönsége talán még sohasem láthatta úgy, amint ez alkalommal történt.

A MENEKÜLTEK VIDÉKI ELHELVEZÉSE

A Budapestre érkezett menekültek elbeszélése szerint a határszéli vidékek felől a szekerek szakadatlan sora töltötte meg az országutakat hirtelen felhányt poggyászokkal és gyermekekkel megrakva; akárhányszor úri fogatok elé ökrök, parasztszekerek elé cifra szerszámú, táncos járású úri lovak voltak befogva, az egyes szekerekhez vagy kocsikhoz sok esetben még marhák is voltak hozzá kötve. A levegőt a hajtók kiabálása, gyermekek sírása, tehenek bőgése, lovak nyerítése, a szekerek állandó dübörgése töltötte be; a nap teljes erejével tűzött, a felvert por pedig szürke felhőbe burkolta a szomorú menet végtelen sorát. Az arcokon fájdalom, lemondás és csüggedés tükröződött vissza, sokan állandóan könnyes szemüket törölgették, sokan hangosan zokogtak, hiszen egyik napról a másikra vesztették el otthonukat, lettek földönfutókká és indultak neki a teljes bizonytalanság világának.

A menekülők részére az első segélyt, az első támogatást a váratlanul ott időző jó emberek adták meg mindig, így a vasútasok a legnagyobb szeretettel fogadták őket, fizetésükből adták össze a szükséges pénzt, hogy a szegény menekülők részére táplálékot szerezzenek be. Kolozsvár minden utcáján ökrök, bivalyok ballagtak, a kocsikon és a kocsik körül asszonyok, öregek és gyermekek voltak, hintók jöttek szakadásig megrakva holmikkal és a holmik között úri emberek ültek. Napokon át tartott ez az átvonulás, a rendelkezésre álló minden hely megtelt, a város valamennyi terén táboroztak menekültek, amíg egy kissé megpihentek és azután tovább folytatták útjukat. A városon kívül is hatalmas tanyázóhelyek alakultak, ahol az egyik falu menekült lakossága a másik falu lakosságának adta át a tábor-tüzet. Itt is a magánjótékonyság igyekezett megadni az első segítséget. A menekültek részére külön konyhákat állítottak föl, ahova a környékbeli magyar gazdák szekérszámra küldötték az élelmiszereket és miután az élelmiszereket

lerakták, a menekültek poggyászait fuvarozták ki a vasúthoz, a lakosság körében ruhát és cipőt gyűjtöttek és ezeket kiosztották a menekültek, különösen a gyermekek között. A magán jótékonyság élén Kolozsvár város akkori főispánja, gróf *Bethlen Ödön* állott, aki hatósági boltokat nyitattott, ahol a rendes piaci árnál jóval olcsóbban szerezhették be a menekültek a legszükségesebb élelmiszereket: a lisztet, a krumplit, babot és borsót. Kolozsvártt körülbelül 40.000 menekült gyűlt össze, közülük azonban igen sokan hamarosan visszatértek eredeti lakóhelyükre, sokan pedig továbbutaztak.

Hasonlóképen folyt a segítség munkája a határszéli vármegyékhez közelebb eső más vidéki helyeken is, így Aradon és Temesváron, ahol inkább a Délvidékről menekülők gyűltek össze nagyobb számban, akik inkább csak átutaztak ezeken a helyeken és innen mentek tovább az ország belsejébe. Temesváron a társadalmi adakozás mindjárt az első napon 15.000 koronát hozott össze. A társadalomnak a menekültek segítségével foglalkozó része, a főispánnal az élén, gondoskodott a menekültek ellátásáról.

Debrecenbe Csik vármegyéből érkezett több, nagyobbára hivatalnokcsalád, akiket ott elhelyeztek és élelmezésükről gondoskodtak. Más vidéki városban is nagyobb számmal gyűltek össze menekültek, így mindjárt a menekülés első napjaiban Balassagyarmatra 500, jórészt vasutas és postás család érkezett. A város nemesszívű közönsége és az illetékes hatóságok rögtön gondoskodtak, hogy a megfelelő anyagi eszközök nélkül érkezett menekültek ingyenes ellátásban részesüljenek. Innen azután két külön vonattal Salgótarjánba utaztatták el a menekülteket.

Nyíregyházán körülbelül 2000 menekült tartózkodott, akik Maros-Torda vármegyéből érkeztek a városba. A menekültek nagy részét az ottani huszárlaktanyában helyezték el, a többieket pedig Kisvárdra és Kemece községekbe szállították, ahol megfelelő elhelyezést nyertek.

Nagyszombatba 250 menekült érkezett, Pozsonyban 250 felnőtt és közel 1000 gyermek volt. Itt voltak a legtöbb gyermekes családok.

Sok menekült került a Dunántúlra is, különösen Fejér és Veszprém vármegyék egyes községei látták szívesen a

menekülteket. Ezekben a községekben az itt elhelyezett menekültek néhol 1918. év tavaszáig élvezték az ottani lakosság vendégszeretetét. Kaposváron mindjárt a menekülés első idejében körülbelül 2000 menekült elhelyezéséről gondoskodtak, 1400 embert maga Kaposvár városa helyezett el, a többi pedig a Mezőgazdasági Részvénytársaság környékbeli uradalmaiban talált megfelelő alkalmazást és elhelyezkedést.

Nincs módunkban a megfelelő adatok hiánya miatt részletesen beszámolni a különböző vidékekre került menekültek pontos számáról, elhelyezésük és ellátásuk módjáról, amidőn tehát a rendelkezésre álló adatok alapján a sok közül csak néhány vidéki helyet említettünk, ahol a menekültek elhelyezéséről a legnagyobb emberszeretettel és jószívvel gondoskodtak, meg kell emlékeznünk arról is, hogy az ellenség által fenyegetett és veszélyeztetett területeken sokan maradtak vissza otthonukban, különösen a hivatalos tényezők. Így Maros-Torda vármegye alispánja a románok kiűzése után megállapította, hogy a hatóságok mindenütt a helyükön maradtak, kivéve a Maroshévíz községben székelő szolgabírói kirendeltséget és körjegyzőséget, továbbá a palotailvai körjegyzőséget. Maroshévizet, Gödemesterházát és Palotailvát ugyan hivatalosan kiürítették, de az ellenség ezeket a községeket tényleg nem foglalta el.

HATÓSÁGI INTÉZKEDÉSEK BUDAPESTEN A MENEKÜLTEK SEGÉLYEZÉSÉRE

A hirtelen meglepetés és szervezetlenség dacára Budapest a hatóság mindjárt az első pillanattól kezdve megtette a maga kötelességét. Ezek a hatósági intézkedések kezdetben nem voltak elegendők annak a rendkívüli és méreteiben hatalmas munkának a lebonyolítására, amely a hatóságra várt volna egy ilyen nagyarányú népmozgalommal járó menekülés vándorainak megfelelő segítése céljából. Hogy a főváros hatóságát készületlenül és meglepetve találta ennek az emberfeletti feladatnak a teljesítése, annak a magyarázata abban keresendő, hogy Budapest a kormányhatóság részéről eredetileg nem volt kijelölve a menekültek elhelyezésére és így nem lehetett számítani arra, hogy mégis Budapest lesz az a hely, ahová a legnagyobb tömegekben érkeznek a menekültek.

A főváros polgármestere, dr. *Bárczy* István azonnal rendelkezésre bocsátotta a főváros egész szervezetét, a tanács pedig készséggel szavazta meg az anyagi eszközöket a menekültek elhelyezésére és ideiglenes ellátására. A tanács közjótékonyági ügyosztályának kiküldöttei, amint Budapestre menekültek érkeztek, azonnal megjelentek a menekültek fogadására, az azt követő napon, augusztus hó 31-én pedig az ügyosztály megkezdte a menekültek rendszeres pénzbeli segélyezését. És ha az érkező menekültek, akiknek itt hozzátartozóik nem voltak, az első két napon nem is kaptak jobb elhelyezést, mint a pályaudvarok várótermében, vagy a Tattersall egyik fedett helyiségében, már szeptember elején a Murányi-utcai községi elemi iskola helyiségei berendezve várták a menekülteket, a Rottenbiller-utcai Hajléktalanok Menhelyében is 100 hely állott rendelkezésükre, alig egypár nap múlva pedig minden menekültet rendes elhelyezésben lehetett részesíteni.

A főváros hatósága a maga részéről négy irányban tette meg a szükséges intézkedéseket. Elsősorban ingyenes

lakásközvetítőt állított föl, melynek megbizottai a nyugati és keleti pályaudvaron állandó szolgálatot teljesítettek és oly sok lakás fölött rendelkeztek, hogy azokat, akik az ingyenes közös elhelyezéssel nem voltak megelégedve, kivétel nélkül mind rendes lakásokhoz juttatták.

A második intézkedés volt a menekültek tömeges elhelyezése. Az első napokban a nyugati pályaudvar közelében az Izabella-utcai és a Sziget-utcai iskolában, a keleti pályaudvar környékén pedig a Murányi-utcai iskolában és a Madách-utcai iskolában, valamint a már említett Rottenbiller-utcai menhelyen rendeztek be összesen 3000 ágyat a menekültek közös elhelyezésére. Egyidejűleg megtörténtek az intézkedések több iskolának ilyen célra való átalakítása iránt úgy, hogy rövid idő alatt a főváros teljesen felkészülve állott a menekültek elhelyezésére, hármilyen nagy számban jöttek is.

A harmadik intézkedés volt a menekülteknek élelemmel való ellátása. Azok, akik meleg ételt kívántak, a fővárosi Népszálló útján kapták meg ebédjüket és vacsorájukat. A Népszálló mellett a főváros egy új barakkonyhát nyitott, ahol 10.000 menekültnek meleg étellel való ellátásáról tudtak gondoskodni. Minthogy pedig a menekültek egy jó része csak ideiglenesen maradt Budapesten és vidékre való elutaztatásuk mindjárt az első napokban kezdetét vette, az átutazók vagy továbbutazók részére a Rákos rendező pályaudvaron egy éjjel-nappal működő üdítőállomás gondoskodott a menekülteknek étellel és itallal való ellátásáról; itt állandóan nagyobb mennyiségű élelmiszerkészletek voltak elraktározva.

A negyedik intézkedés volt, amelyet a főváros hatósága mindjárt a menekülés első napjaiban megtett, az érkező menekülteknek pénzbeli segélyezése.

A menekülési mozgalom első napjaiban a főváros tanácsának illetékes ügyosztályai és intézetei a polgármester és az alpolgármesterek irányítása mellett egymástól függetlenül intézték el az egyes ügyágakat, így a közjótékonyági ügyosztály látta el a pénzsegélyek kiosztását, a közoktatási ügyosztály az iskolákban berendezett tömegszállások ügyeit intézte, míg a magánlakások közvetítését a fővárosi hirdetővállalat által felállított ingyenes lakásközvetítő végezte,

a közélémezési ügyosztály élelmezési üzemeivel és a központi tejcsarnok közreműködésével szolgáltatva a tömegélelmezésre szükséges anyagokat, úgy a pályaudvarokon való étkeztetés számára, mint a tömegszállásoknak a szociálpolitikai ügyosztály felügyelete alatt történt élelmezése számára is; ez az utóbbi ügyosztály irányította az anya- és csecsemővédelmi intézkedéseket is.

Ezekkel a hatósági ténykedésekkel párhuzamosan folyt tovább a társadalomnak széleskörű segítő akciója. De bármilyen buzgósággal és energiával végezték a hatósági és társadalmi tényezők kezdettől fogva a menekültekről való gondoskodás munkáját, ennek a munkának sokfelé való elágazása csakhamar kívánatossá tette a különböző működéseknek egy szerv által való összefoglalását. Erre annál nagyobb szükség volt, mert nap-nap után ezer és ezer új menekült érkezett Budapestre, akiknek legalább átmeneti ellátásáról és segítéséről gondoskodni emberi kötelesség volt.

A főváros hatósága tulajdonképpen nem volt illetékes a menekültek ügyeinek intézésére, a menekültek segítése és mindennemű támogatása kizárólag az állam feladatát képezhette volna. Éppen ezért a főváros polgármestere ezen ügyek megbeszélésére a kormánytól értekezlet összehívását kérte. Ez az értekezlet 1916. szeptember hó 4-én volt a belügyminiszteriumban, ahol az összes illetékes tényezők, köztük az erdélyrészi képviselők is, kifejtették a maguk állásfoglalását. Az értekezleten maga a belügyminiszter elnökölt, aki elsősorban az egész segélyezési akció vezetésére a főváros akkori polgármesterét, *dr. Bárczy Istvánt* kérte fel, aki ennek a kérésnek készségesen tett eleget.

Az Erdélyrészi Menekültek Budapesti Központi Irodájának megalakulása és működése.

A belügyminisztériumi értekezlet után a főváros polgármestere is értekezletet hívott össze, amelyen az összes menekültügyek egységes intézése céljából központi iroda felállítását határozták el. Az iroda vezetésével a polgármester *dr. Harrer Ferenc* tanácsnokot bízta meg. A felügyeleti munkákat *dr. Bódy Tivadar*, *dr. Déry Ferenc* és gróf *Fesztetich*

Géza alpolgármesterek vállalták magukra. Az új iroda »Az Erdélyrészi Menekültek Budapesti Központi Irodája« címen 1916. szeptember 5-én kezdte meg működését a háborús és közigazgatási munkában már több ízben is igénybevett tanszemélyzettel. Magában az irodában ötven-hatvan tanár és tanárnő teljesített szolgálatot háromórás turnusokban. Gondoskodás történt, hogy a pályaudvarokon is rendszeres állandó szolgálat legyen, ezt a szolgálatot is a tanszemélyzet köréből erre önkéntesen jelentkezők látták el.

Ettől fogva a menekültek ellátása sokkal rendszeresebben történt. A zsúfolt vonatokon érkezőket már a pályaudvarokon élelemmel látták el, rendkívüli esetekben ott helyben folyósították a pénzsegélyt is. A Központi Iroda megnyitása után »Az Est« a saját gyűjtéseiből százezer koronát bocsátott a főváros rendelkezésére, ötszázezer koronát pedig a belügyminiszterhez juttatott a vidék részére. A Központi Iroda a menekültek segélyezése céljából a fővárosi iskolák egy részét vette igénybe, de ezt is csak kis időre, mert szeptember folyamán, a menekülteknek vidékre való utaztatásával, a legtöbb iskola felszabadult. Ez annál inkább sikerült, mert szeptember hó végén a Nemzeti Park igazgatója a menekültek céljaira átengedte a park legnagyobb helyiségét, az úgynevezett Alpesi falut, ahol körülbelül hétszáz menekült nyert elhelyezést.

A menekültek pénzbeli és természetbeni segítése.

A belügyminiszter a menekültek részére Budapesten és a környéken a segélyt napi kettő koronában állapította meg fejenként. Szeptember havában naponként ezeröttszáz család kapott pénzbeli segítséget. Tömérdek ember fordult meg naponként az irodákban, ezért a rend fentartása céljából önkéntes őrseget szerveztek, amely kitűnően bevált. Az eljárást a segélyek elbírálása és kiosztása körül a Központi Iroda felterjesztése alapján belügyminiszteri rendelet határozta meg, amely pontosan felsorolta, hogy ki kaphat segélyt. Nem kaphattak segélyt a köztisztviselők, akik járandóságaikat húzták, továbbá azok a magánalkalmazottak, akiket a munkaadójuk fizetett. Kaptak az aggok, a betegek, akiknek nem volt ellátásukra képes és köteles hozzátartozójuk, kaptak a serdületlen gyermekek gondozásával elfog-

lalt anyák és azok, akik, bár kerestek munkát, foglalkozást nem találtak.

Ha az ilyenek az idők folyamán munkához jutottak, a segélytől elestek. A miniszteri rendelet a hatóságoknak külön kötelességévé tette, hogy a menekültek egészségi állapotát figyelemmel kísérik.

A társadalmi segélyezés módja.

Az állami segélyezés mellett szükségesnek mutatkozott az egyéni, különleges körülményekkel számoló rendkívüli segélyezés, amelynek lebonyolítására az irodában külön szervezetet kellett létesíteni. A menekültek igazolványt kaptak, amelyen minden kapott adományt pontosan följegyeztek és így a segély mérvét ellenőrizni lehetett. A társadalmi adományokhoz — melyek összege 633.485 koronát tett ki — a belügyi kormány jelentékeny összegekkel járult, melyekkel a kiadott segélyek összege 1,256.324 koronára emelkedett.

A társadalmi segélyezés körében végezte el az Iroda a menekülteknek ingyen reggelivel és ebéddel való ellátását is. Az Iroda a menekülés első idejében mozgalmat indított, hogy a vendéglősök és kávéások a menekültek részére ingyen reggelit és ebédet adjanak. A jótékony egyesületek is hatatosan segítettek a munkában. Az adományokból fentartott »Erdélyi menekültek asztala« a város több helyén ezer menekültet juttatott ingyen ebédhez. Az *Általános Közjótékonyági Egyesület* száz ingyen ebédet adott, a *Budapesti Tejkereskedők Egyesülete* pedig hetenkint ezer liter tejet ajánlott fel és osztott ki.

A ruha-akció.

Az erdélyi menekülteknek meleg ruhával való ellátásáról a belügyminiszter 1916. október 18-án (32.700/B. M. eln. szám alatt) külön rendeletet is adott ki, mely a törvényhatóságok első tisztviselőit hívta fel a helyi hatóságok közreműködésével és a társadalom vezető köreinek bevonásával a kellő akcióra. Erre a külön hatósági és társadalmi gondoskodásra nagyon is indokolt szükség volt. Hiszen az a sok-sok ezer ember, aki mindenét otthagynva menekült

otthonából, még a legszükségesebb ruhaneműt sem hozhatta magával. Amikor váratlanul és készületlenül elindultak hosszú és annyi nélkülözéssel telt vándorútjukra, még nyár volt, de az idő már ősze fordult lassacskán és a hidegebb idő mind sürgetőbbé tette a melegebb ruházat beszerzését.

A ruha és a cipő ára már akkor is drága volt, a mindennapi megélhetésre adott pénzsegélyből ruhavásárlásra igazán nem telt. Szükséges volt tehát a minél gyorsabb és kiadósabb segítség.

Budapesten a ruha-akció lebonyolítására az Iroda a székesfővárosi leányiskolák Vöröskereszt-bizottságát kérte fel, amely a terhes munkát készségesen vállalta és nagy körültekintéssel végezte. Az akció élén *Haugsethné Lamács Lujza*, *Krén Margit* és *Mendlik Lujza* állottak. Velük dolgoztak a bizottság tagjai, valamint az önként csatlakozott erdélyi mágnásasszonyok.

A ruhákat a bizottság fővárosi kereskedőktől vásárolta, akik a nemes célra való tekintettel haszon nélkül adták az árút.

Rengeteg mennyiségű ruhaneműt adott az első felhívásra Budapest polgársága is. Nagyobb adománnyal segítette az akciót az *Országos Magyar Gazdaszövetség*, amely ezer gyermek felruházására vállalkozott. A ruhákat vagy a menekültszállásokon, vagy a központi Irodában osztották szét. A *Keresztény Szociális Missziótársulat* is több ízben osztott ki ruha- és fehérneműt.

A bizottságnak 1916. október végéig végzett munkájáról a következő adatok tesznek tanuságot. Résztint az Országos Iparművészeti Múzeum épületében erre a célra átengedett első emeleti helyiségekben, résztint az új városházán negyven kiosztási napon kiosztott: 1.) 89.200 drb. fehérneműt, 294.753 korona 73 fillér értékben; 2.) 26.187 drb. felsőruhát 265.329 korona 78 fillér értékben; 3.) 65.985 drb. vegyes ruhaneműt, valamint cipőt 426.269 korona 95 fillér értékben; összesen 181.373 drb. ruházati cikket 986.353 korona 52 fillér értékben. Ebből vásárolt ruhanemű volt 163.040 drb. 881.030 korona 98 fillér értékben, gyűjtött adomány pedig 18.333 drb. 105.322 korona 54 fillér értékben.

A vásárolt ruhaneműek költségeihez *Mikes Árminné* grófnő 20.000 koronával járult hozzá, az erdélyrészi képviselők 5000 koronát adományoztak és 5048 korona gyűlt össze kisebb adományokból. Az ekként gyűjtött 30.048 koronán felül még szükséges összeget az Erdélyi Menekültek Budapesti Központi Irodája fedezte.

A segítségben élénken résztvett a vidék is, ahonnan szintén érkezett ruhanemű. Nagyobb küldemények jöttek Sáros vármegye központi segélyező bizottságától, az alsókubini Vöröskereszt Egyesület választmányától és a dunaföldvári járás több községéből. 1916. decemberében a belügyminisztériumtól az iroda ezer pár új gyermekcipőt kapott, a belügyminiszter által rendelkezésre bocsátott pénzből pedig ezerkétszáz darab meleg gyermek alsóruhát vásárolt. Ezeket a holmikat a karácsonyi ünnepeken osztották ki. A bécsi 4. számú »Montourdepot« ebben az időben tízezer pár bakancsot küldött, amelyből ötszázat Budapesten osztottak ki, ötezer darabot Kolozsvárra küldtek *Bethlen Ödön* gróf főispán címére, a többi a belügyminiszter rendelkezése alapján a vidéken szétszórtan elhelyezett menekülteknek jutott.

A bizottság annyi szeretettel és önfeláldozással végezte a nehéz munkát, hogy működéséről a legnagyobb elismerés hangján kell megemlékezni.

A foglalkoztató műhely.

A menekülteknek ruhával való ellátásához tartozik a központi irodának az az intézkedése is, hogy a *Damjanich-utcai* tömegszállásban *Haugsethné Lamács Lujza* és *Krén Margit* útján a fővárosi leányiskolák Vörös Keresztes Bizottsága által tett javaslat alapján és az előbb megnevezett polgári iskolai tanárnők vezetése alatt rendszeres foglalkoztató műhelyt rendezett be. A foglalkoztató műhely 1917. évi március hó 3-án nyílt meg, a műhely részére szükséges összes nyers anyagot a központi iroda szerezte be és a kölcsönképen beállított öt varrógépen a menekült asszonyok elvégezhették maguk és családjuk részére a szükséges varrnivalókat. A foglalkoztató műhely a *Damjanich-utcai* tömegszállásnak 1917. év június hó végén történt feloszlásával egyidejűleg szűnt meg.

Küzdelem a téli hideggel.

Az 1917. év elején beállott a hideg időjárás, mire az Iroda előterjesztésére a belügyminiszter sürgönyileg intézkedett, hogy körülbelül 10.000 erdélyi menekült részére húsz waggon szén utaltassék ki. Az *Országos Szénbizottság* a szénét olyképp bocsátotta a főváros rendelkezésére, hogy azt a lipótvárosi és a józsefvárosi teherpályaudvarokon tárolták és a központi iroda által kiállított utalványok ellenében 50—100 kilónként adták a menekülteknek a pályaudvari kirendeltség raktárából.

Az ingyen kiosztott szén kiadásával egyidőben ingyen fát is kaptak a menekültek, amelyet ugyancsak a központi iroda által kiállított utalványokra a Tattersallnak erre a célra kijelölt egyik helyiségében, a keleti pályaudvari kirendeltség osztott ki a menekültek között 25, illetve 50 kilogrammos tételekben.

Erdélyrészi központi munkaközvetítő.

A kereskedelemügyi miniszter a hadügy- és földművelésügyi miniszterekkel egyetértően rendeletet bocsátott ki, amelyben közölte, hogy a hadművelési okokból kiürített erdélyrészi területek lakosai részére külön munkaközvetítőt alapít és annak vezetésével dr. Andor Endre miniszteri tanácsost bízta meg. A munkaközvetítő 1916. szeptember hó 28-án kezdte meg a működését, amikor is a munkaadók és a menekültek figyelmét az intézet igénybevételeire hirdetményekben hívták fel. A kereskedelemügyi miniszter külön is felszólította a budapesti kereskedelmi és iparkamarát, továbbá az összes jelentősebb gyáripari és kereskedelmi országos szervezeteket, hogy az erdélyrészi menekültek részére felajánlani kívánt összes munkaalkalmakat és munkafeltételeket jelentsék be az Erdélyrészi Munkaközvetítőnek, amelynek így a működése megkezdésekor már jelentékeny számú munkakínálat volt a birtokában.

Az Erdélyrészi Munkaközvetítőnek eredményei gyanánt a következők állapíthatók meg:

Budapesten bejelentettek munkaalkalmat 12.330 egyén (8770 férfi, 3438 nő és 122 tanonc) részére. Tényleges munkát keresett 5262 menekült (2135 férfi, 3047 nő és 80 tanonc),

vagyis munkaalkalom több mint kétszer annyi részére kínálkozott, mint amennyi munkát keresett. A munkaközvetítő 2786 egyént (1349 férfit, 1374 nőt és 63 tanoncot) helyezett el, vagyis minden 100 munkaalkalomból kielégítést nyert 23, minden 100 munkakereső közül elhelyezett 53-at.

A vidéken bejelentettek munkaalkalmat 8605 egyén (8241 férfi, 354 nő és 10 tanonc) részére, ellenben mint munkát kereső bejelentetett 10.515 egyén (5013 férfi, 5410 nő és 92 tanonc).

Munkába ajánlottak 7594 egyént (7230 férfit, 354 nőt és 10 tanoncot), vagyis 100 munkaalkalomból kielégítést nyert 88 és száz munkakereső közül elhelyeztek hetvenkettőt.

A munkaközvetítés kapcsolata a segítségadással.

A szociális szempontokat szem előtt tartva, munkaképes embereknél az igazi segítségnek az alapja mindenkor csakis a munka lehet. Ez az elv vezérelte a menekültek ügyeinek helyes ellátásánál a Központi Iroda vezetését akkor, amikor a segélyezés kérdését a munkavállalás kötelezettségével kívánta szoros kapcsolatba hozni. A hatósági munkaközvetítést a hatósági segélyezéssel nálunk elsőízben az erdélyrészi menekültek részére ad hoc szervezett munkaközvetítés alkalmával kapcsolták össze. A vonatkozó és már előbb említett belügyminiszteri körrendelet irányelveinek megfelelően és a rendelet vonta korlátok között a segélyezés és a közvetítés között a kapcsolatot a Budapesten letelepedett menekültekre vonatkozólag az Erdélyrészi Menekülők Budapesti Központi Irodája és az Erdélyrészi Központi Munkaközvetítő egyetértőleg nagy vonásokban a következőképen oldották meg:

A menekültek részére a belügyminiszteri körrendeletben előírt igazolványt mind a két iroda kiállította a nála jelentkezők számára. Államsegélyt csak az kaphatott, kinek igazolványába az Erdélyrészi Központi Munkaközvetítő beütötte a bélyegzőjét arra vonatkozólag, hogy munkára előjegyezték. Ujabb államsegélyt a menekültek minden egyes alkalommal csak akkor kaphattak, ha a már kiadott állami segélyük határidejének lejártá előtt 3 napon belül

az Erdélyrészi Munkaközvetítőben magukat újból előjegyeztették munkára. Munkábehelyezés esetében a hét végéig az államsegélyt mindenki akadály nélkül megkapta. Az olyan munkabíró menekültnek az igazolványát, aki az utolsó segély felvételétől számított 8 napon belül munkáért nem jelentkezett, a Munkaközvetítő nem bélyegezte le, de a munkát részére továbbra is közvetítette. Az ilyen csak a munkábehelyezés után juthatott folytatólag még legfeljebb 8 napi segélyhez. Aki vidékről csak munkaszerzés végett jött Budapestre, annak a Munkaközvetítő a munkát közvetítette ugyan, de igazolványára nem budapesti lakását is fel kellett jegyezni. Az ilyennek a rendelet értelmében Budapesten csak akkor járt segély, legfeljebb a munkábaállás hetének a végéig, ha itt munkába lépett s azt a Munkaközvetítő igazolta.

Az Erdélyrészi Központi Munkaközvetítő ezekben a nehéz időkben a reá kirótt terhes feladatot nemcsak igazi emberszeretettel, hanem a legnagyobb lelkiismeretességgel és buzgósággal oldotta meg: nemcsak a szorosan vett munkaközvetítést végezte el, de a hozzáforduló menekülteket mindennemű támogatásban is részesítette. A hivatal alapelve volt szeretettel segíteni erdélyi honfitársainkon az állam minél kevesebb megterhelésével s legalább irányító jó szót adni ott, ahol egyebet nem tehetett. Ahol csak lehetett, telefon útján, ahol így nem ment, írásban igazították el a hozzá fordulókat, kik bizalommal és hálásan fordultak a hivatalhoz.

A Munkaközvetítő működése erősen befolyásolta a segélyre jelentkezők számát, mert míg a segélyre jelentkezők száma szeptember hónapban naponként 1500 család volt, október hónapban számuk tetemesen megfogott, csaknem a felére csökkent.

A munkaközvetítő megszűnése.

A kedvező harcéri jelentések és a visszatelepítésről a lapokban megjelent félhivatalos közlemények hatása alatt a közvetítés csökkenő irányzatot kezdett mutatni.

A vidéki közvetítés különösen rohamosan esett; úgyhogy a vidéki közvetítést újabb munkaerőkínálat hiányában be kellett szüntetni. A Budapesten letelepültek közve-

títése is erősen csökkent, úgyhogy átlag naponta hétnél többre nem emelkedett a munkába helyezések száma. Az Erdélyrészi Központi Munkaközvetítő vezetője, *Andor Endre* dr. min. tanácsos ennél fogva 1917. február 7-én előterjesztést tett az intézet megszüntetése iránt, mire a belügyminiszter a munkaközvetítő működését 1917. március hó 1-ével megszüntette.

EGYÉB INTÉZKEDÉSEK A MENEKÜLTEK SEGITÉSE ÉRDEKÉBEN

a) Tájékoztatás, tanácsadás.

A Központi Iroda minden törekvése arra irányult, hogy a különleges helyzet által adott esetekben a menekültek minél könnyebben nyerjenek tájékoztatást és útbaigazítást. Ebből a célból az Irodának egy külön alosztálya volt, amely csupán felvilágosításokkal, tanácsokkal és útbaigazításokkal szolgált a hozzáforduló menekülteknek. Ez az alosztály gyűjtötte össze a menekültek ügyeire vonatkozó összes elvi jelentőségű miniszteri rendeleteket, itt intézték el az Irodához intézett összes megkereséseket, ez az alosztály fordult megkeresésekkel a menekültek ügyeiben a hatóságokhoz, ez kért felvilágosításokat és a szükséghez képest egyes menekültek érdekében kiküldöttje útján eljárta. Mielőtt az Erdélyrészi Központi Munkaközvetítő működését megkezdette, ez az alosztály hívta föl a munkaadókat, hogy a munkaalkalmakat közöljék, ezeket a munkaalkalmakat is a menekülteknek tudomására hozta és általában mindent megtett, hogy az oda forduló menekülteknek a helyzetét megkönnyítse.

Az Irodának ez az alosztálya látta el igazolvánnyal azokat a menekülteket, akik gyógykezelésre vagy kórházi ápolásra szorultak és kórházba való felvételüket kérték. A menekülteket a főváros kórházai a belügyminiszter erre vonatkozó rendelete értelmében az államkincstár terhére ingyenesen ápolták. Az ambuláns betegek nemcsak a főváros kórházaiban, hanem a kerületi orvosoknál is ingyenes gyógykezelésben részesültek. Ugyancsak a fővárosi hatósági orvosok látták el az orvosi teendőket a pályaudvarokon és a tömegszállásokban is.

De nemcsak a személyesen jelentkező menekülteket látta el ez a felvilágosító iroda a szükséges útbaigazításokkal, hanem a vidékről levélben hozzáforduló menekültek ügyeit is mindenkor sürgősen elintézte. Naponta száz és száz levéllel keresték föl a menekültek az Irodát és minden levél

a lehetőséghez képest azonnal elintézést nyert, részben a kívánt felvilágosítást adta meg az Iroda, részben pedig a menekült kérése alapján intézkedett és erről a kérelmező menekültet is mindig értesítette. Ebben a felvilágosító irodában a főváros tanácsi ügyosztályainak személyzetéből kirendelt, illetve erre a szolgálatra önként jelentkezett fogalmazók teljesítettek szolgálatot.

b) Gyermek gondozása.

A segítési akcióban mindenkor különleges elbírálásban részesültek a gyermekek. A veszedelem legnagyobb a gyermekeknél, akiknek törékeny testét a viszontagságok hamarabb megviselik, akiknek gyöngébb szervezete sokkal kevésbé képes ellenállni a nélkülözéseknek és a hidegnek, mint a felnőtteké. Amikor a csatamezőkön a halál véres rendeket vágott, az akkor még fel sem becsülhető emberáldozatokkal szemben vigasz volt a gyermek, amint ma is ő a nemzet újjászületésének legbecsesebb záloga. A társadalom szíve is a gyermekkel szemben nyilvánult meg a legmelegebben. Tej és ruhaellátásuk kifogástalan volt, tanulmányaikat folytathatták és még örömben is volt részük. Így a szeretet ünnepén, karácsonykor a tömegszállásokon megható ünnepélyeket rendezett az Iroda. A fényesen feldíszített és kivilágított karácsonyfák alatt a felnőttek ruhaneműeket, a gyermekek pedig ruhaneműket és egyéb ajándékokat találtak; azok a menekültek pedig, akik nem laktak tömegszálláson, külön karácsonyi pénzsegélyben részesültek. A tömegszállásokon tartott karácsonyi ünnepélyeken a Központi Iroda vezetője és az iroda személyzete is megjelentek.

A gyermekek segítése körül az *Állami Gyermekmenhely* is kivette a részét.

Az Országos Gyermekvédő Liga pedig szintén nagyarányu — e könyv más helyén külön is jellemzett — áldásos tevékenységet folytatott.

Abban az időben, amikor a főváros pályaudvarain tömegesen érkeztek meg a menekültek, gyakran előfordult, hogy kis gyermekek jöttek, akik hozzátartozóikat útközben elveszítették. Az ilyen gyermekeket utazás közben az utasok maguk vették pártfogásukba, itt Budapesten pedig az állami

gyermekmenhely gondoskodott róluk. Ez az intézmény a rendkívüli helyzet teljes megértésével, szeretetteljesen karolta fel a menekült gyermekek ügyét; már a menekülés első napjaiban sürgönyöket küldött szét a közeli községekbe és városokba, felhíván azokat, hogy erdélyi vendégek befogadására jelentkezzenek. A menekült anyák és gyermekek közül ezen a réven is sokan találtak jó magyar vendégszeretetre.

c) Vasuti és szállítási segítség.

A menekülés első idejében az ellenség által megszállott területről nagy csoportokban elindult menekültek a vasutakat ingyenesen használták, valamint ingyenesen szállították megmentett ingóságaikat is. Ez a kérdés azonban sehol szabályozva nem volt, miért is a Központi Iroda 1916. évi szeptember 11-én kelt felterjesztésére a kereskedelemügyi miniszter ezt a kérdést is megnyugtatólag rendezte.

A menekülteknek a vasúton megérkezett ingóságait a Központi Iroda a pályaudvari kirendeltségek útján, a rendelkezésre álló fuvarok felhasználásával, ingyen szállította tovább a menekültek lakására, vagy pedig a tömegszállásra, ahol a menekült elhelyezést nyert. Az ekként felmerült költségek is az Iroda pénztárát terhelték és mivel a menekültek visszatérése alkalmával a vasúthoz való kifuvarozást is hasonlóképen intézte el, az e címen felmerült kiadások is tetemes összegre rúgtak.

A kereskedelemügyi miniszter előbb említett rendeletével egyidejűleg értesítette az államvasutak igazgatósága a Központi Irodát, hogy a tanácsra és útbaigazításra szoruló vasutas menekülteket és azok hozzátartozóit az igazgatóság titkárságához irányítsa, ahol minden tekintetben alapos és kimerítő felvilágosításban és tájékoztatásban részesülnek. Amennyiben pedig nem vasutas menekültek a vasúti igazgatást érintő kérdésekben kívántak felvilágosítást, szintén az államvasutak igazgatóságának a titkárságához voltak utasítandók. A Központi Iroda ennek alapján a vasutas menekülteket mind az előbb jelzett helyre küldötte. Egyébként az államvasutak igazgatósága a vasutas menekültek ügyeinek intézésére a menekülés egész ideje alatt külön szervet tartott fenn.

d) Hadisegélyek folyósítása.

E helyütt kell még megemlíteni azt, hogy az ellenség által megszállt vagy az ellenség által veszélyeztetett területekről elmenekült olyan családoknak a segélyezése tárgyában, amelyek eddigi tartózkodási helyükön állami segélyben (napi segélyben) vagy ideiglenes évi segélyben részesültek, a m. kir. honvédelmi miniszter 1918. évi szeptember 18-án 321.000/1924. szám alatt külön rendeletet adott ki. A rendelet értelmében azokat a menekült családokat, amelyek eddigi tartózkodási helyükön a jelzett segélyben részesültek és ezt a körülményt elfogadható módon igazolni tudták, az elhelyezésre szolgáló községben azonnal fel kellett venni segélyezésre és az ilyen családok részére a segélyt soronkívül kellett megállapítani és kifizetni. Ez meg is történt, lehetőleg ügyelvén arra, hogy kettős ellátás vagy más hasonló visszaélés elő ne forduljon.

A segélyért jelentkező menekültek között voltak olyanok is, akik rendes tartózkodási helyükön jó anyagi viszonyok között éltek és rendes körülmények között segélyezésre soha nem is szorultak volna, mivel azonban váratlanul kellett otthagyniuk mindenüket, ide érve, addig is, míg összeköttetések révén magukon nem tudtak segíteni, az állam által megállapított segélyt igénybe vették. A társadalomnak ebből a kategóriájából való menekültek egy része otthonukba való visszatérése után a segélyt az Iroda részére visszaküldötte. Az ilyen címen, valamint a segélyért jogtalanul jelentkezők által visszatérített segélyekből több mint 30.000 K folyt vissza az Iroda pénztárába.

A MENEKÜLTEK ÜGYE A KÖZGYÜLÉS ELŐTT

A menekültek segítésének kérdésével a főváros törvényhatósági bizottsága is foglalkozott, amidőn az Erdélyrészi Menekülők Budapesti Központi Irodája tette meg a tanácsnak a jelentését a főváros hatóságának ebben az ügyben tett intézkedéseiről és a tanács ezt a jelentést az 1916. évi október hó 11-én tartott közgyűlés elé terjesztette. A közgyűlés a jelentést tudomásul vette, egyúttal a Központi Irodának a tanács útján előterjesztett javaslatára elhatározta, hogy a fővárosba került erdélyi menekültek gondozásával kapcsolatban elvállalja az összes személyi, dologi és igazgatási kiadások fedezését, a tömegszállások céljára rendelkezésre bocsátott épületek fentartási, berendezési, fűtési és világítási költségeit, végül a tömegélelmezéssel járó felszerelések költségeit és a személyi kiadásokat. Egyidejűleg felhatalmazta a közgyűlés a tanácsot, hogy — mivel az ügyek intézését eddig ellátó tanszemélyzetnek az iskolákban a tanítást meg kellett kezdenie — az ügyek intézése céljából az akció tartamára megfelelő számú ideiglenes személyzetet alkalmazhasson.

A Központi Iroda átszervezése.

A törvényhatósági bizottság közgyűlésének az összehívása szükségessé tette azt, hogy a közgyűlési teremben, valamint a közgyűlési terem társalgóhelyiségeiben működő Központi Iroda részére új helyiségekről történjék gondoskodás. Erre a célra a legalkalmasabbnak mutatkoztak a fővárosnak a VIII. ker., Főherceg Sándor-u. 8. számú épületében, a régi képviselőházban, akkor rendelkezésre álló helyiségei. Ezekbe a helyiségekbe az átköltözés 1916. évi október hó 7-én történt meg, ezen a napon az Iroda már itt működött.

Ezzel egyidejűleg kellett gondoskodni a tanszemélyzet felváltásáról is, hogy épen az erdélyi menekültek ellátása

miatt október hó 15-ig elhalasztott tanítás az iskolákban megkezdhető legyen. A harctérről érkező jelentések alapján a helyzet is mindinkább tisztult, úgy hogy október hó folyamán az ellenség által megszállott vagy veszélyeztetett területekről nagyobb arányú meneküléssel sem kellett számolni, azokat a rendkívüli intézkedéseket pedig, amelyeknek az életrehívását a hirtelen meneküléssel járó különleges viszonyok kívánták meg, a Központi Iroda nagyjában már megoldotta, miért is az Irodának mint külön intézménynek a fentartására tulajdonképpen már nem volt szükség.

Az átköltözéssel egyidejűleg a Központi Iroda vezetője, dr. *Harrer* Ferenc tanácsnok, előterjesztést tett a tanácsnak, hogy egyrészt az Irodát, mint külön intézményt szüntesse meg, másrészt pedig intézkedést kért arra nézve, hogy a további munkák elvégzésére új személyzet állítsák be. A legcélravezetőbbnek mutatkozott a Központi Irodának a segélyezési osztályát, amely eddig is a munka legnagyobb részét végezte, fentartani és azt új személyzettel ellátva, tovább működtetni.

Miután a tanács az előterjesztést elfogadta, a segélyezési osztály vezetője az új személyzet beállítását olyképen oldotta meg, hogy a menekültek ügyeinek az ellátására, a főváros által kirendelt közigazgatási személyzeten kívül, 48 ideiglenes hivatalnokot vett fel, lehetőleg a menekültek közül és pedig különböző megszállott területről való és megfelelő képesítéssel bíró alkalmazottakat, akik helyi ismereteiknél fogva az Irodában a menekültek igazolását is elláthatták és ezzel is csökkenthették a visszaélések számát. (Az eként alkalmazott ideiglenes hivatalnokok közül azok, akik mint menekültek a napi állami segélyt megkapták, a segélyen felül napi 3 koronát, akik pedig állami segélyben nem részesültek, napi 5 korona díjazást kaptak. Az így felmerült napidíjakat a főváros tanácsa 98.663/1916. I. számú határozatával további rendelkezésig az erdélyi menekültek gondozása körüli igazgatási költségek terhére ideiglenes kiadásként engedélyezte.)

Az Iroda személyzetének ilymódon történt kiegészítése után a főváros polgármestere úgy intézkedett, hogy az Erdélyrészi Menekülők Budapesti Központi Irodája mint külön szerv 1916. évi október hó 16-tól kezdődőleg meg-

szünt ; dr. *Harrer* Ferenc tanácsnokot az Iroda vezetése alól, dr. *Miklós* Elemér tanácsjegyzőt és dr. *Csergő* Hugót az Irodában végzett tennivalóik ellátása alól felmentette, illetve őket hivatalukba visszarendelte, egyúttal pedig az Iroda vezetéséért, illetve az ott kifejtett buzgó és eredményteljes munkásságukért elismerését és köszönetét nyilvánította.

Az erdélyi menekültek ügyeinek központi ellátását a polgármester az előbb jelzett időponttól kezdődőleg a *tanácsi I X. (közjótékonysági) ügyosztályra* ruházta át és a közönség helyes tájékoztatása érdekében megengedte, hogy az ügyosztálynak az erdélyi menekültek ügyeinek intézésével megbízott kirendeltsége az Erdélyrészi Menekülők Budapesti Központi Irodája elnevezést továbbra is használja, az Iroda vezetésével a polgármester a segélyezési osztály addigi vezetőjét, *Liber* Endre tanácsjegyzőt, a közjótékonysági ügyosztály helyettes vezetőjét bízta meg. A főváros közigazgatási személyzetéből a központi irodában működtek tovább is : dr. *Zilahi Kiss* Jenő, dr. *Sidó* Zoltán, *Kovács házy* Vilmos fogalmazók, *Bártl* Tivadar számtiszt és *Németh* Lajos pénztáros. Ettől az időtől fogva a Központi Iroda hatáskörébe tartozott *a menekültek minden ügyének elintézése*, valamint a visszatelepítésük is.

A főváros és a kormány együttműködése.

Az Erdélyrészi Menekültek Budapesti Központi Irodájának a menekültek érdekében való eredményes működése elkerülhetetlenül szükségessé tette, hogy intézkedései mindenkor a magyar királyi belügyminiszter intencióival egyetértően történjenek. Az iroda állandó közvetlen összeköttetést tartott fenn a belügyminiszterium illetékes ügyosztályával, amelynek élén *Kampis* János miniszteri tanácsos állott, aki *Sándor* János belügyminiszterrel együtt a legnagyobb emberszeretettel, igazi megértéssel és a segítségre szorulóknak írt tanúsított legnagyobb jóindulattal intézte a menekültek ügyeit, mellőzve minden bürokratikus formát. A miniszterium részéről az intézkedések gyakran telefon útján történtek, a pénzküitalás pedig az iroda vezetőjének szóbeli vagy telefon útján előterjesztett kérelmére mindenkor sürgönyileg eszközöltetett úgy, hogy adminisz-

trációban soha semmiféle fennakadás nem volt. A miniszterium illetékes ügyosztályában az ügyosztályvezető miniszteri tanácsos helyettese dr. *Gáspár* Arthur volt, aki ugyanolyan szeretetteljes gondoskodással csüggött a menekültek sorsának az enyhítésén és amikor később az osztály vezetője lett, a maga részéről is minden eszközzel azon volt, hogy ezt a nem sablonos intézkedéseket igénylő ügykört minden illetékes tényező, a kivételes helyzetre való tekintettel, nemcsak igazi ügyszeretettel, hanem a legnagyobb könyedséggel intézze el.

A belügyminiszter leiratai.

A belügyminiszter 1916. október 21-én 164.767/IX. szám alatt kelt leiratában köszönetét fejezte ki a székesfőváros közönségének a nemes áldozatkészségért és a székesfőváros társadalmának azért a buzgalomért, amellyel az erdélyrészi menekültek ügyét felkarolta. Külön megemlékezett a miniszter azoknak a lelkes hölgyeknek az önfeláldozásáról, akik a menekültek élelmezésénél és felruházásánál szeretetteljes odaadással segédkeztek. Végül elismeréssel emlékezett a székesfőváros tisztikarának tagjairól, valamint a székesfővárosi tanár- és tanítótestületről, akik a menekültek ügyeinek az ellátását intézték és akiknek fáradhatatlan tevékenységéről személyesen is volt alkalma meggyőződni.

Ebben a leiratban a belügyminiszter elvállalta azoknak a költségeknek a megtérítését, amelyeknek visszafizetését a főváros kérte és ruhaneműek beszerzésére újabb 400.000 koronát utalt ki.

A *vidéki* elhelyezési helyükről Budapestre özönlő menekültekre vonatkozólag értesítette a miniszter a fővárost, hogy korábbi rendelkezései szerint azok a menekültek, akik a számukra kijelölt helyet elhagyják, új tartózkodási helyükön további állami segélyben csak akkor részesíthetők, ha a hatóság vagy az Erdélyrészi Munkaközvetítő révén munkába állottak, vagy ha a költözködés a hatóság engedélyével történt. Felhívta ennél fogva a miniszter a fővárost, hogy mindazokkal szemben, akik nem igazolják kellően távozásuk okát, az állami segély kifizetését tagadja meg. (A második feltétel Budapesten nem állhatott be, mert

a menekültek csoportos tartózkodási helyéül a székesfőváros egyáltalán nem volt kijelölve.)

Az adott viszonyok közt azonban lehetetlen volt, hogy a vidékről Budapestre érkező menekültek részére állami segély ne folyósíttassék. A menekültek legtöbb esetben saját hibájukon kívül kerültek Budapestre és az a humánus bánásmód, amelyet a menekültekkel szemben a hatóságok általában tanúsítottak, az ilyen rideg eljárást a gyakorlatban lehetetlenné tette. A főváros ezért 1916. november 14-én a belügyminiszterhez intézett felterjesztésében bejelentette, hogy a vidéki hatóságokhoz intézett többszöri kormányrendeletek ellenére Budapestre napról-napra több és több menekült érkezik, akik otthonukba vissza akarnak térni. Ezek legnagyobb része már a vidéki hatóságok által kiállított személyazonossági igazolványokkal és vasúti jegyekkel ellátva, érkezett Budapestre, hogy innen tovább utaztassák. Budapestről azonban menekülteket hazaszállító különvonat október 27. óta november 14-ig nem indult és nem indulhatott, az embereket tehát egyelőre Budapesten kellett elhelyezni.

Kivételes segélyezések.

Az így Budapestre érkezett menekültek egy része hozzátartozóinál, magánlakásokban helyezkedett el, a többi pedig tömegszállásra került. A tömegszállásokban elhelyezett menekültekről való gondoskodás nem ütközött nagyobb nehézségekbe, mivel ezek a menekültek az államsegély terhére elhelyezésükön kívül élelmezésben is részesültek, a magánlakásokban elhelyezettek azonban élelmezést nem kaphattak és az előbb említett miniszteri rendelet értelmében Budapesten állami segély felvételére sem voltak jogosultak. Emiatt sok volt a panasz, aminek a megszüntetése céljából a Központi Iroda az ilyen menekülteknek három napi segélyt adott utazási segély címén. Ez a rövid időre adott segélyezés elégtelennek bizonyult, mire a Központi Iroda, a belügyminiszterium illetékes ügyosztályával folytatott szóbeli tárgyalások alapján, a vidékről hazautazás céljából Budapestre jött menekülteknek a 30.000. számú belügyminiszteri körrendeletben megállapított állami segélyt folyósította.

Azokat a menekülteket, akik előbbi tartózkodási helyükre visszautaztathatók voltak, a Központi Iroda a szükséghez képest szintén segélyben részesítette, ez a segély azonban személyenként a három napi állami segély összegénél nagyobb nem lehetett. Ezeket a segélyeket a pályaudvarokon a kirendeltség fizette ki jegyzék mellett, az állami segély terhére.

A hazautazás nehézségei miatt sokszor előfordult az is, hogy tényleges szolgálatban álló állami, vármegyei, városi tisztviselőket és egyéb alkalmazottakat illetékes hatóságuk rendes lakóhelyükre visszarendelt, családjuk azonban velük együtt vissza nem térhetett, viszont a családfő családjának megélhetéséhez szükséges anyagi eszközöket nem tudta rendelkezésre bocsátani. Ilyen esetekben a Központi Iroda a családtagok részére az állami segélyt kiutaltványozta, bár ez a segélyezésre vonatkozó 30.000. számú belügyminiszteri rendelettel ellenkezett.

Ezek voltak azok a kivételes intézkedések, amelyeknek életbeléptetését a rendkívüli viszonyok indokolták és amelyekre vonatkozólag a főváros a belügyminiszter utólagos jóváhagyását kérte.

Ezzel kapcsolatban bejelentette a főváros, hogy a Budapesten elhelyezett menekültek egészségügyi viszonyait a Központi Iroda és a felügyeletet gyakorló pályaudvari kirendeltség mindig éber figyelemmel kísérte, hogy a tömegszállásban lakók állandó orvosi felügyelet alatt voltak, onnan azokat, akiken betegség jelei mutatkoztak, azonnal kórházba szállították és gondoskodott az Iroda arról, hogy a magánlakásokban elhelyezett menekültek betegség esetén a 146.388/1916. számú belügyminiszteri rendelet értelmében az országos betegápolási alap, illetve az államkincstár terhére kórházba felvétessenek. Ez alkalommal jelentette be a himlőoltás ügyében tett intézkedéseit is.

A belügyminiszter a fővárosnak ezt a jelentését 176.032/IX. szám alatt kelt leiratával tudomásul vette és ezúttal is köszönetét fejezte ki a székesfőváros közönségének azért a nemes áldozatkészségéért, amellyel a Budapesten elhelyezett erdélyrészi menekültek segélyezésének az ügyét felkarolta.

A Központi Iroda teljes üzemben.

A Központi Iroda működése minden tekintetben oda irányult, hogy a szegény menekültek sorsa a nehéz körülmények között minél elviselhetőbb legyen. Ez vezette az irodát minden intézkedésében, amit a menekültek maguk is éreztek, ezt bebizonyította az a sok köszönő levél, amit az iroda vezetője kapott az otthonukba hazatért menekültektől.

Általánosságban megállapítható, hogy az erdélyi menekültek segítése érdekében a legnagyobb összhang mutatkozott a hatóság és a társadalom munkásságában. Örökre emlékezetes az a csüggedést nem ismerő erély, az a páratlan odaadás és áldozatkészség, amellyel Magyarország hatóságai és társadalma vállvetve igyekeztek, hogy az erdélyrészi betörés következményeit ellensúlyozzák. De kivette a részét ebből a munkásságból a magyar sajtó is, amely a maga nagy nyilvánosságának hatalmával az adakozó készség ébrentartása és fokozása körül a nemzeti ügynek már megbecsülhetetlen szolgálatot tett és elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Pályaudvari kirendeltségek.

A központi iroda kiegészítői voltak a pályaudvari kirendeltségek. Ebben az időben már csak a keleti pályaudvaron és a nyugati pályaudvaron működött kirendeltség. Az előbbinek vezetői voltak: Zombory Béla c. igazgató és Sarbó Vilmos középiskolai tanár, — az utóbbit Környey Tódor polg. isk. tanár vezette, Halácsy Endre és Virág László főv. tan. közreműködésével. A nyugati pályaudvari kirendeltség 1917. év elején megszűnt, a keleti pályaudvari kirendeltség azonban az iroda működésével szoros kapcsolatban dolgozott mindaddig, amíg az iroda fennállott. A keleti pályaudvari kirendeltség állandó, éjjelnappali szolgálatával nagymértékben volt segítségére úgy az érkező, mint a hazautazó menekülteknek, ott kapták az első felvilágosítást, sokszor első segítséget és ott vettek búcsút a vendéglátó fővárostól. A kirendeltség tagjainak lelkes, fáradságot nem ismerő munkássága nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az otthonukba hazatérő menekültek a legjobb emlékekkel távoztak el a fővárosból.

A MENEKÜLTEK HAZATÉRÉSE

Az erdélyi hadi szintérről az első pozitív kedvező hírt *Höfer*, a vezérkari főnök helyettese 1916. szeptember 20-án adta le, jelentvén, hogy csapataink *Petrozsényt* visszafoglalták. A csüggedő lelkekbe visszatért a remény és mindenki bizakodva várta az újabb jelentéseket Erdély sorsáról. A jó hírek azonban késtek; *Brassó* visszafoglalásáról csak október 9-én, *Csikszereda* visszaszerzéséről pedig csak október 11-én érkezett meg a hivatalos jelentés. Csapataink ezután gyors egymásutánban szabadították fel az erdélyi városokat és községeket. A menekültek a jó hírek hatása alatt minden hivatalos intézkedés nélkül százával hagyták el a fővárost, hogy — ha nem is térhettek mindjárt haza — legalább közelebb legyenek az otthonukhoz.

A magyar királyi belügyminiszter október közepére egy olyan kormányrendelet kiadását tervezte, amely az erdélyi menekültek visszatérését biztosítja. Mielőtt azonban ez a rendelet megjelent volna, a kormány megbízottjai bejárták a felszabadult vidékeket. Megállapították ily módon, hogy egyes helyekre még lehetetlen a visszatérés, mert vagy a község házai pusztultak el, vagy pedig betegség akadályozza a lakosság visszatérését.

A kedvező hadműveletek hírére a vidéken elhelyezett menekültek is nagy számmal jelentkeztek az elutazásra, még a visszautazásra vonatkozó belügyminiszteri rendelet megjelenése előtt. Ezek a menekültek nagyrészt elsősorban Budapestre jöttek, hogy itt kapják meg a további utbagazításokat és még jobban megnehezítették az amúgy is túlterhelt adminisztrációt. A Központi Iroda emiatt kénytelen volt a belügyminiszterhez fordulni, kérve, hogy a vidéki hatóságokat utasítsa az ilyen szabálytalan eljárás megszüntetésére. Ennek alapján a belügyminiszter 1916. október 10-én 6757. szám alatt kelt rendeletével nyomatékosan figyelmeztette a hatóságokat, hogy a hadműveleti területek átlépésére jogosító igazolványok kiállítására nem

illetékesek és felhívta a figyelmüket arra is, hogy a területükön elhelyezett menekülteket hazautazásra ne bátorítsák, mert felületes eljárásukkal a hadműveleti területek körén belül a vonatról leszállított menekülteket, valamint a róluk való gondoskodásra be nem rendezett hatóságokat súlyos helyzetbe juttatják.

Megjelenik a visszautaztatási rendelet.

A visszatérésre vonatkozó első rendelet a belügyminiszternek 1916. október 18-án 7073/res. szám alatt sürgőnyileg kiadott következő rendelete volt :

»Az ország belsejében elhelyezett erdélyrészi lakosság, a hadműveletek kedvező alakulása következtében nem-sokára visszatérhet eredeti lakhelyére. A hatóságok ebben az irányban külön utasítást fognak nyerni. Addig a vasúton visszatérő menekültek élelmezésének biztosítása céljából a kereskedelemügyi miniszter megkeresésemre a vasúti vendéglők tulajdonosait felszólította, hogy a visszatérő menekültek élelmezése iránt a megfelelő előkészületeket sürgősen tegyék meg. Egyúttal intézkedett, hogy a vendéglősök ármegszabásai kellően ellenőriztessenek. A külön menekült-vonatokon hazatérő lakosság élelmezésének biztosítása céljából a társadalom bevonásával közigazgatási hatóságaink által élelmező (üdítő) állomások szervezendők : Budapesten, Miskolcon, Szolnokon, Szegeden, Szabadkán, Debrecenben, Püspökladányban, Nagyváradon, Békéscsabán, Aradon, Temesváron, Piskin, Tövisen, Székelyudvarhelyen, Segesváron, Székelykocsárdon, Marosvásárhelyen, Kolozsváron és a forgalom mérvéhez képest esetleg más vasúti állomásokon is. Különösen gondot kell fordítani a gyermekek megfelelő élelmezésének kellő biztosítására, tejjel, meleg étellel való ellátására.

Az élelmezési állomások az átutazó visszatérőknek a személyazonosság igazolása alapján az élelmet ingyen szolgáltatják. A társadalom által nem fedezett költségek a menekültek segélyezésére folyósított összegek terhére felszámíthatók. Az élelmezés helyes elosztása érdekében az egyes állomások a szomszédos élelmezési állomásokkal lehetőleg a vasúti telefon útján összeköttetést tartsanak fenn.«

Három nappal később, 1916. évi október hó 21-én, azután megjelent a belügyminiszternek a visszautaztatásra vonatkozó 33.000/1916. B. M. eln. szám alatt kiadott rendelete, amely a következő lényegesebb intézkedéseket tartalmazta :

»Bármennyire kívánatos, hogy a visszatelepítés a lehető legrövidebb idő alatt megtörténjék, a tényleges viszonyok annak csak fokozatos keresztülvitelét teszik lehetővé. Ennélfogva magának a lakosságnak is érdekében áll, hogy nyugodtan bevárja a visszatérésre vonatkozó részletes hatósági intézkedést. Azok a területek, ahová a lakosság vissza fog térhetni, elsősorban a hatóságilag ki nem ürített, továbbá az egészben vagy részben kiürített vármegyék közül Maros-Torda (a régi felsőjárás kivételével), Udvarhely, Kisküküllő, Fogaras (a törcsvári járás kivételével), Szeben, Hunyad (a Hátszeg hegységig).

A csendőrség állomáshelyeire visszavezényeltetvén, a közbiztonság fentartásáról gondoskodik. A székhelyükre visszarendelt közigazgatási hatóságok pedig a kormánybiztosi hivatallal kapcsolatban szervezett — jelenleg Marosvásárhelyt működő — külön bizottsággal válllvetve fokozatosan előkészítik a megélhetés lehetőségét és a gazdasági munka újrafelvételének legszükségesebb előfeltételeit.

A visszatelepítés természetes sorrendje szerint elsősorban a termelőket, vagyis a mezőgazdákat, földműveseket, mezei munkásokat kell hazafelé indítani, hogy még a tél beállta előtt a szükséges mezei munkát elvégezhessek. Ugyancsak egyidejűleg útnak indíthatók lesznek a gyorsan üzembehozható gyárak és üzemek vezetői és munkásai, az iparosok és kereskedők, nemkülönben a lelkészek, tanítók, orvosok, gyógyszerészek is.

A visszatérő lakosság részben gyalog és saját szekeren (esetleg állatait lábon hajtva), részben pedig vasúton fog otthonába jutni. A gyalog vagy szekereken visszatérőket indulás előtt a hatóságok figyelmeztessék a követendő útirányokra és az ott berendezett tápállomásokra, valamint arra, hogy vigyenek magukkal minél több élelmet, patkoltassák meg állataikat, útközben pedig az utak baloldalán haladva, a szükséges pihenőket az utak mentén és ne az utakon tartsák, hogy azokon a rendes forgalom fenn ne akadjon.

A vasúton való visszaszállítás vagy a rendes személyvonatokkal vagy külön vonatokkal történik.

A rendes személyvonatok mérsékelt teljesítőképességére és arra való tekintettel, hogy az utasok a fülkébe csak kisebb poggyászt vihetnek, az ily vonatokon utazók számát lehetőleg meg kell szorítani. Ezek részére a személyazonossági igazolvány szolgál utazási okmányul. Ennek alapján a helyi hatóság (Budapesten a főkapitányságnak a pályaudvaron levő kirendeltsége) — ha a visszatérő kívánja — ingyen utazásra jogosító igazolványt állít ki, melyre a jegypénztárak menetjegyet adnak és poggyászt díjmentes szállításra felvesznek. Ugyancsak a személyazonossági igazol-

vány alapján kaphatnak a menekültek a vasúti vonalon felállított ételmezési állomásokon ételeket is.

Mindazok a menekültek, akik nagyobb poggyásszal, esetleg állatállománnyal, szerszámmal stb. térnek haza, a 7017. B. M. res. számú rendelettel bekívánt szállítási adatok alapján külön vonatokkal fognak útbaindítottatni, amely vonatok lehetőleg az otthoni járás valamely vasúti állomásáig mennek. Kevesebb poggyásszal 700—800, nagyobb poggyásszal 600—700, szekerekkel, állatállománnyal és poggyásszal együtt 300—400 utas fér el egy vonaton. Minden szállítmány élére megfelelő egyént kell állítani vezetőül.

A vasutak mentén felállított polgári ételmező (üdítő) állomásokon a különvonatok utasai ingyen kapnak meleg ételeket, a gyermekek pedig lehetőleg tejet és teát. De a vasúti forgalomban hirtelenül beállható akadályokkal számolva, gondoskodják az elindító hatóság mindenek előtt arról, hogy a tömegszállítmányok utasai elindulás előtt meleg ételt kapjanak. Azonfelül gondoskodják arról is, hogy a menekültek magukkal viendő 2—3 napi élelemmel elláttassanak. A hatóság ezt vagy természetben — becsomagolva — adja, vagy annak beszerezhetésére háromnapi segélynek megfelelő pénzüsszeget utalványoz. Gondoskodni kell továbbá, hogy a menekülteknek meleg ruhával való ellátása még az indulás előtt lehetőleg biztosítottassék.

Az első intézkedések a hazatérésre.

Az Erdélyrészi Menekültek Budapesti Központi Irodája a leghumánusabb módon igyekezett eleget tenni a menekültek hazautazására vonatkozó rendelkezéseknek. A szükséges intézkedéseket a keleti pályaudvaron és a nyugati pályaudvaron működő kirendeltségek útján eszközölte. A keleti pályaudvaron berendezett üdítő állomás szolgált a menekültek ételmezésére, a nyugati pályaudvaron pedig erre a célra külön étkezőt rendeztek be és a pályaudvari kirendeltségeknek adott ruhaneműekből mindenkor jutott azoknak a szegény menekülteknek, akik ruhaneműik pótlására voltak szorulva.

Azok a menekültek, akik nem érkeztek nagyobb csomagokkal, már a miniszteri rendelet megjelenése előtt iparkodtak visszatérni otthonukba és erre a célra a rendes személyvonatokat használták föl. Sokkal nehezebben ment a dolog azoknál, akik nagy poggyászt hoztak magukkal. A Központi Iroda minden eszközzel azon volt, hogy a kiállításba helyezett különvonatokat mielőbb indítsák, első-

sorban azonban a Királyhágón túl elhelyezkedett menekültek indultak el gyalogosan vagy szekereken és csak azután kezdődhetett meg a különvonatok indítása.

Visszatérés az otthonba.

Erdély felé az első különvonatot 1916. október 27-ére sikerült beállítani Tövis végállomással. Az elutazáshoz szükséges személyazonossági igazolványokat a Központi Irodában állították ki a budapesti államrendőrség illetékes ügyosztályának a közreműködésével. A vonat este 10 órakor indult el 500 menekülttel, akik mind nagyszámú poggyással hagyták el otthonukat. A vonat indulása előtt az utasok a keleti pályaudvar egyik várótermében meleg vacsorát kaptak, azonkívül mindenki egy csomagot három napra való élelmiszerrel.

Az első különvonat indításánál jelen volt *Sándor János* belügyminiszter is, ott volt a tolongók között, mindenkihez volt egy jó szava, vigasztalta a csüggedőket és együtt örült az örvendezőkkel; megvárta, míg a vonat kiment a keleti pályaudvarról. Csöndesen gördültek a kerekek és spontán tört ki az éljenzés a hazaindulók ajkáról, az ittmaradottak kendőiket lengették a levegőben, a miniszter maga is meghatottan tartotta föl a kezét és addig integetett, míg az utolsó kocsis is kigördült a pályaudvarról, a bennülők pedig tele reménységgel, boldogan indultak útnak azzal a biztos tudattal, hogy elhagyott otthonukban félbeszakított munkájukat ismét felvehetik.

Még aznap, október 27-én, éjjel 12 órakor indult a keleti pályaudvarról a második különvonat, amely szintén 500 menekültet vitt vissza otthonába.

Mivel azonban Erdély területe tulajdonképpen még mindig hadiszíntér volt, a szállítási nehézségek miatt a különvonatok nem voltak oly nagy számban indíthatók, amilyen számban indítani kellett volna és ahogyan a menekültek szerették volna. Ez volt az oka annak, hogy a pályaudvari kirendeltségek útján október hónapban mindössze 5749 menekült tért vissza otthonába. (Ebben a számban azonban nincsenek benne azok a menekültek, akik minden hatósági segítség igénybevétele nélkül hagyták el a fővárost és utaztak el innen családjukkal.)

Rendelet a visszautaztatásról.

A különvonatok indításának a hadműveletek álltak útjában, egyes hatóságok azonban, engedve a területükön levő menekültek gyakori sürgetésének, a belügyminiszter megkerülésével a bécsi központi szállításvezetőséghez, vagy a legközelebbi vonalparancsnoksághoz fordultak a menekültek útbaindítása érdekében, sőt szállítmányokat útnak is indítottak. Az ilyen szállítmányok egyrészt a hadi forgalmat hátráltatták, másrészt a váratlanul érkező menekültekre nézve is minden tekintetben károsak voltak, miért is a belügyminiszter november 2-án 7670. res. számú távirati rendeletével szigorúan utasította az összes hatóságokat, hogy a menekültek hazatelepítése céljából indítandó külön vonatok összeállítása iránt előterjesztett kérelmeket kizárólag hozzá intézzék.

November 26-án a belügyminiszter a hadsereg főparancsnokságtól kapott értesítés alapján közölte, hogy a visszatelepítést *Fogaras, Brassó, Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Maroshévíz, Rátosnya* vasútvonalig bezárólag és a vonal mentén levő síkságon fekvő községekbe engedték meg, egyúttal a már korábban megállapított személyazonossági igazolványok érvényét december hó 31-ig meghosszabbította. Mivel pedig különösen a vidéki hatóságok a menekültek poggyászáinak a továbbítása körül nehézségeket támasztottak, a belügyminiszter december 8-án táviratilag értesítette a hatóságokat, hogy az erdélyrészi menekültek szükségleteire szolgáló szállítmányok, melyeknek ilyen rendeltetését a feladási hely szerint illetékes községi elöljáróság igazolja, a belügyi tárcsa terhére hitelezendők és minden díjfizetés nélkül továbbítandók. Egyidejűleg intézkedés történt arra nézve, hogy az ilyen poggyászok a szállítás sorrendjében mindig előnyben részesüljenek.

November hónapban több különvonat indult, így november 15-én 943 menekülttel Brassóba és Csík vármegyébe, november 18-án ugyanilyen irányban az egyik és Torda-Aranyos, Maros-Torda, Kis- és Nagyküküllő, Szében vármegyékbe a másik, azután november 22-én és 23-án, mely utóbbi a pestmegyei Csepelen elhelyezve volt 500 oláh munkást is elszállította otthonába.

A hazautazók ételmezése.

A különvonatokkal utazók mindannyian megfelelő ételmezésben részesültek a vonatok indítása előtt, azonkívül mindannyiok részére 3 napra való élelem adatott ki a vezetőknek, hogy azt a szükséghez képest útközben osszák ki. Így november 18-án a nyugati pályaudvarról elindított különvonat 900 utasa között indulás előtt 1000 darab szafaládét, 100 kg. szalonnát, minden személy részére két pár zsemlyét, 300 darab kenyeret és 100 liter tejet osztott ki a Központi Iroda. Ugyanilyen ellátásban részesültek a többi különvonat utasai is. Novemberben 7 különvonatot indított a Központi Iroda Budapestről, melyekkel körülbelül 5000 menekült tért vissza otthonába.

De nemcsak a Budapestről elindított különvonatok ellátása volt a Központi Iroda feladata. A belügyminiszter mindenkor telefonon közölte a Központi Irodával, ha menekülteket szállító különvonatok Budapesten keresztülmentek, az így átutazó menekültek ételmezéséről is gondoskodni kellett. November hónapban különösen sokan jöttek ilyen átutazó menekültek Veszprémből, Pándorfról, több ízben Csomáról és Győrből 500-as és 1000-es csoportokban. Kisebb csoportokban mindenfelől érkeztek menekültek, akik azután megfelelő ellátás után Budapestről rövidesen tovább utaztak. Az ilyen átutazó menekültek ételmezése rendszerint Rákos állomáson, Kőbányán, Kelenföldön, ritkább esetekben a ferencvárosi pályaudvaron történt.

A visszatelepítés korlátozása.

A megindult nagyarányú visszautazásoknak csakhamar vége szakadt. December 14-én a belügyminiszter a visszatelepítés korlátozását rendelte el, 9450/res. számú rendeletével, úgy intézkedvén, hogy Csik- és Háromszék vármegyékbe a visszatelepítés további rendelkezésig úgy az egyénenként utazók részére, mint különvonatokkal személyazonossági igazolványok alapján tilos. Egyéb erdélyrészi vármegyékbe, forgalmi akadályok miatt, személyazonossági igazolványok egyénenként utazók részére csak igen sürgős és indokolt esetekben állíthatók ki. Ugyanez a tilalom vonatkozott Palotailva és Gödemesterház (régeni felső járás) községekre is.

Ezen rendelkezések értelmében a különvonatok indítása teljesen szünetelt 1917. év január hó végéig. A december 14-ére és december 15-ére kilátásba helyezett különvonatok indítása sem volt lehetséges. November hónapban összesen 7069 menekült utazott vissza otthonába, december hónapban csak 5705, ezek közül különvonattal alig 500.

A vidéken elhelyezett menekültek még inkább vágyódtak vissza otthonukba, mint azok, akik Budapesten voltak elhelyezve. Ezért minden hatósági intézkedés ellenére is sokan közülük megkísérelték a hazautazást, azonban útjuk Budapesten mindenkor megakadt. Egy részüket már a pályaudvari kirendeltség, másik részüket pedig a Központi Iroda visszautaztatta előbbeni tartózkodási helyére, azokat azonban, akik nagy családdal, főként kis gyerekekkel jöttek Budapestre, itt visszatartották és amennyiben nem találtak megfelelő elhelyezkedést, tömegszállásokba telepítették őket. Ugyanígy kellett elhelyezni 1—2 napra azokat a vidékről érkező menekülteket is, akik otthonukba nem térhettek vissza, hanem előbbi tartózkodási helyükre visszairányítottak.

Ez a nagy népmozgalom volt az oka annak, hogy ebben az időben Budapesten a tömegszállások mind állandóan zsúfolva voltak. A menekültek visszatelepítésének a korlátozása nemcsak Budapesten idézett elő nagy torlódást, hanem vidéken is. Kolozsváron pl. 10.000 menekült, Tövisen, Gyulafehérváron is sok menekült várta az engedélyt a hazautazásra.

Külön intézkedések a különvonatokról.

Az 1916. november elején hirtelen beállott hideg idő arra készítette a központi irodát, hogy a belügyminisztertől a téli időben hazatazó menekültek részére pokrócok beszerzését kérje. A belügyminiszter készségesen eleget tett ennek a kérésnek is és az ország különböző részeiből, az állami intézetekből összeszedette a szükséges pokrócokat, amelyeket azután a pályaudvarokon az indítás alkalmával a különvonatokon utazó menekültek kaptak az utazás alatt való használatra. Erre a célra a budapesti gyűjtőfogház 500 drb, a soproni fegyintézet 300 drb, a

lipótvári fegyintézet 200 drb, az aszódi javítóintézet 534, a nagyenyedi fegyintézet 500 drb. pokrócot bocsátott a Központi Iroda rendelkezésére. Ezek a pokrócok a különvonatokon állandóan használatban voltak és így nem csoda, hogy azok egy része a többszörös használat után elveszett. (A még megmaradt pokrócokat a keleti pályaudvari kirendeltség az egyes intézetek részére 1917. év november végén szolgáltatta vissza.)

A különvonatokhoz a lehetőséghez képest külön konyhakocsit is csatoltak, hogy amennyiben utközben az üdítő-állomások esetleg nem gondoskodtak megfelelő élelmezésről, a Budapesten felrakott nyers élelmiszereket vagy teát utközben elkészíthessék. Erre annál nagyobb szükség volt, mert, különösen már november végén, amikor igen sok volt a forgalmi akadály, a különvonatoknak egyes állomásokon órák hosszat kellett várakozniuk, ami a menetidőt túlságosan meghosszabbította. Erre pedig Budapesten nem számítottak és mivel itt csak három napra való élelemmel látták el a hazautazókat, sok keserves szenvedésnek és nélkülözésnek voltak kitéve az amúgy is sorsüldözött menekültek még a visszatérésük alkalmával is. Ez volt a magyarázata annak, hogy a később induló különvonatok utasai részéről mind több és több panasz merült föl, ami szintén egyik ok volt arra, hogy a belügyminiszter ebben az időben a különvonatok indítását teljesen beszüntette.

Levél az útról.

Ilyen panaszos levélnek tekinthető az is, amelyet az 1916. évi november 23-án indított különvonat egyik vezetője, Nagy Béla unitárius lelkész intézett a keleti pályaudvari kirendeltség vezetőjéhez és amelyet egész terjedelmében közlünk:

»Tekintetes Kirendeltség! Az 1916. november 23-án délután elindított menekültvonatot Pál Lajos kollégámmal *Tövisig* s onnan *Segesvárig* sok viszontagság után elvezettem. November 29-én reggel fél 9 órakor érkezünk meg Segesvárra 900 utassal. A megjelölt étkező állomások mindenike nem felel meg a kívánalmaknak. Budapestről, a keleti pályaudvarról, a lelkes vezetőség szeretetteljes irányításával s gazdag ellátásával indultunk el édes otthonunk felé. Jó meleg kupékban kényelmesen helyezkedtünk el s amely kupékba a kazán melege el nem juthatott, meleg

pokrócokkal igyekezett a buzgó vezetőség enyhíteni a novemberi hideget. Pompásan jöttünk Szolnokig, hová még aznap este 11 órakor megérkeztünk. Itt volt az első akadály. Mozdonyunkat megérkezésünk után leakasztották s mi a hideg éjjelben fűtetlen kocsikban maradtunk. No de jött a reggel, a nap kisütött, jótékony sugarai megenyhítették a levegőt s fázó gyermekeinknek a didergését. Vártunk türelmesen óráról-óra, de senki sem tudta megmondani, hogy mikor indulunk. Délben kitűnő gulyáslevest osztottak szét a megéhezett menekültek között, adtak kenyeret és sajtot is. Nagy örömünkre délután 5 órakor kaptunk mozdonyt s el is indultunk Erdélyünk felé, de nagyon lassan haladtunk, mert minden állomáson órákat állottunk, míg november 25-én reggel 6 órakor megérkeztünk Nagyváradra. Itt újból mozdonyt cseréltünk, mely művelet beletartott öt órai időbe. Ezen idő alatt megint éreztük a reggeli hideget. E nagy állomáson, gondolám, csak lesz valami mosakodó-helyiség berendezve s ezért ennek keresésére indultam, de sajnosan tapasztaltam, hogy ilyesmire senki sem gondolt. Mégis találtam egy helyet, hol familiám megmosakodott és ez a katonák ápolására berendezett fürdő volt. Ezután hozzáálltam menekültjeim étkeztetéséhez. Felkerestem a menekültügyi kirendeltséget, hol *Andrényi* úr, e kirendeltség vezetője, ellátott egy napi élelemmel, szalonát, kenyeret, lisztet, zsírt, tojást adott és még 10 vedret. Ő igazi lelkesedéssel és odaadással intézi a reá bízott feladatokat.

Nagyváradról 25-én délután 2 órakor indultunk el s mentünk Bánffyhunyadiig, hol (este 10-kor érkeztünk) megint hosszabb ideig állottunk. Éjjel tizenegykor a menekültek részére kenyeret és nyers húst vettem át. Csak kis konyhánk volt, de gondoltam, valahogyan csak megkészíttetem. Reggel 5 órakor a szolgálatot teljesítő vasúti hivatalnok kijelentette, hogy aznap délelőtt semmiképen el nem indulhatunk. Teát akartam főzetni, de az állomáson és a környékén nem lehetett vizet kapni. Bementem a faluba, fölvertem a községi előljáróságot s követeltem, hogy gondoskodjanak vízről és ebédről. Erélyes fellépésemnek meg is lett az eredménye, mert az összes bizalmi férfiakat mozgósították s egy óra múlva a konyha körül gőzerővel ment a munka. Mi főztük a köménymaglevest, ők főzték az éjjel adott húsból a gulyást. Itt ültünk délután 2 óráig, ekkor elindultunk s este 7 órakor Kolozsváron voltunk, hol lucskos káposztával, kitűnő fehérkenyérrel és tejjel vártak. Reményünkön fölülmár 9 órakor útnak indítottak, hogy a következő kis állomásokon annál többet vesztegeljünk.

Tövisre érkeztünk 27-én délben. Itt kijelentették, hogy a legjobb esetben másnap délután indulunk. Mindenek

előtt felkerestem a konyhát, hol főztek 250 ember részére paszulyt és 250 ember részére köménymaglevest s mi voltunk ekkor 800-an. A helyi intézők közül senkit sem találtam meg, végül 2 órákor elmentem az étkezést rendező úr lakására s kértem, hogy jöjjön, mert az emberek éhesek. Azt mondá nagy hivatalossággal, hogy menjek csak a vonathoz, mert az ebédet 2 óra után oda hozzák. Félháromra ki is méltóztatott sétálni s ekkor átadta az 500 ember részére főzött levest, hogy osszam ki a 800 embernek. Megtettem. Kenyeret csak később adott s így a mi készletünkből adtam az embereknek. Mikor jelentettem, hogy vacsorára is itt leszünk, azt mondá, hogy ami ételt kiadott, az vacsorára is volt. Ekkor fölkerestem a főszolgabíró s az állomáson időző *Dobieczky* képviselő urat s elkeseredésemben nekik tettem panaszt. Ennek az eredménye az lett, hogy este 9 órákor lucskos káposztát kaptunk vacsorára. Kértem az állomásfőnök urat, hogy rendeljenek éjszakára egy mozdonyt vonatunk fűtésére. Megígérte s a mozdony elő is állott egész éjjeli sürgetésemre reggel 5 órákor. Reggelire főztek köménymaglevest, de mivel csak 10 órára volt készen s ekkor vonatunk indult, ott maradott a köménymagleves. Mondhatom, hogy amilyen buzgósággal dolgoznak itt a vezetők, a menekültek éhen halhatnának. Ritkán voltam életemben jobban elkeseredve az emberek részvétlensége, nemtörődömsége miatt, mint Tövisen.

28-án délután 3 órákor érkeztünk Kiskapusra, ahol köménymaglevessel és tejjel vártak. Itt mégis látszott a jóakarát az állomásfőnök, körjegyző és a tanító részéről. Este 9 órákor indultunk s 29-én reggel 9 órákor megérkeztünk Segesvárra. Itt is vártak 100 emberre való köménymaglevessel s kevés kenyérrel. Itt a még meglevő szalonnát, sajtot és kenyeret kiosztottam embereimnek s azután búcsút vettem tőlük. A még künnlevő pokrócokat beszedtem, összerakattam, a konyhát lezártam s a raktárnoknak átadtam, hogy indítsa vissza Budapestre. A konyha kulcsát mellékelem.

Nehéz és küzdelemteljes utazás volt, sokat futottam a szegény menekülttársaim érdekében, de jó szívvel tettem, mert láttam, hogy nagyon sok helyen nagyon ridegen fogadták őket. Jó, hogy most már itthon lehetünk. Feldúlt lakásomat kezdjük rendezgetni. Segesvár, 1916. november 30. Teljes tisztelettel: Nagy Béla s. k.

Tanulságok.

A különvonatok vezetőinek a jelentéseiből a Központi Iroda leszűrte a szükséges tanulságokat és azokhoz képest tette meg a később indított különvonatoknál a maga intézkedéseit.

Ugyancsak a visszautazással kapcsolatosak azok az egészségügyi intézkedések, amelyeket a főváros polgármestere Budapesten elrendelt és amelyek értelmében a himlő megbetegedések megakadályozása céljából minden menekültnek keresztül kellett esnie a himlőoltáson. A himlőoltást az Erdélyi Munkaközvetítő helyiségében és a Központi Irodában végezték, az előbbi helyen november 8-án, az utóbbi helyen pedig november 11-én vette kezdetét az oltás. Ettől az időtől fogva minden menekültnek minden hatósági intézkedés igénybevételénél az oltási igazolványát fel kellett mutatnia. A belügyminiszter is úgy rendelkezett, hogy a menekülteket visszatelepítésük előtt be kell oltani és erre vonatkozó igazolvánnyal el kell látni, csakis ilyen oltási bizonyítvány felmutatása esetében voltak kiállíthatók a menekültek részére a hazautazáshoz szükséges személyazonossági igazolványok. A Központi Iroda ezeknek a rendeleteknek a végrehajtására szigorúan felügyelt, senki sem fordulhatott meg az irodában, aki az oltási kötelezettségnek eleget nem tett. A Központi Iroda vezetője az iroda személyzetére nézve is kötelezővé tette az újraoltást.

A főváros tanácsának intézkedései a menekültek ügyében 1917-ben.

A menekültek ügyeinek intézését az 1917. év folyamán is a székesfőváros tanácsának IX. (közjótékonyági) ügyosztálya keretében működő Erdélyrészi Menekültek Budapesti Központi Irodája látta el. A főváros tanácsa a menekülteknek oly hosszú időn át Budapesten való tartózkodására nem volt előkészülve és épen erre való tekintettel az ezzel kapcsolatban fölmerült kiadásokból minél kevesebb terhet kívánt róni a főváros háztartására annál is inkább, mivel a menekültek ügyeinek intézése minden kétséget kizárólag állami feladatot képezett. És ha teljes készséggel vállalkozott is arra, hogy az önhibájukon kívül otthonukat elvesztett honfitársainknak segítése és otthonukba való visszatérése érdekében minden lehetőt tegyen, az e címen felmerülő kiadások semmiféleképpen sem terhelhették a fővárosnak a háború következtében amúgy is mindinkább rosszabbodó pénzügyi helyzetét.

A Tanács újabb előterjesztése.

A főváros tanácsa, az előbb említett körülményekre való tekintettel, 1917. év január hó 1-én újabb 300.000 korona kiutalását kérte a belügyi kormánytól, 1917. február hó 1-én tartott ülésében pedig elhatározta, hogy a belügy-miniszterhez felterjesztést intéz: 1.) az olyan erdélyrészi menekülteknek hazautaztatására, akik otthonukba már visszatérhetnek és még mindig Budapesten tartózkodnak, illetve az ilyen menekültektől az állami segély megvonására; 2.) a Budapesten elhelyezett olyan erdélyrészi menekülteknek, akik otthonukba még nem térhettek vissza, a részükre kormányhatóságilag tartózkodási helyül kijelölt vármegyékbe való elutaztatására és 3.) az erdélyrészi menekültek ellátása körül felmerült személyi, dologi és igazgatási költségek egy részének a főváros részére való megtérítése iránt. Egyúttal kimondotta a tanács, hogy amennyiben a menekültek elhelyezésével járó költségek továbbra is a fővárosra hárulnak, ez esetben tájékoztató jelentést fog tenni a közgyűlésnek, hogy a felmerülő költségek viselése tekintetében módjában legyen esetleg új határozatot hoznia, mert amikor a közgyűlés korábbi határozatát meghozta, nem számolhatott azzal a körülménnyel, hogy az elvállalt költségek ilyen hosszú időn át fogják a fővárost terhelni.

Erre a felterjesztésre a belügyminisztertől 1917. évi március hó 17-én érkezett le a 25.481/IX. számú leirat, mely a menekültek segélyét általánosságban március hó 31-ével megszünteti, de egyúttal felhatalmazta a főváros tanácsát arra, hogy egyeseknek vagy családoknak hatósági orvossal igazolt betegség okából, vagy gyermekeik tanulmányainak folytathatása céljából a betegség tartamára, illetve mindaddig, amíg az illető iskola, ahová a gyermekek az elmúlt tanévben jártak, meg nem nyílik, a segélyét folyósíthassa. A tanácsnak ahhoz az előterjesztéséhez, hogy azok a menekültek, akik eredeti lakóhelyükre még vissza nem térhettek, Budapestről a részükre kormányhatóságilag kijelölt vármegyékbe szállíttassanak el, a miniszter nem járult hozzá, mivel a menekültek visszatelepítésének több részletkérdése tekintetében akkor tárgyalások voltak folyamatban és ezért a menekültek elhelyezésének újabb meg-

változtatása abban az időben nem mutatkozott célszerűnek. A belügyminiszter egyidejűleg 200.000 koronát utalt ki a fővárosnak, kilátásba helyezvén a felmerült személyi és igazgatási költségeknek részben való megtérítését is, amennyiben az ilyen természetű kiadásokra vonatkozó kimutatását felterjeszti. Végül kimondotta a belügyminiszter, hogy Budapesten menekültek részére újabb segély ezentúl már nem lesz folyósítható.

A Központi Iroda a belügyminiszter leiratának végrehajtásaképen a Damjanich-utcai és az Izabella-utcai iskolákban akkoriban még fentartott tömegszállások vezetőit is utasította, hogy csakis olyan menekülteket részesítsenek ellátásban, akik eredeti lakóhelyükre még nem térhetnek vissza, vagy pedig a miniszteri leiratban jelzett kivételek közé sorozhatók. Minthogy pedig a menekültek hazautaztatása egy pályaudvaron is ellátható volt, a tanács a menekültek ellátására a nyugati pályaudvaron fentartott étkezőt március hó végén megszüntette.

Junius hó 17-én a főváros tanácsa újabb felterjesztéssel fordult a belügyminiszterhez, melyben a segélyeknek junius hó végével való végleges megszüntetését javasolta azoknak a kivételével, akik otthonukba még akkor sem térhettek vissza. A tanács azt is bejelentette a miniszternek, hogy junius hó végével a még fennálló két tömegszállást is megszünteti, miután a menekülteknek a Damjanich-utcai Hajléktalanok Menhelyében való elhelyezését előzetesen biztosította. Minthogy pedig a menekültek száma Budapesten lényegesen csökkent és így a Központi Irodának külön helyiségben való fentartása nem volt indokolt, a Központi Iroda július hó 1-ével a tanácsi IX. (közjótékonyági) ügyosztály helyiségeibe (IV., Gerlóczy-u. 11) költözött át és működését itt folytatta.

A belügyminiszter a tanács felterjesztésére a segélyeket junius hó végével tényleg beszüntette, kimondván azt is, hogy azok a menekültek, akik legkésőbb július hó 31-ig vissza nem utaznak, az ingyenes vasúti jegyre vagy egyéb kedvezményre igényt nem tarthatnak. Tudomásul vette a miniszter a még visszamaradt menekültek elhelyezésére és a Központi Iroda újabb elhelyezésére vonatkozó intézkedést is.

A FELSZABADULT TERÜLETEK

A belügyminiszter a Központi Irodát állandóan értesítette, hogy melyek azok a vidékek, ahová a hazautazás megengedhető. Erdély határvidékei állandó hadműveleti szintér lévén, a hadvezetőségtől függött mindenkor az egyes felszabadult területekre való visszatérés engedélyezése. A belügyminiszter erre vonatkozó értesítéseit mindenkor távirati úton közölte. Ilyen távirat volt az 1917. évi február hó 2-án küldött rendelkezés, mely szerint az erdélyi menekültek visszatelepítése ismét megindult és a hadsereg főparancsnokság átirata értelmében a következő új területek szabadultak fel: 1. Marostorda-vármegye régi-felsőjárása, 2. egész Csik-vármegye területe, 3. Háromszék-vármegyének kézdi és orbai járásai.

Az április hó 2-án kelt távirat a hadsereg főparancsnokság és József főherceg arcvonálpáncsnokságának azt a rendelkezését közölte, hogy a menekültek újabban a következő helyekre térhetnek vissza: a) Háromszék-vármegyében Bodza-Kraszna, Zágon, Kovászna, Zabola, Gelence, Osdola, Kézdimartonos, Bereck, Esztelnek községek által alkotott területek, mégis a katonai beszállásosra igénybe vett Bereck, Osdola, Gelence és Zabola községek kivételével; b) Csik-vármegyéből Tusnád-fürdő, Lázárfalva, Kozmás, Csiksekefalva, Csikszentmárton, Csikszentgyörgy, Csikmenaság, Potyond, Szépviz, Lővész, Csikszentdomonkos, Gergyószentmiklós, Szárhely községek; Kászon vidéke, továbbá Uz és Csobányos völgye, úgyszintén Csimesbékás, Tölgyes, Borszék, Bélbor, valamint a gyergyószentmiklósi járásnak Gyergyóremetétől északra fekvő területei. (Vasláb községbe azonban a román ajkú lakosság visszatérése még nem volt megengedve és Maros-Tordavármegye felsőrégeni járásába is csak a magyar lakosság térhetett vissza.) A visszatérést egyelőre csak azoknak engedték meg, akikre a tavaszi munkálatok szempontjából, mint földbirtokosokra, vagy mint mezei munkásokra szükség volt.

1917. május 1-én a belügyminiszter újból megállapította azokat a területeket, ahova a visszatérés még nem volt megengedve, ezek: 1.) Háromszék vármegyében: Bereck, Gelence, Gyulafalva, Ojtoz, Osdola, Sósmező, Zabola; 2.) Csik vármegyében: Bélbor, Borszék, Gyergyóbékés, Gyergyóholló, Gyergyótölgyes, Gyergyóbükk, Gyímesfelsőlok, Gyímesközéplak, Kászonaltiz, Kászonfeltiz, Kászonfürdő, Kászonimper, Kászonnyákakfalva, Kászonyfalú, Salomás, Vasláb községek és 3. Marostorda vármegye felsőrégeni járása, ide azonban csak a románajkú lakoságnak volt tilos a visszatérés. Ugyanebben az időben a belügyminiszter a menekültek hazaszállítására vonatkozólag érvényben volt személyazonossági igazolványok érvényességét június hó 30-ig majd később augusztus hó 15-ig meghosszabbította. Ettől az időtől fogva a 3.000/1917. számú miniszteri rendeletben előirt új utazási igazolvány volt érvényben.

Szeptember hó 1-ével Máramaros vármegye is külső hadműveleti szintérré lett. Ugyanekkor Ausztriában Przemyślany, Bobrka, Zydacow, Rohatyn, Stryj, Skole, Dolina, Kalusz, Stanislau, Bohorodzany és Nadworna politikai kerületek is a külső hadműveleti területekhez csatoltattak, ami által Magyarországon Kőrösmezőre is lehetségessé vált a visszatérés.

A VISSZATELEPÍTÉS ÉS ANNAK NEHÉZSÉGEI 1917. ÉVBEN

A menekülteket szállító külön vonatjáratok szünetelése ismét megsokszorozta az Iroda munkáját. A tömegszállások megteltek, a jövés-menés, a vidékről való felözönlés nőtt, a segélyezettek száma 1917. január havában ugyanannyi volt, mint 1916. decemberében. Hiába szorgalmazta az Iroda a különvonatok indítását, a bécsi Central-Transportleitung erről hallani sem akart. Az emberek kezdtek elkeseredni és a panaszok tömegével ostromolták az Irodát. Főként türelmetlenül követelték, hogy engedjék őket hazautazni. A Nemzeti Parkban fentartott tömegszállás okozta a legnagyobb gondot. Ez a nyári helyiség, amely eredetileg 800 menekült átmeneti tömeges elhelyezésére volt berendezve, az 1917. év január hó végén hirtelenül beállott nagy hidegek következtében úgyszólván lakhatatlanná vált. Hiábavalónak bizonyult újabb nagy Meidinger-kályhák felállítása, a vékony papírfalakon beáramló hideg ellen nem lehetett védekezni, amihez azután vízcsőrepedések és más bajok is járultak. Végre is január hó 29-én ezt a tömegszállást meg kellett szüntetni.

Újabb különvonatok indítása.

Minthogy azonban így a többi tömegszállás meglehetősen zsúfolttá vált, emellett a vidékről is folyton jöttek a menekültek, a Központi Iroda minden erejével azon volt, hogy a téli idők dacára is külön menekültvonatok indítását eszközölje ki, ami csakhamar sikerült is. A Central-Transportleitung a belügyminiszter közbelépésére január hó 30-ára és január hó 31-ére rendes személyszállító kocsikból, valamint fűthető teherkocsikból álló egy-egy katonavonatot állított be a menekültek hazaszállítása céljából.

Ezek a különvonatok mind a két napon délután 3 órakor indultak el a nyugati pályaudvarról, mindegyik különvonat 1000—1000 menekülttel. Ezeknek a különvonatok-

nak az utasai is részesültek megfelelő élelmezésben, sőt az indulás előtt a Központi Iroda azoknak, akiknek megfelelő ruházatuk nem volt, ruhaneműt is adott, minden egyes családot pedig, a gyermekek számához képest, külön meleg pokrócokkal is ellátott.

Az állandó nagy hidegek miatt azonban több különvonat indítása nem volt lehetséges, sőt a február hó 13-ra tervezett különvonatot sem lehetett elindítani. A legközelebbi különvonatok indításának idejét a belügyminiszter március 4-re állapította meg és pedig olykép, hogy délután 3 órakor Petrozsény és Hunyad vármegyei községei, 4 órakor pedig Székelyudvarhely felé indult egy-egy vonat a nyugati pályaudvarról 600—600 utassal.

Ezekre a külön vonatokra már nem jelentkeztek oly tömegesen, mert időközben a Központi Iroda a keleti pályaudvari kirendeltség útján módot nyújtott a menekülteknek, hogy a már rendszeren közlekedő személyvonatokhoz naponta hozzacsatolt egy-két külön kocsin hazautazzanak. Az ily módon elutaztatott menekültek megfelelő ellátásáról is gondoskodott a Központi Iroda, épen ezért a hazatérésnek ez a módja sokkal kedveltebb volt a menekültek között. Ez volt az oka annak, hogy a belügyminiszter, illetve a bécsi központi szállításvezetőség által március hó 5-re és 8-ra engedélyezett különvonatok indítása elmaradhatott.

A legközelebbi különvonat március hó 15-én indult, amely főként a vidékről Budapestre érkezett menekülteket vette föl.

Április hó 1-én megindult a rendes gyorsvonatközlekedés, bár a gyorsvonat egyelőre még polgári utasokat nem vett fel. A személyvonatokkal való hazautazás azonban egészen rendszeressé vált és erre a célra a belügyminiszter külön rendelkezése alapján naponként két waggon állandóan rendelkezésre állt a menekültek hazaszállítására.

Ujabb akadályok.

Április hó 20-án a nagy torlódás miatt Kolozsvár felé a menekültek hazaszállítását meg kell szüntetni. A Központi Iroda ennél fogva azzal a kéréssel fordult a belügyminiszterhez, hogy a menekültek hazaszállítását a vidéki

hatóságok szüntessék be, mert különben Budapesten óriási torlódás állna elő. Ezt a kérést a belügyminiszter az idő rövidsége miatt nem tudta teljesíteni, a Központi Iroda tehát úgy intézkedett, hogy napi két külön waggont fenn tartott a menekültek hazaszállítása céljára, azonban azokat Arad felé irányította mindaddig, amíg a torlódás Kolozsváron meg nem szűnt. Intézkedett a Központi Iroda abban az irányban is, hogy a menekültek poggyásza, segélykönyvük, vagy utazási igazolványuk alapján teherárúként azonnal felvétessenek s lehetőleg aznap továbbíttassanak.

A Kolozsváron előállt torlódás miatt a vidékről feljött menekültek egy részét egy-két napra Budapesten a tömegszállásokon kellett elhelyezni és csak azután történt meg az elutaztatásuk. Ebben az időben a vidékről oly tömegesen jöttek a menekültek, hogy a keleti pályaudvar étkeztetésüket egymaga nem tudta ellátni és ezért a Központi Iroda a kőbányai pályaudvaron a menekültek étkeztetését az ott működő katonai irodára bízta, melynek vezetője minden intézkedéséről a Központi Irodának beszámolt.

Az utolsó intézkedések.

Junius hó 30-ával a Központi Iroda a menekülteknek a keleti pályaudvari kirendeltség útján való étkeztetését megszüntette; a kirendeltség ezután csak a továbbutazók részére szükséges utbaigazítások megadásával, az elutaztatások intézésével és a menekültek hátrahagyott poggyászainak továbbításával foglalkozott. Az elutazók száma még mindig meglehetősen nagy volt (július hónapban több mint 1000 ember elutaztatásáról kellett gondoskodni), másrészt az egyes erdélyi vonalakon a polgári személyekre nézve minduntalan elrendelt vonalzárlatok miatt a menekültek poggyászainak hazaszállítása körül voltak nehézségek, amiért a keleti pályaudvari kirendeltség működését egyelőre nem lehetett megszüntetni, bár annak a megszüntetése augusztus hó végére volt tervbevéve.

A menekültek hazautaztatása, illetve a vidéken elhelyezett menekülteknek Budapesten keresztül történő továbbutaztatása állandóan folyamatban volt. A Központi Iroda éppenúgy, mint a keleti pályaudvari kirendeltség, a menekül-

tek gondozását továbbra is ellátta. A belügyminiszter ugyancsak a Központi Iroda hatáskörébe utalta a Romániából és Oroszországból, Ukrajnából s más országokból hazatérő és Budapesten átutazó *internáltak* átvonulási élelmezéséről és a szükséghez képest ideiglenes elhelyezéséről való gondoskodást is. Hasonlóan intézkedett a belügyminiszter a Budapesten átvonuló osztrák internáltakat illetőleg is.

A menekültek visszatérésére vonatkozó utolsó rendelkezések 1918. év április havában láttak napvilágot. 1918. év április hó 18-án a magyar királyi belügyminiszter által kiadott rendelet szerint Csik vármegye területére a románajkú lakosság is visszatelepíthető volt. Ugy a magyar-, mint a románajkú lakosság visszatelepítésének zavartalan lebonyolítása érdekében az irányítást a miniszter egyenesen *Inczédy-Jocksmann*, Marosvásárhelyen székelő köz-élelmezési kormánybiztosra bízta. (A szükséges vasuti kocsikat a wieni császári és királyi szállításvezetőségtől kellett kérni.) Tölgyes községbe további intézkedésig csak munkabíró férfiak és nők voltak visszatelepíthetők; az iskolába járó gyermekek az iskolai év végéig tartózkodási helyükön maradhattak, velük maradhatott a felügyeletre szükséges családtag, sőt az egész család is. Részükre az állami segély folytatólagosan kiutalandó volt.

Április hó 24-én a belügyminiszter rendeletet adott ki, mely szerint a Csik és Háromszék vármegyéből menekültek közvetlenül utazhatnak vissza eredeti lakóhelyükre, a marosvásárhelyi kormánybiztosságnál már nem kellett jelentkezniök.

Az állandó hazautaztatásokkal a segélyezett menekültek száma természetesen folyton csökkent; míg 1917. év elején a segélyezett családok száma 3000—4000 között változott, a segélyeknek 1917. év július hó végével általánosságban való beszüntetése után körülbelül 200 olyan menekült család részesült segélyben, amelyek hazatérése nem volt lehetséges; 1918. év június hó végén pedig, amikor a központi iroda a segélyezést végleg beszüntette, csak 88 család részesült segélyezésben.

A Központi Iroda a főváros tanácsa útján 1918. év június hó 1-én jelentette be a belügyminiszternek, hogy azokat a menekülteket, akiknek az ittmaradására ok nem

volt, április és május hó folyamán visszatelepítette. Bejelentette azt is, hogy június hó végével a segélyezést teljesen beszünteti és ugyanezen időtől fogva teljesen megszünteti az ingyenes hazautazás kedvezményét is.

A főváros tanácsa felterjesztésben kérte a belügyminisztert, hogy az internálásból hazatérő magyar és osztrák állampolgárok ügyeinek ellátásával a székesfővárosi államrendőrséget bízva meg, hogy így a keleti pályaudvari kirendeltség is megszüntethető legyen és csupán a Központi Iroda működjék tovább az elszámolások megejtése céljából. A belügyminiszter azonban 1918. június hó 23-án kelt leiratában felhívta a főváros tanácsát, hogy a keleti pályaudvari kirendeltséget további intézkedésig a hazatérő osztrák menekültek, illetve a külföldi internálásból hazatérő magyar és osztrák állampolgárok átvonulási élelmezésének és továbbutaztatásának lebonyolítása céljából tartsa fenn és a felmerülő költségeket a belügyminiszteri tárca terhére számolja el.

Ezt a hatáskört töltötte be a *pályaudvari kirendeltség* a Központi Iroda felügyelete alatt mindaddig, amíg az 1918. október hó 30-án bekövetkezett események hatása alatt az ország veszélyeztetett területeiről, majd a csehek, szerbek és a románok által megszállott területekről menekültek gondozása nem vált szükségessé, amikor kész és kipróbált szervezetével illeszkedett a menekültek ügyeinek ellátására kirendelt *kormánybiztosság* működésébe.

Az Erdélyrészi Menekültek Budapesti *Központi Irodája* a menekültek segélyezésének megszüntetése után kizárólag az elszámolási munkálatokat végezte. Ebben a munkájában szakította félbe az újabb menekülések árja és ekkor, mint a menekültek ügyeinek ellátására kirendelt *kormánybiztosirodája*, működését új alapokra fektetve folytatta.

A KÖZPONTI IRODA SOK IRÁNYÚ SEGÍTŐ TEVÉKENYSÉGE 1917. ÉS 1918. ÉVBEN

A Budapesten elhelyezett erdélyi menekültek ellátásáról adott összefoglaló adatok nem volnának teljesek, ha röviden nem emlékeznénk meg a Központi Irodának a menekültek érdekében tett egyéb intézkedéseiről is. Nem lehet itt szó részletes, pontos adatok felsorolásáról, csak néhány fontosabb mozzanat megemlítéséről, amelyek szoros összefüggésben voltak az Iroda működésével.

Általában véve az Iroda hivatásához képest a menekülteknek minden irányban segítségére volt, nem lehetett a legkisebb kérdés sem, amelynek az elintézése elől elzárkózott volna.

Az Iroda fogadta és jó tanáccsal látta el a menekülteket az érkezésnél, nyomban gondoskodott az étkeztetésükről. Lakásokat utalt ki, teljes ellátást adott, segélyről gondoskodott. Gondoskodott az átvonulókról, intézte a hazautazást és mindent ami velejárt, az utolsó poggyászig. Itt tartózkodásuk alatt az Iroda szerzett cipőt, ruhát, fehérneműt, könyvet, iskoláztatta a gyerekeket és eljárt a menekültek száz és száz ügyes-bajos dolgában. Az Iroda gondoskodott tüzelőanyagról, közbenjárt a hatóságoknál, hogy a menekültek megfelelő kenyér, liszt, cukor és zsirjegyeket kapjanak és oly időben szerzett cipőjegyeket, amikor az valóságos jótétemény volt, sőt a cipőjegyhez még pénzt is adott. Mindennemű felvilágosítással ugyan csak az iroda szolgált.

Különösen is meg kell itt említenünk azt, hogy az otthonukba visszatért menekültek, mivel más hatóságtól megfelelő felvilágosítást nem kaphattak, a Központi Irodához fordultak mindennemű felvilágosításért. Így különösen sokan kértek utbaigazítást arra nézve, hogy a belügyi kormány által fizetendő kártérítések kérdésében milyen eljárást kövessenek. A kártérítésre nézve az erdélyrészi ellenséges betörés következtében beállott hadikárok

felvétele tárgyában kiadott 4.471/1916. M. E. számú rendelet, valamint az ezen károk felvételénél követendő eljárásra vonatkozólag a belügyminiszternek a földművelésügyi, a kereskedelemügyi, a honvédelmi és a pénzügyminiszterekkel egyetértőleg kiadott 40.880/1916. eln. számú rendelete intézkedett, amelyet még az oláh betörés által okozott tűzkár megállapítása tárgyában kiadott 5.317/IV-a számú belügyminiszteri körrendelet egészített ki. A Központi Iroda ezeknek a rendeleteknek a figyelembe vételével utasította a menekülteket megfelelő eljárásra. Magát a kártérítést, ami sok milliót kitevő összegre rúgott, minden esetben a belügyminiszterium utalta ki a menekültek részére.

A szükséghez képest a Központi Iroda a hazautaztatással kapcsolatban minden egyes esetben intézkedett, amikor a menekültek érdekében valamilyen különleges intézkedés szükségessé fölmerült. Nemcsak vasúti kocsikról gondoskodott a menekültek, valamint poggyászaik számára, nemcsak étellemezzel és ruházattal látta el a menekülteket, hanem eljárta más hatóságoknál is, hogy a menekülteknek otthonukba való visszatérése minél kevesebb nehézséggel bonyolódjék le. Különösen segítségükre volt a tanulóknak, akiknek az érdekeit mindenkor különös gonddal ápolta. (Igy a Központi Iroda eszközölte ki a főváros tanácsánál, hogy a brassói állami ipariskola menekült tanulói 1916. évi november hó 1-től 1917. évi május hó 15-ig a székesfővárosi József fiúárva-ház tornatermében nyertek elhelyezést, ahol nemcsak rendszeres pénzsegélyben, hanem ruhasegélyben is részesültek. Budapestről való elutazásuk után a kereskedelemügyi miniszter a főváros tanácsának a tanuló ifjúság iránt tanúsított jóindulatát külön is elismerte és megköszönte.)

De ugyancsak a Központi Iroda volt az a szervezet, amely a pénzsegélyezés kérdésén kívül állandóan foglalkozott a menekülteknek ruházattal való segítésével, amennyiben pedig állandóan újabb beszerzésekkel kiegészített készleteiből egyes menekültek részére nem tudott ruhaneműt adni, rendkívüli pénzsegélyekkel tette lehetővé a rászorultaknak, hogy a maguk részére a legszükségesebb ruhaneműeket beszerezhessék.

E mellett állandóan ébren tartotta a társadalom adakozó kedvét is. A hosszantartó háború okozta és mindinkább növekvő nehézségek ugyan meglehetősen nagy mértékben csökkentették a társadalmi adományokat, de ha a későbbi időkben már nem is volt meg a közönség körében az a nagy lelkesedés, ami az erdélyi menekültekkel szemben a menekülés első idejében megnyilvánult, mindig akadtak nemes-szívű emberek, akik csekélyebb adományokkal segítették a menekülteket, sőt még nagyobb adománnyról is módunk van beszámolni.

Ilyen nagyobb adomány volt az *Országos Magyar Gazdaszövetség* adománya. A Szövetség 1000 gyermek felruházását vállalta magára; egyrészt a saját helyiségeiben adott ruhát az ott jelentkező menekült gyermekeknek, másrészt a tömegszállásokban elhelyezett gyermekeket ruházta föl, 1917. év február 24-én pedig a Menekültek Központi Irodájában 622 gyermek részére osztott ki ruhát. A ruhák szétosztásánál *Darányi Ignác, gróf Zichy Rafael, dr. Czettler Jenő* és a Gazdaszövetség több más képviselője volt jelen.

A tömegszállásban elhelyezett menekültek részére a *Keresztény Szociális Misszió Társulat* is több ízben osztott ki ruhaneműeket, 1917. évi március hó 4-én pedig a Damjanich-utcai tömegszállás összes menekült lakóit látta el ruhaneműekkel.

A vidéken elhelyezett menekültek segítése.

A háború folyamán a beszerzési lehetőségek mind nehezebbekké váltak és ez volt az indoka annak, hogy a menekülteknek ruházattal való ellátásáról a vidéki hatóságok sok helyen egyáltalában nem tudtak gondoskodni, holott ebben az irányban a segítség az egyes vidékeken még fokozottabb mértékben szükséges volt. A belügyminiszter ennél fogva a Menekültek Budapesti Központi Irodáját több ízben vette igénybe abból a célból, hogy a vidéken elhelyezett menekültek részére ruhaneműeket szerezzen be és a ruhaneműeknek az elszállításáról és kiosztásáról is gondoskodjék.

Igy gondoskodott a Központi Iroda 1917. év március havában a belügyminiszter felkérésére a Veszprém vár-

megyében elhelyezett menekültek részére nagyobb mennyiségű ruhanemű beszerzéséről. Az egyes járásokban elhelyezett menekültekre vonatkozó adatokat és jegyzékeket a vármegye főjegyzője szolgáltatta és ezek alapján a Központi Iroda a szükséges ruhaneműeket beszerezte és azokat 40 nagy ládába csomagolva, megbízottjával küldötte el az egyes járásokba, ahol megbízottja a ruhák átvételéről is gondoskodott. (Az eképen beszerzett ruhaneműeknek az értéke 103.000 koronát tett ki.)

Hasonlóképp szerzett be a Központi Iroda a kolozsvári Pro Transsylvánia részére 1200 pár gyermekcipőt.

Nagyobb mennyiségű ruhaneműt szerzett be a *Csepelen* elhelyezett menekült családok, továbbá a *Csik* vármegyébe visszatért menekültek részére is.

1917. év november havában a Központi Iroda útján történt Ő Felsége *Zita királyné* által az erdélyi menekültek részére adományozott kórházi felszereléseknek és 10 gyermek ambulancia felszerelésének Kolozsvárra, illetve *gróf Mikes Árminné* által megjelölt erdélyi városokba való elszállítása is.

Az otthonukba visszatért menekültek közül sokan nem találták meg mindjárt visszatérésük után a megélhetéshez szükséges anyagi eszközöket, az ilyen menekültek rendszeren írásban fordultak a Központi Irodához, hogy otthoni segélyezésükről gondoskodják. Minthogy pedig ilyirányú segélyezés az irodának nem állott módjában, erről jelentést tett a belügyminiszternek, kérve e tekintetben megfelelő intézkedését. A menekültek visszatérése után egyébként is sok levélbeli kérelem érkezett az irodához, amelyekre az Iroda mindenkor a legnagyobb készséggel és minden haladék nélkül adta meg a szükséges felvilágosításokat.

Sok baj volt a menekültek *poggyászaiknak* a szállításával; sok poggyász eltévedt. Az államvasutak igazgatósága az ország különböző állomásain összeszedte az ilyen poggyászokat és körülbelül 600—700 darabot gyűjtött össze a nyugati pályaudvar raktáraiban. A csomagok felkutatását a pályaudvari kirendeltség végezte s ezen az úton sok menekült jutott hozzá elveszettnek hitt csomagjaihoz.

Hogy mily nagy feladatot végzett el idevonatkozólag a Központi Iroda, illetve annak pályaudvari kirendeltsége, mutatja az alábbi

Kimutatás

a Keleti Pályaudvari Kirendeltség által 1917. évben hazautaztatott menekültek létszámáról.

Hónap	Budapestről Erdélybe haza utazott menekült lélek száma	Vidékről Erdélybe közreműködésünkkel hazautazott menekült-k száma	Mármarosba vagy egyéb Magyarországi helyekre utaztatottunk	Osztrák menekültek száma	Összesen hazautaztatottunk	Feladott csomagjaiknak darabszáma
Január	9.633	3.909	81	—	13.623	41.139
Február	7.164	1.822	93	—	9.079	46.945
Március	5.449	1.524	75	—	7.048	28.430
Április	4.902	3.062	84	—	8.048	37.843
Május	3.569	2.601	53	—	6.223	32.752
Junius	2.648	2.037	25	—	4.710	26.016
Julius	1.587	916	54	—	2.557	23.729
Augusztus	781	696	44	—	1.521	19.010
Szeptember	796	404	42	—	1.242	17.248
Október	639	194	15	165	1.013	20.934
November	592	372	27	197	1.188	10.098
December	434	301	48	688	1.471	17.311
Összesen	38.194	17.848	641	1.050	57.737	321.465

A kormánybiztosságra és annak pályaudvari kirendeltségére háruló nehéz és sokágú munka elvégzéséhez számos intézmény, szociális alakulatok és önzetlenül buzgólkodó egyesek tevékenysége nyújtott segítséget. Nélkülök nem lett volna teljes a munka, de nem volna teljes ez a beszámoló sem, ha kitűnő érdemeikről nem emlékeznénk meg. Így főleg a pályaudvari kirendeltségnek nagyértékű támogatására voltak a Máv. igazgatósága és üzletvezetősége részéről: *Szakáll Ferenc*, *Tüske Jenő dr.*, *Ofner József* és *Bodó Richárd* üzletvezetők, *Pásztor János*, *Faragó András*, *Eskulics Lajos* és *Sapira Jenő* főtisztviselők. A keleti pályaudvar főnöksége részéről: *Miltényi Ernő* áll. főnök, *Hajdu Rezső*, *Csiffáry Gyula* főnök-h., *Ruttkay Béla*, *Duhony Sándor*, *Faragó Ödön*, *Kodály Pál dr.*, *Wilcsek Sándor* és *Kovács István* főtisztviselők és mások.

A Vörös Kereszt üdítőállomása részéről, — *Auguszt*a főhercegasszony védnöksége alatt munkálkodva, — *Szilágyi* Lajos dr., *Szükováthy* Imre dr., a hölgyek közül br. *Hazay* Samuné, br. *Szurmay* Sándorné, *Tormay* Cecile, tasnádi *Szüts* Andrásné, *Jauernik* Nándorné, *Groszmann* Arthur dr.-né, *Neumann* Árminné és még számosan.

A Mentőegyesület részéről: *Kovács* Aladár dr., *Virosztek* Győző dr., *Körmöczy* Emil dr., *Rajna* Sándor dr., *Szedő* Miklós dr. és mások.

Az államrendőrség részéről: *Pavlik* Ferenc *Gersich* Lajos, *Wolkenberg* Gyula, *Krall* Ferenc főfelügyelők és mások.

Az Orsz. Kath. Nőegyesület pályaudvari csoportja részéről: *Lebanovits* Nándorné.

A pályaudvari kirendeltség és üdítőállomás munkatársai voltak még: *Bärthl* Tivadarné, *Molnár* Sylvia, *Szöreghy* Nelly, *Losonczy* Anna, *Balázs* Izidor, *Faragó* Jenő és neje s mások.

Számos intézményt és egyént kellene még felsorolni, de mindahányat — kik a jót magáért a jóért cselekedték — ügysem lehetne megnevezni. Szerencséje a nemes ügynek: hogy voltak és sokan voltak.

Rövid elszámolás.

Első tekintetre száraznak tűnik fel talán, mégis közlésre érdemesek a számszerű adatok is, mivel híven mutatják a Központi Iroda munkáját.

A menekült-üggyel kapcsolatos minden pénzbeli teher viselése tulajdonképen az államra hárult volna. A székesfőváros azonban nemcsak munkát, jóakaratot, pénzbe nem kerülő támogatást nyújtott a menekülteknek, hanem a fővárosi tanács elvállalta a város terhére a menekültek gondozása körül felmerült összes személyi kiadásokat, a tömegszállások céljára átengedett épületek fentartási, berendezési és világítási költségét, valamint a tömegélelmezéssel járó személyzeti és felszerelési költségeket; ezenfelül megszavazott húszezer korona készpénzsegítséget. Az összes egyéb költségeket is a főváros előlegezte, mignem később a belügyi kormány utalta ki az összes szükséges előlegeket. De megállapítható újból és itt is, hogy a főváros közönységének áldozatkészsége volt az alapja Budapesten a menekültek ellátásának. A társadalom adományai között

legnagyobb tétellel »Az Est« szerepel (négyszázezer korona), utána következik a »Pester Lloyd«, »Neues Pester Journal« és »Alkotmány« összesen hatvanezer koronával, Wien közönsége tízezer és báró Harkányi Andor ötezer koronával, sokan mások kisebb adományokkal.

A kereken mintegy hétszázezer koronára menő társadalmi gyűjtés szolgált a rendkívüli segélyek és a ruhavásárlások egyrészének fedezetéül. Az állam által adott közel nyolcmillió koronával együtt végösszegben 8,377.739 korona 22 fillér állott a Központi Iroda rendelkezésére.

Az ezzel szemben felmerült kiadások a következőként alakultak :

I. Állami segélyekre	5,046.908 K 40 f.
II. Társadalmi segélyekre	1,256.324 » 06 »
III. Ruhaneműekre és élelmicikkekre	1,540.186 » 48 »
IV. A központi iroda, pályaudvari ki- rendeltségek és tömegszállások sze- mélyi és dologi kiadásaira	245.249 » 98 »
V. Különféle kiadásokra	40.108 » 06 »
Összesen	8,128.776 K 98 f.

A bevételekről és kiadásokról a Központi Iroda pontos elszámolást vezetett, ezeket az elszámolásokat a m. kir. belügyminiszterhez terjesztette föl és a belügyminiszter a számadások felülvizsgálása után a számadásokra a felmentést megadta.

A bevételek és a kiadások között mutatkozó 248.962 korona 24 fillérre vonatkozólag pedig felhatalmazta a menekültek ügyeinek ellátására utóbb kirendelt kormánybiztost, aki a Menekültek Budapesti Központi Irodájának volt a vezetője, hogy ezt az összeget az 1918. év novembere után az ország veszélyeztetett területéről menekült lakosság ellátásával kapcsolatban felmerülő kiadások fedezésére használja föl és az ezen a címen felmerülő kiadásokkal együttesen számolja el.

Befejezés.

Nyomon követtük a menekültek útját a kálváriajárás kezdetétől a háború szerencsétlen befejeztéig.

Ezzel az időponttal nemzeti balsorsunk történetének újabb, még gyászosabb lapjai nyílnak fel előttünk.

Miután az elszakított országrészekben a megszálló hatalmak politikailag is kezdtek berendezkedni, csakhamar megindult az a törekvésük is, hogy a megszállott terület magyar jellegét eltöröljék s ebből a célból a nekik különösebben alkalmatlan magyarokat — főleg vezető társadalmi állásban levőket — bármi úton is eltávolítsák. Már a megszállás elején megkezdődtek a kiutasítások, melyek az úgynevezett béke megkötése után is tartottak még.

Középosztálybeliek, tisztviselők, diákemberek teszik ki a kiutasítottak zömét; számuk itt Csonkamagyarországon közel 350.000-re emelkedett.

Ennek a szomorú hadseregnek nagy része ugyancsak Budapestet szállotta meg. Ügyeikkel, segítségükkel a legfokozottabb buzgalommal ugyancsak a Menekültügyi Kormánybiztosság foglalkozott; majd a Békeelőkészítő Iroda erdélyi csoportja, a Felvidéki Liga, a Szepesi Szövetség, a Délvidéki Liga és a Délvidéki Szövetség is megalakult csakhamar és igyekezett külön is támogatni a hozzátartozó menekülteket. Utóbb a kormány a Menekültügyi Hivatalt létesítette, mely azután valamennyi menekült gondozására volt hivatva a Menekültügyi Tanács felügyelete alatt.

A háború utáni nagyarányú menekülés története azonban elgondolásom szerint már külön feldolgozást kíván.

Lezárom tehát a háborús menekülés lapjait. Azzal a meggyőződéssel teszem ezt, hogy minden arra hivatott szerv megtette azt, amire hivatva volt. A magyar társadalom pedig a *széthúzás* ősi nemzeti hibájának erős és eleven *cáfolataként* megmutatta, hogy egy haza fiaiban egy a szív is, a testvérek fájdalma közös. A menekülés szenvedő részesei tanuk arra, hogy a szív és a fájdalom közösségének ez a megérzése volt és maradt számukra az első és hatékony vigasz a zordon időkben...

Ezek az idők elmúltak — ne is jöjjenek vissza soha többé. De maradjon meg minden jó tanulság s maradjon meg mindenekelőtt *egy*: a testvéri összetartás.

A HÁBORU
ÉS A PUSZTÍTÓ BÉKE HATÁSAI
BUDAPESTEN

Amiként a tengeren végigszántó vihar nem elégtel aldozatúl a tengert járó hajókat, hanem a biztonságosnak látszó parti vidékeken gyakran még dúlóbb munkát végez, úgy a háború pusztítása sem korlátozódott arra a területre és annak népességére, amely rémségeit közvetlenül látta, hanem átsapott a mögöttes országrészre s annak minden lakóját is érte kisebb-nagyobb mértékben.

A nagy vihar hajótöröttei nemcsak azok, akik közvetlen küzdötték nehéz csatáikat, — hiszen sorsukkal százezernyi család sorsa kapcsolódott; a nagy pusztulás szenvedő részesei nemcsak azok, kik belőle kimenekedtek, de otthont, vagyont s talán minden létfeltételt elvesztettek: de részesei vagyunk a vihar átkának mindannyian, kik ennek a kornak emberei vagyunk, sőt fájdalmas részese még az a nemzedék is, mely csak most nevelődik.

A háborút önáldozó kitartással és minden dicsőségre méltó hősiességgel végig harcolt és a pusztító békében iszonyú megcsönkítésre ítélt hazánk egész területe s minden polgára meg szenvedte és szenved ma is ennek a vihar-
nak következményeit. Csonkaországunk népének egynyolcadát teszi ma Budapest lakossága.

A történeti kép teljességéhez hozzátartozik tehát, hogy a menekültek története után — *pars pro toto* — lássuk Budapest sorsát.

Meg kell látnunk: mi voltunk és mivé váltunk, hogy tudjuk azt is: mivé kell lennünk.

Ezt a képet akarom legalább vázlatosan megfesteni a székesfőváros háború alatti és háború utáni sokféle nyomorúságának és az ezzel kiváltott és több-kevesebb sikerrel járt hatósági tevékenységnek ismertetésével.

Míg a menekülés történetében inkább mozaikszerűen adtam az eseményeket, úgy, amint azokat átéltek, most a lehetőség szerint összefogott, áttekintést adó képet akarok nyújtani, részletezőbb számadatokkal is kiegészítve. Az események forgatagában még mindig csaknem teljes mértékben bent élve, a legnagyobb tárgyilagosságra

törekvés mellett is felmerülhetne ugyanis bizonyos elfogultság; az egyszerű és őszinte számok azonban megóvnak az elfogultságtól, minthogy maguk e számok beszélnek és dokumentálnak. Ezt a célt akarja szolgálni a következő tanulmány, melyet a *Nemzetközi Vöröskereszt Egyesületnek* a háború által sújtott országok gyermekeinek segítése érdekében Genfben, 1921. évi április hó 5-ikétől folytatólag tartott kongresszusára készítettem.

I.

AZ ÁLTALÁNOS HELYZET A HÁBORÚ ALATT ÉS A HÁBORÚ UTÁN

Budapest, Magyarország fővárosa, közvetlenül a balkáni háború kitörése előtt volt fejlődésének a tetőpontján, rohanó lépésekkel haladt a nyugateurópai nagy világvárosok nivója felé. Azt a lázas tevékenységet, amely itt folyt, legjobban illusztrálja az, hogy néhány év alatt csupán a lakásépítési akcióra 26,000.000 koronát áldozott és minden intézkedés megtörtént abban az irányban, hogy itt az általános népjólét előmozdítása, a kultúra fejlesztése, a közegészség javítása, a lakásügy helyes rendezése és általában a városfejlesztés szociális érzéssel megvalósítható legyen. A már meglevő tervek kivitelére azonban a balkáni háború folyamán kitört gazdasági krízis miatt sor nem kerülhetett, ez a gazdasági krízis a nagy fellendülés korszaka után megállást parancsolt, majd jött a nagy világháború és az egyelőre függőben maradt tervek megvalósítása végleg elmaradt. Ezt a munkát más munkának kellett felváltania.

A háború okozta bajok, szenvedések és a megélhetés nehézségein való segítség más tevékenységet követeltek a harctéren küzdők családjainak a segítése, a szűkölködők és inséget szenvedők helyzetének a javítása, a háború által okozott és mindinkább terjedő nyomor enyhítése volt most már a főfeladat. Emellett mindent el kellett követni a közegészségügyi kérdések célszerű és helyes intézése érdekében és sok gondot okozott az élelmiszerek biztosítása is, mert a hosszantartó háború következményekép a lakosság széles rétegeinek élelmiszerekkel való ellátását fenyegette komoly veszedelem.

Ebben a nagy és nehéz munkában nem volt szabad megfélekezni a jövő teendőiről sem. A rettenetes emberirtás után elsősorban az embervédelem hatalmas munkájának kellett volna bekövetkeznie és erre is kész volt a program: küzdelem a gyermekhalandóság és népbetegségek ellen gyors, hatékony és céltudatos intézkedésekkel, a közegészségügy nagyarányú fejlesztése, a lakásviszonyok és a vagyontalanok gazdasági viszonyainak a javítása, a munkanélküliség ellen való biztosítás, az országos munkásbiztosításnak a kiterjesztése, az aggsági és rokkantsági biztosítás, az anyaság védelme, a munkásvédelem fokozása és a népélelmezés javítása. Ez a program sem kerülhetett azonban megvalósításra, mert a világháború befejezte után az országban beállott állapot nem volt alkalmas az ilyen szociális irányú munkásság folytatására. Az azután hatalomra került kommunizmus minden téren csak rombolást és pusztítást eredményezett, midőn pedig a kommunizmus megbukott, majd Budapestnek megszállása gazdasági tekintetben is olyan mérhetetlen hátrányokkal járt, hogy az ekként sokszorososan elszenvedett bajoknak a kiheverésére egyhamar gondolni sem lehetett.

Magyarország fővárosa, fájdalom, sohasem dicsekedhetett azzal, hogy itt a halálozási arányszám alacsony, a háború kitörése előtti években azonban a halálozási százalék mégis örövendetesen javult, fokról-fokra közeledett a nyugateurópai színvonalhoz, aminek egyedüli magyarázata egészségügyi intézményeinknek fokozatosan fejlettebb volta s mindinkább intenzívebb működése. Budapesten 1909-ben az összes halálozások száma 16.000 volt s ezzel szemben a születések száma meghaladta a 22.000-et, a szaporulat tehát 6000-et tett ki ebben az évben. A háború befejezése után, 1918-ban a halálesetek száma már körülbelül 30.000-et tett ki, a születések száma pedig a 15.000-et is alig érte el, a hiány kerek 15.000 lélek. Kétségtelen, hogy 1919-ben már jelentékeny változás tapasztalható úgy a halálozások, mint a születések száma tekintetében, a halálozások száma ebben az évben összesen csak 20.908, míg a születések száma 19.442-re szökkent föl, de még ezen, aránylag kedvező változások ellenére is a halálesetek száma 1466-tal haladta meg a születések számát. Ebben az évben tehát népesedési

viszonyaink megjavultak, a békebeli állapottal szemben azonban még mindig 15%-kal elmaradt az egy éven aluliak száma.

A négy háborús év (1915—1918) nagy halálozási arányszámát a fővárosban a közegészségügynek minden irányban való leromlása okozta, nevezetesen a fokozatosan rosszabb és elégtelenebb táplálkozás, a köztisztaság sajnálatos megromlása, a lakásviszonyoknak fokozatosan rosszabb és rosszabb volta, végül a legkülönbözőbb és főként a gyermekek között pusztító járványos betegségek. Ami a ragályos betegségeket illeti, azok számát 1914—1919 évekre összeállítva alább adjuk. Ebből az összeállításból kitűnik, hogy már 1915-ben észlelhető volt a fővárosban egy erősebb szaporulat, de különösen feltűnő ez a szaporulat 1918-ban, amidőn az összes szám valóban borzalmasan megnövekedett és az elhaltak száma is óriási mérvű emelkedést mutat. Ennek a számnak a megnövekedését 1915-ben jórészt a kiterjedten előforduló tífus, kanyaró és vörhenyjárvány okozta, míg 1918-ban a nagy dimenziókat öltött influenza járvány (spanyol láz) idézte elő.

Fertőző betegségek és halálozások Budapesten az 1914—1919. években :

	Megbetegedések száma	Halálesetek száma
1914. évben	19.649	1865
1915. »	22.882	2308
1916. »	20.521	1857
1917. »	15.619	2263
1918. »	43.519	6164
1919. »	9.976	1682

A vízvezeték által szolgáltatott víz mennyiségének szűkös volta, a szappan hiánya, *valamint a tömeglakások rendszerének s legutóbb a waggonlakásoknak a kényszer által parancsolt és mindinkább elterjedő meghonosulása eredményezte a többi között azt*, hogy a főváros lakossága körében, különösen a gyermekeknél a rühesetek száma óriási módon szaporodott, ami annál nagyobb baj volt, mert a megfelelő gyógyító anyagok hiánya miatt megfelelő kezeléssel a bajnak csak nagyon nehezen lehetett gátat vetni.

A betegségekkel szemben való ellenállást nagy mérték-

ben gyengítette a táplálkozás fokozatos megromlása, ami a háború befejezése után és a proletárdiktatúra alatt már annyira ment, hogy egy rendes munkát végző ember 300 kalóriának megfelelő tápszerrel kevesebbet kapott, mint amennyire egy teljesen nyugalomban levő alvó embernek élete fentartására szüksége van. Ez tulajdonképpen lassú haldoklást jelentett, ami az általánosan észlelt nagymértékű testsúlyfogyásban nyert pregnáns kifejezést. (10, sőt 20 kg.-os fogyások egyáltalában nem voltak ritkák.)

A gyermekek legfontosabb élelmiszere, a *tehéntej* mennyisége is folyton csökkent, amellet nagy százalékban rossz minőségű volt. Az alábbi táblázat mutatja a főváros tejellátását 1916., 1918., 1919. és 1920. évekre vonatkozóan. Ebből megállapítható, hogy az 1916. április havában maximális 194.729 liter napi mennyiség 1919. november haváig elég gyors progresszióban napi 37.903 literre süllyedt alá. 1916-ban a hatósági ellátásra szükségelt tej a rendelkezésre álló mennyiségből bőséges fedezetet nyert, 1919. december havában azonban a napi hiány 17.2%, vagyis 12.073 liter, 1919. augusztus havában pedig a hiány 46.5%, vagyis 42.323 liter. Bár 1920-ban a tejfelhozatal örvedetesen emelkedett, mégis messze alatta marad az 1916-ban felhozott mennyiségnek.

A Budapestre érkezett tejmennyiségek napi átlagokban :

	1916.	1918.	1919.	1920.
	l i t e r			
Január	161.398	92.180	40.771	43.509
Február	162.109	92.947	38.787	46.684
Március	151.798	89.344	41.736	43.608
Április	194.727	87.604	46.982	44.997
Május	194.371	111.291	71.107	66.006
Június	195.065	121.441	73.409	76.793
Július	177.621	103.584	69.103	66.690
Augusztus	174.498	97.509	48.683	76.531
Szeptember	165.629	97.632	50.951	87.243
Október	149.362	79.482	48.276	87.142
November	132.375	68.260	37.903	74.723
December	117.655	58.101	42.118	64.186

Ilyen körülmények között a mesterségesen táplált csecsemők sorsa Budapesten igazán kritikussá vált, amit legjobban igazol az az egy adat, hogy a budapesti állami gyermekmenhely ápolottjai között a mesterségesen táplált csecsemők mortalitása a 70%-ot is meghaladta.

Hogy ennek ellenére az általános csecsemő mortalitás feltünőbb szaporulatot nem mutat, annak magyarázatát abban találjuk meg, hogy a tehéntejnek és általában a csecsemőtápszereknek nagy hiánya az anyákat kényszerűségből is szoptatásra készítette és a szoptatott csecsemők száma Budapesten olyan magaslatra emelkedett, amilyen a béke éveiben sem állott. E mellett az egy éven túli gyermekeknek is nagy százaléka, 43.5% még mindig nem volt elválasztva.

Mindezek a szomorú adatok, amelyek általánosságban a nem is olyan régen még hatalmas fejlődésnek indult Budapestre vonatkoznak, utóbb már valamivel javultak és ebben különösen nagy része van annak a nagyarányú és az általános emberszereteten alapuló segítség munkájának, amely ezzel a sokat szenvedett országgal szemben a külföld részéről, az itt működő missziók útján a háborút követő években megnyilvánult. De bármennyire is áldásos volt ez a nagyarányú segítő tevékenység a múltban, amennyiben ez a támogatás elmaradna, a mai helyzetben feltétlenül ismét erős visszaesés állna be, mert hiszen ebben az országban még ma is hiányzanak azok az alapfeltételek, amelyek a közegészségügy terén, a gyermekvédelem, az anya- és csecsemőgondozás és általában az embervédelem munkájában feltétlenül szükségesek.

Hogy csak néhány súlyos körülményt említsünk fel Budapestre vonatkozóan, itt a vízszolgáltatásnak a nehézségei ma is megvannak; ezek a nehézségek levegőnknek és házaink magasabb emeleteinek a tisztaságát máris erősen megtámadták és ha az e téren mutatkozó bajok orvoslása soká késlekedik, az ebből származó minden közegészségügyi hátrány még fokozottabb mértékben fog jelentkezni. Ugyancsak így vagyunk a mai lakás-, fűtési és megélhetési nehézségekkel.

A tuberkulózisban szenvedőket egyáltalában nem lehet elhelyezni, holott a tuberkulózisban elhúnytaknál a halá-

lozási szám még a béke idejében is évi 4000—5000 szaporulatot mutatott, a háborús évek alatt és után pedig ez a szám még különösen megnövekedett. A bajokat a még mindig egyre tartó drágaság, a tüzelőanyagok elégtelensége és ennek következtében télen a hideg által is gyötört és nagyobb számú szegényebb néposztályoknak táplálkozási, ruházkodási, lakás-, vagyis az egészséget befolyásoló összes körülményei nagy mértékben fokozzák, főként a fixfizetéssel bírók, a valutáris viszonyok miatt a legrosszabb anyagi helyzetbe került egyének sorában.

A lakosság természetes szaporodásában máris beállott csökkenés még erősödni fog. Főként pedig a csecsemők között az eddigit messze meghaladó pusztulástól kell félnünk, amikor az anya kénytelen a maga mindennapi kenyerének megkeresése után nézni, emiatt gyermekét elhagyja, csecsemőotthonok és szülőházak pedig nem állnak rendelkezésre; ilyen intézményeknek minél nagyobb számban való felállítása úgy humánus, mint nemzetgazdasági és higiénikus szempontból halaszthatatlan közszükségletet képezne. Az élelmicikkek igen magas ára mellett azok sokszor elégtelenek is és megszerzésük is nagy nehézségekbe ütközik. Különösen fájdalmas a csecsemők és gyermekek részére nélkülözhetetlen tápszernek, a tejnek még mindig elégtelen volta. (Ezek 1921-re, illetve az ezt megelőző időkre vonatkozó adatok.)

Segítő tevékenység a háború alatt és a háború után.

A háború alatt a szűkölködők és ínséget szenvedők száma egyre növekedett, úgy hogy már a háború elején a rendkívüli viszonyokra való tekintettel rendkívüli intézkedéseket kellett tenni, mert a meglevő hatósági szervek a segítség munkájának elvégzésére elégteleneknek bizonyultak. A hatóság és társadalom együttes munkája eredményezte azt, hogy a háborús nyomor, ha nem is volt megszüntethető, de mindenesetre a bajok orvoslása érdekében minden megtörtént. Ennek igazolásául szolgál az az adat, hogy 1917. és 1918. években, amikor a magyar korona értéke még csaknem teljes egészében megvolt, a főváros, az állam és társadalom hozzájárulásával a Népjóléti Központ útján közel 21,000.000 koronát fordított segélyezési

célokra és ennek a segítségnek jelentős része a *gyermekvédelem* érdekében történt.

Anya- és csecsemővédelem.

Nagy gondot fordított a főváros már akkoriban az anya- és csecsemővédelemre; a segélyezés ezen a téren különböző formában nyilvánult meg. A Népjóléti Központ az otthon szülő anyák segélyezésére bábautalványokat adott ki, szülőotthonokban való elhelyezésük céljaira pedig két külön szülőotthont tartott fenn, a szülőanyákat a szülés idejében pénzzel segítette vagy pedig azzal, hogy a többi gyermeket valamelyik rokon vagy szomszéd gondozásába adta és a gondozás költségeit fedezte. A segítségnek egyik neme volt a szülő anyáknak szülőházakban vagy klinikákban való elhelyezése.

Átlag egy évben 3000 anya kérte a szülés idejére való elhelyezését, tekintettel arra, hogy a szülések száma ezekben az években 20.000 körül volt, átlag a szülő anyáknak csak 15%-a vette igénybe ezt a hatósági támogatást. A szoptatási vagy egyéb pénzsegélyen kívül az arra rászorulóknak csecsemőkelengyét is kaptak. 1917-ben 1393 anya, 1918-ban 2563 anya részesült csecsemőkelengyében. Az anyaghiány 1918. év végén már oly nagy volt, hogy számos anya papírosba volt kénytelen pólyázni gyermekét.

Gyermekfelruházás.

A gyermekvédelem terén elért jelentős eredmény az 1917. és 1918. években folyamatban volt gyermekfelruházási akció. (Ezt az akciót ugyancsak a Népjóléti Központ végezte). Az 1917. és 1918. években összesen 85.000 gyermek felruházásáról történt gondoskodás. Az 1917/18. évi akcióban 36.657 pár cipőt, 5.312 fiú télikabátot, 4.683 leány télikabátot, 7.487 fiúruhát és 7.628 leányruhát, az 1918/19-iki télen pedig 21.000 pár cipőt, 10.000 fiúruhát, 10.000 leányruhát, 3.000 fiú télikabátot és 8.000 leány télikabátot osztottak ki. Az egész akció összesen 3.000.000 korona költséget emésztett fel. (Aminek magyarázata az, hogy annak idején pl. egy pár gyermekcipő ára még csak 8—10 korona volt.)

Amíg az említett két évben a Népjóléti Központ összesen 21,000.000 koronát tudott segélyezési célokra fordítani, 1919. évben már összesen csak 2,000.000 korona állott rendelkezésére, 1920-ban pedig alig számba vehető működést fejtett ki anyagi eszközök hiányában. Az 1920. évi működésének nagy része a Budapesten működő külföldi missziók adományainak szétosztásában merült ki, mert sem az állam, sem a társadalom helyzete nem engedte meg a nagyobb szabású támogatást és így ez a hatósági szerv majdnem teljes tétlenségre volt kárhozthatva.

A Huszár Károly-féle akció.

Az 1920. évben az állam és társadalom támogatásával a *Huszár Károly-féle Népgondozó akció* tudott nagyobb eredményt elérni, ebben az eredményben is jókora része van a külföld támogatásának. Az 1920. évben az akció céljaira 22,000.000 folyt be, ebből az összegből is másfél millió korona külföldi adomány. Az akció 7 és félmillió korona értékű élelmiszert és ruhaneműt vásárolt, csupán a ruhaneműek értéke megközelíti a 65,000.000 koronát, amelyből az akció Amerikából 50,000.000 K., Svédországból 4,000.000 K., Hollandiából 3,500.000 K., Dániából 2,000.000 K. és a Nemzetközi Vörös Kereszt Egyesülettől is 2,000.000 K. értékű ruhaneműt kapott. (Ennek az akciónak az anyagi forrásai is rövidesen kiapadtak.)

Külföldi missziók akciói.

A mind kétségbeejtőbbé váló helyzetben valóban a legnagyobb segítséget nyújtották a külföldi missziók a maguk akcióikkal. Az *Amerikai Vörös Kereszt* nemcsak a nép-egészségügyi intézményeinket, szegényházainkat, árva-házainkat, szeretetházainkat látta el fehérneművel, köt-szerekkel, ruhaneművel, orvossággal és élelmiszerekkel, hanem a gyermekvédelem terén is az inség nagyságához képest számottevő mértékben működött közre. Az »*American Relief Administration European Children's Fund*« nemes-lelkű, nagyszabású segélyakciója hivatva volt bennünket a rekonstrukció nehéz munkájában hathatósan támogatni. Ez az akció 1920. évben összesen 13,273.929 ebéd adagot szolgáltatott ki; az étkeztetésben Budapesten 38.297 gyer-

mek részesült. Budapest környékén 39.447 gyermek, Magyarország egyéb részeiben pedig 15.235 gyermek. (1921. év telén ez az akció körülbelül 42.000 gyermeket étkeztetett.)

A többi misszió is igen értékes munkát végzett. Az *angolok* (Action Lodge, Famine Relief Fund, British Relief Unit.) a *Society of Friends Mission*-nal együtt, úgyszintén a *svéd*ek (Svéd Vörös Kereszt és a Redda Barnem) kizárólag csecsemő- és gyermekvédelemmel foglalkoztak, osztogattak élelmiszereket, ruhát, cipőt, orvosságot; az angolok ezen kívül kb. 2000, a svédok pedig 1600 gyermeket láttak el naponta egyszer élelemmel.

1919. év október vége óta a *svájci*, *norvég*, *hollandi*, *dán* akciók is különböző módon támogatták az országban a gyermekeket és felnőtteket. Az *olaszok*, *finnek* és *franciák* is hozzájárultak a nyomor enyhítéséhez.

Nagyfontosságú munkát teljesítettek az amerikai segítő raktárak, amelyek nemcsak az amerikai magyarok által küldött élelmiszercsomagokat közvetítették, de egyúttal nagyszámú jótékony küldeményt közvetítettek. A *Common Wealth Fund* az inséges középosztályt segítette, a még rendelkezésre álló anyagi eszközöket pedig gyermek-élelmezési célokra fordította.

Amerika részéről több nagyértékű adományról kell megemlékezni: *Széchenyi*né *Vanderbilt Gladys* grófné 100.000 dollárt bocsátott a magyar Gyermekvédő Liga rendelkezésére, egyúttal 18.000 karácsonyi csomagot gyűjtött. A másik értékes adomány az *American Relief Comitee For Hungarian Sufferers*-é, amely 40.000 dollárt küldött gyermekcipők beszerzésére. Ebből az összegből (14,750.000 K.) 20.276 pár gyermekcipő készült, melyek az 1920. év telén, illetve 1921. év elején kerültek szétosztásra, nagyrészt az elemi iskolába járó gyermekek között. Az *Amerikai Gyermeksegítő Bizottság* 1,000.000 koronát küldött a budapesti gyermekeknek karácsonyi ajándékként, amely összeg 1920. év végén a többgyermekes családok között osztatott ki.

A külföldi misszióknak 1920. évi áldozatkészségéről számol be az alábbi kimutatás:

Az amerikai gyermeksegítő akció 863.930 dollárt, az amerikai csomagakció 304.850 dollárt, az amerikai Joint Distribution 100.000 dollárt, az amerikai Vörös Kereszt

150 waggon szeretetadományt, az angol Actien Lodge 40.000 font sterlinget pénzben és 50.000 font sterlinget szeretetadományokban, a Nemzetközi Gyermekvédő Szövetség 22 waggon szeretetadományt, a Norvég Vörös Kereszt 68 waggon szeretetadományt, a Dán Vörös Kereszt 5 waggon szeretetadományt, a Holland Vörös Kereszt 55 waggon szeretetadományt, a Skót misszió 40.000.000 korona értékű szeretetadományt fordított a magyarországi tömegnyomor enyhítésére.

Ehhez hozzászámítandó még a svéd gyermekotthon tevékenysége, továbbá 5.000 gyermek üdültetése Hollandiában, Svájcban és Angliában. Mindez pénzben — 1921. márciusi értékelésben — kifejezve az egy milliárd koronát is meghaladja.

A magyar kormány a segítő akciókhoz 43.000.000 koronával, a magyar társadalom pedig összesen 12.675.000 koronával járult hozzá.

Hogy mennyien szorúlnak rá a támogatásra, igazolja az, hogy 1920. év május havától 1921. február haváig 108.738 budapesti család váltotta ki ellenőrző ívét, ami azt jelenti, hogy körülbelül a lakosságnak a fele fordult támogatásért oda, ahol támogatást vélt kapni.

A megélhetés nehézségeinek fokozódása.

Bármennyire is hálásan kell megemlékeznünk az ember-szeretnek azon tagadhatatlanul megható bizonyítékáról, amely a külföldi missziók támogatásában megnyilvánul, még is meg kell állapítanunk, hogy a sokat szenvedett Magyarországon a nyomor nemcsak nem csökkent, de még inkább növekedett. A legelsőrendű életszükségleti cikkek beszerzése még mindig nehézségekbe ütközik és a jövő nemzedék kellő felnevelése súlyos és csaknem megoldhatatlan probléma.

Hiába emelték fel a munkások fizetését az 1914. év bérekhez képest 15-szörösre, az élelmiszerek árai az 1914. évi árakhoz képest legalább 50-szeresre emelkedtek, a ruha-árak pedig a békebeli árak 90-szeresét, sőt 100-szorosát is elérték. (1921. tavaszán.)

Még rosszabb a közalkalmazottak helyzete, akiknek a jövedelme az 1920. évben a békebeli jövedelmek alig a

négyszeresét érte el. A köztisztviselőnek, tanítónak átlagos évi jövedelme 1920-ban 12—13.000 koronát tett ki, ami havi 12—15 svájci franknak, vagy 2—2.5 dollárnak felelt meg. A közalkalmazottak részére adott olcsóbb élelmiszerek családtagonként 200—250 K megtakarítást jelentettek ugyan, de korántsem voltak elégségesek a közalkalmazottak háztartása számára. Az ilyen szorult helyzetben élő közalkalmazottak közül igen sokan felhasználták már minden megtakarított pénzüket, lassankint eladogatták értéktárgyaikat, nem ritkán a legszükségesebb bútordarabjaikat és ruhaneműiket is, holott új ruhaneműek beszerzésére jövedelmükből egyáltalában nem is gondolhattak.

A nyomorban élők százezrei az aránylag drága élelmiszerekből is csak nagyon csekély mennyiséget kaphattak és ha a tej-felhozatal az utóbbi időben javult is, a tej ára olyan magas, hogy akárhány szegénysorsú szülő a részére hatóságilag kiutalt tejet sem volt képes állandóan és elegendő mennyiségben beszerezni.

Teljesen vígasztalan volt a helyzet a *fűtőanyagokkal* való ellátás terén. Az amúgy is nagyon csekély mennyiségekre szóló fa- és szénutalványokat hónapokon keresztül nem váltották be, de nemcsak a magánháztartások részére nem lehetett tüzelőanyagot biztosítani, hanem a tüzelőanyag hiánya miatt az óvódákat és iskolákat a téli hideg idő alatt állandóan csukva kellett tartani.

A tüzelőanyag teljes hiánya a magánháztartásokat arra kényszerítette, hogy ott szerezzenek be tüzelőanyagot, ahol épen tudnak, aminek a következménye az, hogy a nyilvános terek, nagy gonddal befásított útvonalak és a városhoz közeleső erdők fáit vágták ki, ami nemcsak esztetikai szempontból helyrehozhatatlan veszteség, de kiszámíthatatlan egészségügyi hátrányokkal is jár. Az iskolákban a tanítás állandó szünetelése a gyermekek lelkiületére volt káros hatással, aminek a következménye a csavargó és elzüllött gyermekek számának ijesztő mértékben való emelkedése, amire alább még visszatérünk.

A fővárosi lakosság számának növekedése.

Budapesten a természetes szaporodásnak már jelzett visszafejlődése folytán a lakosság számának feltétlenül

csökkennie kellett volna. Ámde a háború alatt minél jobban nehezedtek a megélhetési viszonyok, annál több ember jött fel Budapestre, bízva abban, hogy itt hatósági, társadalmi vagy egyéb támogatással megélhetésüknek a feltételeit jobban tudják biztosítani.

A Budapestre özönlő szegény lakosság a fővárosban a megélhetés nehézségeit csak fokozta. A háború alatt akkor, amidőn az ellenséges megszállás elől a lakosság egy része kénytelen volt menekülni, a menekültek legnagyobb része is Budapest felé vette útját, a megélhetés eszközeit itt vélték legkönnyebben feltalálni és Budapest mindenkor szívesen látta a menekülteket, segítségükre sietett és minden eszközzel azon volt, hogy az otthonukat elvesztett honfitársak keserves helyzetét enyhítse. Már az 1914. évi galíciai orosz támadás alkalmával Galiciából sok menekült jött Budapestre, egy részük ugyan elhagyta Budapestet, de közülük sokan visszamaradtak.

Jött azután az 1916. évi erdélyi román megszállás, amikor a hirtelen és váratlanul bekövetkezett román támadás következtében közel félmillió ember volt kénytelen otthonát elhagyni és akkor is Budapest volt a menekülés központja. Ugyanez történt az 1918. évi forradalom után, amikor az ország egy részének a megszállása következtében a megszállott területekről ismét nagy számmal jöttek Budapestre, magától értetődően, hogy a kiutasított köztisztviselők csaknem kivétel nélkül Budapestre gravitáltak.

A többszöri menekülések áldozatainak Budapestre való özönlése is egyik oka volt annak, hogy amíg Budapesten a háború elején ezerszámra voltak üres lakások, már 1918-ban óriási lakásinség volt, 1919-ben pedig a megszállott területekről kiutasított közalkalmazottak ezrei voltak kénytelenek megfelelő lakás hiányában családjukkal, apró gyermekeikkel szellős vasúti kocsikban hónapokat tölteni, küzködve az idő mindennemű viszontagságaival.

A GYERMEKEK NYOMORA

A lakosság széles rétegeinek az élet bajaival, a megélhetés ezernyi nehézségével való küzködése elkerülhetetlenül visszahatással van a gyermekekre. A szülőnek az élet

meddő küzdelmeiben való elernyedése, elerőtlenedése és teljes elfásulása a gyermeki lélekre, de testi fejlődésére természetszerű befolyással van. Az éhező gyermekek arra törekszenek, hogy szükségleteiket maguk elégítsék ki és ezen céljuk elérésében gyakran nem válogatósak az eszközökben, a szükség viszi rá őket, hogy jogtalan és meg nem engedett módon szerezzenek pénzt vagy élelmiszereket éhségük csillapítására.

Elszorúlt szívvel nézhettük azokat a 3—5 éves gyermekeket, akik Budapesten vendéglőkben, kávéházakban és más nyilvános helyeken a legnagyobb hidegben is sajnálatra méltó hiányos öltözékben koldútlak és vitték haza a nehezen összekoldúlt koronákat, hogy otthon beteg szülőiknek, vagy testvéreiknek a szükséges orvosságot, vagy meleg ételt előteremtsék.

Szomorú jele a mind szélesebb körben elterjedt nyomornak, hogy a középosztály gyermekei, gyakran középiskolai képzettséggel, feltűnő százalékát teszik a fiatalok büntetett gyermekeknek. Ez mind, mind a nyomornak a következménye. A háborúnak ezek a legártatlanabb áldozatai. Zsenge, fogékony lelkük még jó talaj, kapva kapnak a kéz után, amely segítségre feljük nyúl s ha az emberszeretnek egy parányi szikrája eljut a lelkükhöz, minden jóra és nemesre könnyen hajló szívük egész hevével lesznek örökké hálásak azoknak az embertársaiknak, akik őket nyomorukból kiragadják és biztosítani tudják részükre a becsületes munkás életet.

A világháború rettentő nyomorúságának hatása a főváros lakosságának élelmezésében oly elszomorító helyzetet teremtett, amely különösen a fejlődésben levő gyermekekre katasztrófális veszedelmet hozott. A termelés fokozatos csökkenése és a szállítóeszközök hiánya folytán az élelmiszerbehozatal állandóan kevesbedett, ezzel szemben a vidék elszegényedett lakosságának, a menekülteknek és a háborús konjunktúra előnyeit kihasználni siető idegeknak a fővárosba való özönlése a fogyasztók számát majdnem megkétszerezte.

A háború meghosszabbodása által mindinkább súlyosbodó közéleti viszonyok javítására a hatóságok minden intézkedést megtettek, mert tudatában voltak annak a nagy

veszedelemnek, amely a hiányos táplálkozás által a fejlődésben levő gyermekeket és ezekben a jövő nemzetfentartó elemét fenyegeti. Ezek az intézkedések, sajnos, nem szálhatták teljesen a helyzetet, mert új akadályok gátolták a teljes megoldást, amelyeket elhárítani semmiféle hatásának nem volt módjában.

Fájó szívvel kellett látni az évről-évre satnyuló ártatlan gyermekereget, akiknek sem a háború felidézésében, sem annak folytatásában semmi részük nem volt, s a háborús nyomorúság mégis rájuk nehezedett a legnagyobb súllyal. Korgó gyomorral, hiányos ruházatban, sápadt, vértelen arccal, didergő tagokkal rótták az utcákat vagy ácsorogtak az élelmiszerbódék előtt, hogy szülőiknek a napi élelmiszerek beszerzésében segítsenek. Megdöbbentő és végtelenül lehangoló volt a szegény ártatlan gyermekereg, amely napról-napra gyengült a hiányos táplálkozás miatt.

A világháború emberirtó csatái nemzetünk munkabíró, dolgos férfiainak százezreit pusztították el. E nagy vérveszteség évtizedekre megbénította kulturális és gazdasági fejlődésünket; a háború után pedig még szomorúbb, még sívárabb, majdnem reménytelen volt előttünk a jövő képe, mert azt a nemzedéket láttuk az éhség gyötrő és kínzó szenvedései között elpusztulni, amelytől nemzetünk megerősödését vártuk, amely hivatva volna országunkat újjáépíteni s annak fejlődését fokozott erővel elősegíteni.

Az üresen maradó bölcsők sokasága, melyekből az éhség, a nyomor rabolta el a kezdődő életet, a napról-napra néptelenedett ovódák és iskolák, ahol ezelőtt vidám, egészséges, kacagó gyermekereg nyüzsgött, élt, tanult és mutatta a reményteljes jövő képét, a szomorúság és a kétségbeesés tanyáivá lettek. Temetőinkben a kicsi sírhalmok légiói jelzik a kegyetlen nagy kaszás borzalmas aratását és ki tudná megmondani, hogy a hideg rögök hány lángeszű művész, tudós ébredező életszikráját fojtották el, akiknek elvesztése nemcsak nekünk, magyaroknak, hanem az egész emberiség kulturális és gazdasági haladásának és fejlődésének értékkel fel nem mérhető veszteségét jelenti.

Ezernyi sebből vérzünk. Amit a nagy háború pusztító fürgetege és a bolsevizmus perzselő lángja szerencsétlen,

megcsonkított országunkban meghagyott, annak is nagy részét a proletárdiktatura bukása után bevonult román megszálló csapatok hurcolták el. Kifosztva, kirabolva, tehetetlenül állunk. Mezőgazdasági termelésünket eszközök és vetőmag hiányában nem fejleszthetjük oly intenzíven, hogy ezzel szükségleteinket fedezni tudnánk; iparunk teljesen leromlott, sok ezer munkás kéznek nem tudunk kereseti lehetőséget adni, s ez a szomorú körülmény az elszegényedést napról-napra növeli. Szállító eszközeink a háború alatt majdnem teljesen tönkrementek egyrészt, másrészt a románok oly nagy számú vasuti mozdonyt és kocsit vittek el tőlünk, hogy az ország egyes részeiből a még meglevő élelmiszerkészleteket sem tudjuk nagyobb városaink lakosságának ellátására szállítani.

Mindezek a nyomasztó körülmények főként Budapesten — ahol közel egy millió ember lakik — megdöbbentő helyzetet teremtettek a közellátás terén. A főváros hatósága felismerte azt a nagy veszedelmet, amely a szegény szűkölködő gyermekeket a szükséges táplálék elégtelensége következtében fenyegette s a maga részéről mindent elkövetett, hogy e növekvő bajt, ha már teljesen elhárítani nem tudja, de legalább enyhítse. Sajnos, a főváros a leromlott pénzügyi viszonyok folytán nem volt abban a helyzetben, hogy a bajon gyökeresen segítsen. Az iskolákban felállított napközi otthonok, amelyekben a gyermekek napközben gondozást és délelédet kaptak a múltban, hivatásukat nem tölthették be, mert a hideg idők beálltával részint a fűtőanyag hiánya miatt e napközi otthonok sem voltak fenntarthatók, de főként az élelmiszerek nem állván rendelkezésre, a gyermekek étkeztetése nem volt lehetséges.

Fővárosunk gyermeknyomorát világosan mutatja az a körülmény, hogy az 1917/1918. tanévben, amikor összehasonlíthatatlanul kedvezőbbek voltak a megélhetési viszonyok, mint később, a kisdédóvókba és az elemi iskolákba beírt 69.230 tanuló közül 11.938 gyermeket, — tehát a gyermekek 17.24%-át kellett a 153 napközi otthonban fentartott főzőhelyeken ingyen ebéddel ellátni.

Az éhező és étkezésre jelentkező gyermekek száma a háború után bekövetkezett két forradalom, majd a román megszállás nyomában fellepett általános nyomorúság követ-

keztében ijesztő mértékben felszaporodott. A főváros és az állam a saját erejéből nem is lett volna képes a rettentő gyermeknyomor következményeit elhárítani s az éhség kínzó gyötrelmeinek kitett szegény gyermekeken segíteni, ha Amerika nemesen érző népe nem nyújtott volna segítő kezet a végpusztulás örvényébe zuhanó gyermekeknek. Az amerikaiaknak nagyszerű élelmiszeradományai a többi misszió áldozatkészségével együttesen lehetővé tették, hogy 3—14 év közötti gyermekek 1919. év novemberétől 1920. év augusztus hó végéig, számszerint közel 40.000-en ingyen ebédben részesülhessenek.

Az 1920. évi új termés kedvező kilátásai, fájdalom, igen szomorú eredményt hoztak. Az élelmezési viszonyok nemhogy előnyösebben, hanem még kedvezőtlenebbül alakultak. Az élelmiszerek magas ára, pénzünknek csekély vásárlóképessége az általános elszegényedést és az ezzel járó nyomort az elviselhetetlenségig fokozták. A gyermeknyomor folytán növekedő gyermekhalandóság ijesztő képét mutatja, hogy míg az 1917/1918-iki iskolai évben az ovodákba és elemi iskolákba beírt tanulók száma összesen 69.230 volt, addig az 1920/1921-iki iskolai év szeptember havában már csak 60.327 volt a beírt gyermekek száma, tehát 8.903 gyermekkel kevesebb, ami 12.86% csökkenést jelent. Az iskolakerülő gyermekek száma, akik főleg ruha és cipő hiánya miatt nem járhattak iskolába, hozzávetőleg 40.000-et tett ki.

A budapesti gyermeknyomor megdöbbentő arányait igazolja az a körülmény, hogy az amerikai és nemzetközi gyermeksegélyező akcióval kapcsolatos étkeztetéshez elrendelt gyermeksorozások alkalmával, amelyek 1921. év január és február havában folytak le, közel 80.000 gyermek jelentkezett a felvételre, akik közül 44.000 gyermeket, tehát a jelentkezők több mint 50%-át találták az orvosok olyannak, hogy az étkeztetésre feltétlenül rászorúltak. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a gyermekek a 3—14 év közötti korban voltak, de ez a szám megkétszereződött volna, ha az étkeztetés az 1—3 év közötti korban levő gyermekekre és a 14—16, esetleg 18 éves tanulókra és iparostanoncokra is kiterjedt volna.

Élelmiszer és ruházat nélkül szenvedtek gyermekeink

ezrei s nemcsak az éhség, de a tél hidege ellen sem tudtuk őket megvédeni, mert országunknak éppen azokat a területeit vették el, ahonnan fát és szenet kaptunk.

Amennyire szükséges volt a gyermekek élelmezésének megjavítása, éppen annyira fontos a felruházásukról való gondoskodás. Az 1917., 1918. években, amikor a háborús szenvedések még nem viselték meg annyira az ország népét, Budapesten 85.000 gyermek szorult felruházásra, később a felruházandók száma legalább is kétszer annyira emelkedett.

A ruhaneműek hiánya miatt sok gyermek kénytelen volt otthon maradni, olyan gyermekek is voltak, akik az amerikai gyermekétkeztetés áldásaiban éppen csak azért nem részesülhettek, mert nem volt ruhájuk, nem volt cipőjük és az iskolakerülésnek is legnagyobb mértékben ez szolgált indokául. A középosztálybelieknek valamikor csinos és tetszetős ruhákban járó gyermekei is lerongyolódtak; még ezer szerencse, hogy a külföldi missziók adományából volt meleg swetterjük, amely közvetlenül testüket takarta, mert hiszen a fehéreneműeknek soha el nem képzelt magas ára mellett sok középiskolába járó gyermek egyáltalában nem viselhetett fehér inget.

Az elégtelen és rossz táplálkozás, továbbá a gyermekeknek már csecsemőkorban való hiányos ruházkodása okozza nagyrészt azt, hogy a gyermekeknek a betegségekkel szemben való ellenállási ereje a minimumra csökkent, sok köztük az angolkóros, vagy más betegségben szenvedő. A kis gyermekeknek több mint a felénél az angolkór jelei állapíthatók meg. Orvosi szakvélemény szerint 1921. tavaszán 45.000 angolkóros, 40.000 tuberkulotikus és skrofulotikus, ezen kívül pedig még 170.000 hiányosan táplált gyermek szorult az országban a legsürgősebben a táplálkozás feljavítására, ezzel szemben az 1920. évben csak 105.000 élvezte a külföldi missziók által nyújtott étkeztetést.

A gyermekek ellenálló képességének leromlását igazolja és egyúttal a növekvő gyermekhalandóság magyarázatául szolgál az, hogy a normális testsúly a háború előtti állapothoz képest a 3—4 éveseknél 1.2, a 4—5 éveseknél 2, a 6—9 éveseknél 2.5, a 9—10 éveseknél 2, a 10—14 éveseknél 1.5 kg-mal fejlődött vissza. Az amerikai gyermek-

étkeztetés során a gyermekek 27 %-ánál volt súlygyarapodás észlelhető, 20 %-nál a súly változatlanul maradt, 53 % nál pedig csökkent. Ez az utóbbi jelenség azzal magyarázható, hogy a szegénysorsú szülők a napi egyszeri étkeztetéssel a gyermekek táplálkozását elintézettnek tekintették, sok gyermek az amerikaiaktól kapott étkezésen kívül más tápszerekhez alig jutottak és így a kívánt eredmény nem volt elérhető. Legjobb az eredmény a középosztály gyermekeinél. Ezek a gyermekek az amerikai konyhákat sokkal rendszeresebben keresték fel, még a kevésbé vonzó étrendű napokon is.

A gyermekzüllés.

A főváros nyomora hihetetlen mértékben növekedett az 1919. és 1920. évben, de különösen az 1921. évet megnyitó erős télen, amely ruha, tüzelő, sokszor lakás nélkül találta a szegény néposztályt. Ezzel kapcsolatosan nőtt a legszomorúbb nyomor: a gyermekek nyomora, nemkülönben a gyermekek erkölcsi züllése is. A nyomor és züllés következménye, hogy a gyermek a rendőrség elé kerül, vele kapcsolatban a rendőrségnek mód nyílik beletekinteni abba a nagy és szomorú sötétségbe, amely a nagyváros szegény lakóját körülveszi.

A nyomor és züllés rohamos növekedését első pillanatra megvilágítja a rendőri gyermekbiróság statisztikája, amikor rámutat arra, hogy míg 1919. évben csak 4696 gyermeküggyel foglalkozott a bíróság, 1920-ban már 9976-ra emelkedik ez a szám, a növekedés tehát 5280, vagyis több a kétszeresénél is. 1921-ben ismét emelkedett ez a szám: januári hóban 1423 gyermekügy kerül elintézés alá: az 1920. januári 624 üggyel szemben, februárban 1223, az 1920. február havi 588-al szemben.

Kávéházak, vendéglők, nyilvános helyek, utcák még a késő éjjeli órákban is tele voltak kóborló gyerekekkel, akik gyufát, cipőzsínórt s egyebet árultak a vendégek, a járókelők között. Ezek bizonyos foglalkozást űző gyermekek, de akik tulajdonképpen csavargók. Megállapítható a legtöbb esetben, hogy a családnak nyomora hajtja őket erre a csavargással egybekötött keresetre, amely erkölcsükre rombolólag hat.

Általánosan ismeretes tény, hogy a legszegényebb néposztály a legszaporább. Lépten-nyomon találkozunk az ember 10—12 gyermekes családdal. A gyerekek száma egy-egy családban általában 3—5. Sok az özvegy asszony családfő, elesett katona felesége, a legtöbb maga is beteges, munkaképtelen.

Budapesti specialitássá lett a waggonlakó. Ez a megszállott területről kiűldözött vagy elmenekült magyar. Itt csak a waggonlakók gyermekeiről adunk egy kis statisztikát. Természetes, hogy ezek a gyermekek is a legnagyobb nélkülözést és nyomort szenvedték. Szüleik csak a rajtuk valókkal jöttek el, lehetetlen lakásban, lehetetlen életviszonyok között züllik lelkileg, testileg a gyermek.

A nyugati pályaudvaron lévő waggonlakásokban volt 566 gyermek a 2—18. év között, Ferencvárosi pályaudvar 96, Józsefvárosi pályaudvar 62, Déli vasut-Császárfürdő 47, Keleti és Kelenföldi pályaudvar 47. A waggonokban tehát 818 gyermek nyomorgott az 1920. évi novemberi statisztika szerint. A waggonlakók gyermekei közül sok csavargott, koldult. Jártak a vonatokon s az utasoktól kéregettek.

Anyá- és csecsemővédelem.

Külön is meg kell még emlékezni az anyá- és csecsemővédelemről. Budapesten hiányzanak a megfelelő csecsemőotthonok és szülőházak; ezek az intézmények pedig határozatos eszközei volnának a csecsemőhalandóság korlátozásának. Hogy a szükség ezen a téren is mennyire fokozódott, annak bizonyítására elegendő azt az egy adatot felhozni, hogy amíg 1918-ban 20.000 szülónő közül 3000 jelentkezett támogatásért, addig 1920-ban 21.045 szülónő közül 16.500 volt kénytelen segítséget kérni.

Az anyá- és csecsemővédelmet Budapesten ma több helyen látják el. Csak két intézménynek az adatait kívánjuk felhozni. A Népjóléti Központ anyá- és csecsemővédő osztálya 1920. évi működéséről a következő adatok számolnak be:

Új jelentkező volt 16.459.

Klinikai beutalást kért 9340 szülónő.

Egyszeri segélyt 3579 esetben adtak 298.755 korona értékben.

Szoptatási segélyt adott 10.386 anyának 206.720 korona értékben.

Bábaútványt 596 szülő nő kért.

Csecsemőkelengyét 1939 anyának tudtak adni.

Kondenzált tejet 15.000 anya kapott, összesen 30.142 dobozt.

Az *Országos Stefánia Szövetség* anyák és csecsemők védelmére Budapesten 76 védőnővel teljesíti nemes hivatását és 1921. tavaszán összesen 15.176 szülő nő volt gondozása alatt. 1920. évi működéséről az adatok a következők:

A látogatott gravidák száma 8057.

A látogatott gyermekek száma 19.553.

Segélyben részesültek száma 16.650.

A látogatott gyermekek közül az év folyamán meghalt 3778.

Ez az intézmény Budapesten kívül több vidéki helyen is áldásos tevékenységet fejt ki.

A felhozott adatok igazolják, hogy minden jóakarat mellett is a támogatás csak igen csekély mértékű volt, mert hisz az új jelentkezők közül csecsemőkelengyét a Népjóléti Központ mindössze 1939 esetben tudott juttatni, a többi anya kénytelen volt papirosból vagy mindenféle más ruhanyomtatványból hevenyészve készített kelengyét használni. Vagy nem elszomorító adat-e az, hogy 15.000 jelentkező anya között csak 30.000 doboz kondenzált tej került kiosztásra. Milyen minimális segítség ez akkor, amikor Budapesten nem volt tej, vagy pedig magas ára miatt volt hozzáférhetetlen a szegénysorsú lakosság részére.

A támogatásnak csekély mérve az oka az óriási csecsemőhalandóságnak. Ennek illusztrálására szolgáljon az az adat, hogy 1919-ben a 15 éven alúl elhalt 4.186 gyermek közül 3.026 gyermek, 1920-ban pedig az 5.512 elhalt 15 éven alúli gyermek közül 3.812 halt meg *egy éves korának* elérése előtt.

Az anya- és csecsemővédelem a leghathatósabb eszköze az embervédelemnek. A szülő-nők támogatásának a hiánya már magában véve súlyos mulasztás, mert ennek egyik következménye a szülések számának a csökkenése, másrészt pedig a védelem hiánya a születendő gyermekek létét is veszélyezteti. A csecsemők megfelelő gondozásának elmu-

lasztása növeli a csecsemőhalandóságot, de káros hatással van az egész jövő generációra is; a rosszul táplált csenevész gyermek sokkal könnyebben hajlik a betegségekre és a gyermekkorában szerzett betegségeket egész életén át megsínyli.

Jól érezte ennek a kérdésnek a fontosságát a főváros hatósága, amikor *a háború folyamán* egyik legelső sorban megvalósítandó feladatnak tekintette az anya és csecsemővédelem hatékony keresztúlvitelét, erre azonban, sajnos, a bekövetkezett nemzeti szerencsétlenségek után sor nem kerülhetett. Ha a segítség valódi munkájához hozzá akarunk látni, ez az a tér, ahol nemcsak az emberi szív minden nemes érzésére, de erős munkára és bőkezűsége is van szükség. Az erre a célra fordított segítség bőségesen meg fogja hozni a maga kamatját egy erős, egészséges új nemzedékben.

II.

A NYOMOR EGYÉB TERÜLETEI

A hosszantartó háború, az azt követő forradalmi események és a román megszállás nyomán mutatkozó gyermeknyomor vázlatos képe és az anya- és csecsemővédelem hiányainak rajza, valamint az idevonatkozó társadalmi és hatósági mentőmunka adatai után (melyek az 1921. év első felével zárúlnak), vissza kell tekintenünk társadalmunk egyéb életkörülményeire is.

A gyermeknyomor aktáinak feltárása elérte annak idején azt a hatást, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt kongresszusa a magyarországi segítő akciók további fentartását szükségesnek mondomta ki. A Nemzetközi Vöröskereszt és az Amerikai Vöröskereszt — ezek a magasztos intézmények, melyek címerükben az igazi emberszeretet jelvényével: a kereszttel járják be világhódító körútjukat, hogy a szenvedő embereken segítsenek és amelyek a Nemzetközi Gyermekvédő Szövetséggel együtt munkálkodva, olyan fontos küldetést teljesítenek a jövő nemzedék érdekében — továbbra is a legnagyobb áldozatkészséggel folytatták hazánkban jótevő munkájukat.

1921. év második felében azonban a Nemzetközi Vöröskereszt már megváltoztatta előző elhatározását, illetve úgy

döntött, hogy tevékenységét Magyarországra nézve megszünteti.

Az 1922-re köszöntő tél minden előzőnél nagyobb nélkülözésben, reménytelen s csaknem teljesen tehetetlen magárahagyottságban találta a főváros és az ország népét.

Az ekkortájt Budapestre érkezett idegen szemlélő fényesen kivilágított kávéházakat, zsúfolt mulatóhelyeket és dús kirakatokat látva, nem is gondolhatott arra, hogy a külszin mögött a lakosság milyfokú nyomora rejtőzik.

Volt mulató és vásárló közönség, de nem a régi. A középosztály főleg, mely régebben anyagi és szellemi szükségleteit biztosítani tudta, évek sora óta kénytelen volt már magától megvonni mindent.

Egy milliós város lakosságából csupán tizezrek voltak itt, akik részint idegenek, külföldről, vagy megszállott területekről jöttek és a valuta-differenciák mellett igen könnyen találták meg a maguk számadásait, részint pedig a gazdasági viszonyok konjunktúráinak szerencsés kihasználása folytán kerültek ama tizezrek közé, akik jó anyagi helyzetüknél fogva, a legváltáságosabb gazdasági viszonyok között is megőrizték a maguk részére régi standardjukat. De ezekkel szemben ott voltak a százezrek, akik két kezük munkájával keresik meg kenyerüket, akik aggodalommal látták a magyar pénz árhullámozását, ide-oda csökkenését, végül lezuhanását, mert tudták, hogy ez az ő nehéz munkájukra milyen káros hatással van, tudták azt, hogy a magyar korona értékének a lesülyedése alapjaiban ingatja meg az ő létfeltételeiket és mind kétségbeejtőbbé teszi az ő helyzetüket.

A pénzérték ingadozása.

Elég egy rövid pillantást vetni arra a különbségre, amely a magyar pénz 1921. és 1920. évi értéke között volt, ez már magában véve is elegendő alap arra, hogy mérlegelni tudjuk annak a szegény néposztálynak a helyzetét, amely a maga keresetével nem tudta utolérni a pénz értékének a hanyatlását és mégis számolnia kellett annak súlyos következményeivel.

A magyar korona zürichi jegyzése a következő képet mutatja :

1920. évi október hó 1-én	2.00
1921. » május hó 1-én	2.65
1921. » október hó 15-én	0.77

1920. október hó 1-én :

az angol font	1080 korona
a dollár	300 »

1921. évi május hó 1-én :

az angol font	810 korona
a dollár	204 »

1921. évi október hó 15-én :

az angol font	2650 korona
a dollár	680 »

Az olcsósági hullám.

Amint az előbbi összehasonlítás mutatja, a magyar pénz értéke 1921. év első felében jelentékenyen javult. Ez a javulás a gazdasági élet minden terén éreztette a maga hatását, ez volt a reménynek az az első sugara, amely a könnyebb megélhetést illetőleg hitet keltett a jövőben. A magyar korona értékének folytonos emelkedése, hozzávéve a jó termés kilátásokat, némi megnyugvással töltötte el azokat a néprétegeket, amelyeknek annyi nélkülözés és annyi szenvedés jutott osztályrészül. A legegységesebb szükségletek árai estek lefelé és ha így folytatódik, ezeknek a szükségleteknek a beszerzése lehetővé vált volna, biztosítani lehetett volna a normális megélhetési viszonyokat. De ez a reménység nem vált valóra !

Bár a gabonatermés a hozzáfűzött kilátásokat nagyrészt beváltotta, az abnormisan nagy szárazság a kukoricára, a krumplira, babra és egyéb terményekre olyan káros hatással volt, hogy a hozam mennyisége messze alatta volt a múlt évi hozamnak. Ezzel egyidejűleg következett be a korona értékének hirtelen és nagy mértékben való esése, ami aztán minden reménysugárt eloszlatozott. Azok a bízódó százezrek, akik a helyzet további javulásába vetették minden reménységüket és az árak további csökkenésére

számítottak, hogy oly régen nélkülözött szükségleteiket csak részben is beszerezhessék, mielőtt bármilyen bevásárlásokat eszközölhettek volna, ott álltak a horribilisan felszökkenő árak előtt és most a legkétségbeejtőbb bizonytalansággal néztek a jövő elé.

Népesedési mozgalom.

Az általános megélhetési viszonyok nehézségei indokolják azt, hogy míg a fővárosban 1909-ben az összes halálozások száma 16.000 volt és ezzel szemben a születések száma meghaladta a 22.000-et, tehát a szaporulat 6.000-et tett ki, a születések és halálozások 1920. évi statisztikája egészen más adatokat mutat.

Élveszületések és halálozások az 1920. évben hónaponta:

Hónap	Születés	Halálozás
Január	2.055	2.100
Február	2.011	3.321
Március	2.135	2.085
Április	2.076	1.926
Május.. .. .	1.988	1.771
Június	1.769	1.471
Július.. .. .	1.690	1.576
Augusztus	1.679	1.388
Szeptember	1.515	1.310
Október	1.314	1.548
November	1.312	1.860
December	1.501	1.688
Összesen : .	21.045	22.044

Ezek az adatok igazolják, hogy 1920. év végén 999-el volt több a halálozások száma, mint a születések száma.

Legnagyobb a halandóság az egy éven alúli gyermekek között, ami a rendszeres anya és csecsemővédelem hiányának, illetve annak tudható be, hogy azok az intézmények, amelyek csecsemővédelemmel foglalkoznak, nem rendelkeznek megfelelő eszközökkel az e téren mutatkozó bajok gyökeres orvoslására.

Az alábbi adatok szomorú képét mutatják annak, hogy a születések számához képest mily nagy az egy éven alúli korban meghalt gyermekek száma.

Halandóság korcsoportok szerint 1920-ban havonként.

Hónap	0—1 évig	1—5 évig	5—10 évig	10—15 évig	15—20 évig	20 éven felül
Január	328	98	45	33	107	1448
Február	493	207	68	56	186	2273
Március	377	103	59	39	104	1376
Május	289	106	43	35	85	1182
Június	272	106	50	32	71	919
Július	377	114	48	23	61	939
Augusztus	247	99	46	24	65	901
Szeptember	226	137	50	21	43	816
Október	257	196	85	31	48	916
November	311	242	65	39	67	1128
December	296	178	62	37	40	1062

A lakáskérdés.

A lakosság életviszonyaira nagy befolyással van a lakás. Budapesten a lakásviszonyok, különösen a megszállott területekről menekültek és a kiutasítottak ide özönlése következtében, meglehetősen rosszak. Budapesten 1921. év végén körülbelül 60.000 menekült tartózkodott, akik közül mintegy 755 család még mindig waggonokban lakott.

A lakásszükség természetes következménye annak, hogy Budapesten a háború óta a legutóbbi időkig egyáltalában nem volt építkezés és a magyar kormány csak az 1921. elején szavazott meg 300 millió koronát lakások építésére. Ebből az összegből azonban mindössze 600 lakás volt építhető. Budapesten 1910-ben 175.000 lakás volt, a következő 10 év alatt összesen 19.000 lakás épült, természetesen csaknem teljes számban a háborút megelőző időben.

Ennek a 19.000 lakásnak nagy része is annak a nagyszabású lakásépítési akciónak a keretében létesült, amelyet dr. Bárczy István, a főváros akkori polgármestere, vitt keresztül. Ennek a lakásépítési akciónak a keretében 1909., 1910. és 1911. években összesen 60 millió korona költségből 6.000 lakás épült és bár méreteiben ehhez hasonló hatósági lakásépítési akció mindezideig sehol a világon még nem volt, az újonnan épült lakások az akkori lakásinség leküzdésére sem bizonyultak elegendőeknek, az építési program további részének kivitelére pedig a balkáni háború folyamán kitört gazdasági krízis miatt nem kerülhetett sor.

Budapesten a lakáskérdés a szegény embereknek, a munkásoknak, a kispolgároknak és a középosztálynak a katasztrófája és baja, mert amint a statisztika mutatja, a lakások 53 %-a egyszobás, 25 %-a kétszobás és 11 %-a háromszobás, tehát a lakosság 91 %-a egy-, két-, háromszobás lakásokban, 80 %-a pedig egy-kétszobás lakásokban lakik.

A népszaporúlatnak megfelelő lakás-termelés elmaradása természetesen a legsúlyosabb zavarok okozójává lett.

Az élelmiszerek árai.

Az élelmiszerek általában szabad forgalom tárgyát képezték és így nagyobbára a kereslethez képest alakultak ki az árak. A korona értékének a változása legelsősorban a mindennapi életszükségleti cikkek árainál éreztette a hatását, tehát éppen az élelmiszerek árára volt legnagyobb befolyással.

Az élelmiszerek ára meglehetősen ingadozást mutatott; nehéz összeállítani a folytonosan növekvő piaci árakat, éppen ezért a kisebb ingadozást mutató községi élelmiszerárúszító üzem árait állítottuk össze a következőkben:

Áruk	1920. okt. 1.	1921. május 1.	1921. okt. 14.
Kenyérliszt	2.50 K	2.50 K	6.10 K
Főzőliszt	11.— »	11.— »	15.70 »
Zsír	120.— »	75.— »	190.— »
Tojás (1 drb)	4.90 »	2.80 »	5.50 »
Bab	14.— »	8.— »	18.— »
Cukor	119.— »	89.— »	87.30 »
Rizs	36.— »	26.50 »	58.— »
Só	9.50 »	9.50 »	11.80 »
Marhahús	96.— »	66.— »	82.— »
Borjúhús	80.— »	72.— »	86.— »
Sertéshús	104.— »	86.— »	98.— »
Burgonya	2.80 »	3.— »	6.50 »

Ez a táblázat a hatósági üzem által megállapított legkisebb árakat jelzi, a szabadforgalomban úgyszólván mindenütt nagyobbak voltak az árak. A kenyérliszt és főzőliszt ára csakis a hatósági jegyre kiadandó liszt árára vonatkozik, az üzleti ár ennél magasabb.

A húсарak mutattak csupán csökkenést. Ennek magyarázata a takarmány-hiány és a rossz kukoricatermés, miért is az állatok szokottnál nagyobb számban kerültek a vásárra. Ez azonban természetesen csak átmeneti jelenség volt.

A tej.

A tej hatósági ára 1920. októberben 4 korona 80 fillér, 1921. év május hó 1-én 10 korona volt, 1921 november hó 1-től pedig 15 korona 40 fillér.

Különösen a szegényebb sorsú gyermekeknél mutatkozott tejhiány, ami viszont a gyermekek egészségére és ellenálló képességére volt nagy hatással. Amennyiben számítás alapjául elfogadjuk azt, hogy 2 éves korig a gyermekek részére naponként 1 liter tejet kell adni, 2—3 év között pedig napi $1\frac{1}{2}$ litert veszünk alapul, Budapesten a 21.060 egy éven alúli gyermek részére ugyanennyi liter tejet kellett volna kiszolgáltatni, ehelyett 1921. év végén erre a célra a tejigazolványok alapján csupán 11.725 litert adtak ki, a hiány tehát 9.337 liter. A 19.488 egy-két év közötti gyermekek részére összesen 9.775 liter tejet szolgáltatott ki, a hiány tehát 9.713 liter. Még rosszabb az arány a kettő-három év között levő gyermekeknél, akiknek a száma 14.768 volt és ezek részére mindössze 2.060 liter tej jutott, ami félliteres mennyiséget számítva, 5.324 liter hiányt jelent. Ezen számítás szerint tehát 23.558 liter tejet vontak el a szegény gyermekektől, részint azért, mert a szülők nem tudták megfizetni a túl magas árakat, részint pedig azért, mert a szükséges mennyiség nem érkezett be a fővárosba.

A ruházati cikkek.

A pénz értékének a hullámozásával kapcsolatosan ingadozott a ruhaneműek ára is. Miként az élelmiszereknél, itt is erősen érezhető volt az úgynevezett olcsósági hullám, amely az árakat meglehetősen visszaszorította, de amint a korona értéke ismét visszafelé ment, ugyanebben az arányban emelkedtek ezek az árak. Etekintetben csak néhány cikk árának a feltüntetése szorítkozunk, mert hiszen az a különbség, ami ezeknél a cikkeknel megállapítható, megállapítható a többi ruhaneműnél is. Nem kívánunk olyan cikkekkel foglalkozni, amelyek a lakosság legnagyobb részére nézve még sokáig megközelíthetetlenek maradtak, csupán a szegényebb néposztály által is jogosan igényelhető cikkek drágulását tüntetjük fel.

A férfi felsőruha ára 1920. október hó elején 3500—4000

korona között váltakozott, ez az ár 1921. év május elején 2000 koronára szállott le, míg 1921. év végén egy öltözet ruha ára már 5000 korona. Ugyanígy áll a dolog a női felsőruhánál, amely 1920. október 1-én 2500 koronáért volt kapható, 1921. május havában 1500 koronáért, 1921. év végén pedig 4000 koronán alul már nem volt beszerezhető.

A kész férfi cipő 1920. év októberében 1000—1200 koronáért volt kapható, 1921. év május havában 750 koronáért is beszerezhető volt, 1921. év végén a legolcsóbb minőségű 1500—1600 koronába került, a kész női cipő ára 1920. október havában 900—1000 korona volt, 1921. május havában ez az ár 600—700 koronára esett le, 1921. év végén 1500 koronán alul a legrosszabb minőségű cipő sem volt kapható.

A gyógyszerek.

Mielőtt az általános kereseti viszonyokra áttérnénk, csak egész röviden kívánunk rámutatni a gyógyszeráraknak békebeli árakhoz képest való óriási emelkedésére.

Elképzelhető, hogy mit jelentett a betegség egy olyan családban, amely amúgy is csak a legnagyobb nélkülözések árán tudta létfentartását biztosítani.

A gyógyszerek árának óriási emelkedése nagy mértékben befolyásolta a közegészségügy általános helyzetét is, mert a magas gyógyszerárak miatt a szegényebb néposztály csak nehezen szánhatta rá magát arra, hogy betegség esetén orvoshoz menjen, vagy beteg gyermekét orvoshoz vigye, ez volt az oka azután sokszor annak, hogy beteg gyermekek, sokszor a fertőző betegség csíráját hordva magukban, rendszeren látogatták az iskolai előadásokat.

Kereseti viszonyok.

A legszükségesebb életszükségleti cikkek árainak összehasonlító megállapítása után rátérünk a kereseti viszonyokra. Nagyon messze kellene mennünk, ha minden egyes kategória kereseti viszonyait külön akarnók feltüntetni. Általában véve megállapítható, hogy a szabadpályán lévők kereseti viszonyai aránylag jóknak voltak mondhatók, a gyáros, a kereskedő, az iparos, a bankár, az ügyvéd, az orvos, mindnyájan a szükségleti cikkek árához képest szabták meg

árújuk, illetve munkájuk értékét. Főleg a munkások és a fixfizetéssel bíró közalkalmazottak és magánalkalmazottak voltak azok, akik a váltakozó árakhoz képest keresetüket nem tudták emelni és így nem tudtak lépést tartani a sokszor annyira ingadozó, de legnagyobbbrészt fölfelé törekvő árakkal.

A kereseti viszonyok feltüntetésénél csak épen példa kedvéért választottuk ki a fővárosi üzemi munkásokat és a fővárosi közigazgatási alkalmazottak kereseti viszonyait. A fővárosi üzemi munkásokkal körülbelül egyforma helyzetben vannak általában a munkások, a fővárosi közigazgatási alkalmazottainak járandóságai pedig megközelítik az állami alkalmazottak keresetét, legfeljebb az alapfizetésben volt némi eltérés, a háborús segély, a drágasági segély és a rendkívüli segély mértéke az állami és fővárosi alkalmazottak között teljesen egyenlő, amikor tehát az alábbi két kategóriának jövedelmeit feltüntetjük, egyúttal összehasonlítjuk azokat régebbi jövedelmeikkel, nagyjában, több-kevesebb eltéréssel, a többi munkás és közalkalmazott helyzetét is megvilágítjuk.

Az alábbi kimutatásokban a közigazgatási tisztviselők-nél egy kezdő állásban levő, egy közép állásban levő és egy vezető állásban levő alkalmazott jövedelmei vannak feltüntetve.

A főváros üzemi munkásságára vonatkozó munkabérendezések 1920. szeptember, 1920. december és 1921. szeptember havában történtek. A munkabérek ekkor a következő kategóriák szerint állapították meg:

I. Tanult szakmunkások. — II/a. Betanított gépmunkások magasabb képzettséggel. — II/b. Betanított munkások közönséges képzettséggel. — III/a. Veszélyes munkát végző napszámosok. — III/b. Közönséges napszámosok. — IV. Női munkások.

B é r e k.

	I.	II/a.	II/b.
1920 szept.	6.60—10.60	6.60— 9.50	6— 8.60
1920 dec.	7.60—13.20	7.60—11.80	7—10.80
1921 szept.	8.80—15.20	8.80—13.60	8—12.50
	III/a.	III/b.	
1920 szept.	5.80— 8.60	5.80— 8.—	
1920 dec.	6.80—10.80	6.60—10.—	
1921 szept.	7.80—12.50	7.60—11.50	

Amint ez a táblázat mutatja, a munkások órabérei egy esztendő alatt kerekén 50%-kal emelkedtek és az 1914. évi béreknek az 1921. évvégi bérek körülbelül 25-szörösét tették ki.

A közigazgatási személyzet járandóságait az 1918. évi január elején, valamint az 1921. év január hó elején megállapított járandóságukkal összehasonlítva tüntetjük fel annak a megjegyzésével, hogy ezekből a járandóságokból a háború előtti időben részükre csupán az alapfizetés és a lakáspénz járt. (A családos közalkalmazottak minden családtag után — feleség, gyermek — 400, később 800 korona családi pótlékban részesültek, amely összeg 1921. év október hó 1-től kezdődőleg évi 1600 koronában állapított meg.)

A közigazgatási alkalmazottak illetményei :

1918. évi január hó 1-én.

		Fizetés évi K.	Lakáspénz évi K.	Háborus segély évi K.	Összesen K.
III.	fiz. oszt.	12.000	3.000	4.800	19.800
VIII.	»	4.000	1.300	2.600	7.900
XI.	»	2.000	900	1.700	4.600

1921. évi január hó 1-én.

		Fizetés évi K	Lakáspénz évi K	Hábors segély évi K	Drágasági segély évi K	Összesen K
III.	fiz. oszt.	12.000	5.460	4.800	10.200	32.460
VIII.	»	4.000	2.366	2.600	9.600	18.566
XI.	»	2.000	1.638	1.700	9.600	14.938

1921. évi október hó 1-én.

		Fizetés évi K	Lakáspénz évi K	Háborus segély évi K	Drágasági segély évi K	Rendk. segély évi K	Összesen K
III.	fiz. oszt.	12.000	7.860	4.800	10.200	14.400	49.260
VIII.	»	4.000	3.406	2.600	9.600	9.600	29.600
XI.	»	2.000	2.358	1.700	9.600	9.600	25.285

Amint ezek a kimutatások igazolják, a közalkalmazottak jövedelme aránylag sokkal kisebb emelkedést mutat, mint a munkások jövedelme. Egyedül a lakáspénz felemelése felelt meg mindenkor a hatóság által engedélyezett lakbéremeléseknek.

A kimutatás szerint a munkások 1921. év végi keresete békebeli keresetüknek körülbelül 25-szörösére emelkedett ; ezzel szemben a közalkalmazottaknál a legkisebb fizetési osztályban levők illetményei békebeli illetményeiknek tizszeresét, legfeljebb 11-szeresét tették ki, a magasabb fizetési osztályokban pedig ez az emelkedés a békebeli illetményeknek alig 4-szerese volt. Akkor, midőn a kereseti viszonyok megállapításáról van szó, meg kell állapítanunk azt is, hogy a közszükségleti cikkeknek az ára a békebeli áraknak ötven-szeresére, sőt 100-szorosára emelkedett már 1921. év végén és ez az indoka annak, hogy sem a közalkalmazottak, sem a munkások nem tudták megtalálni a maguk számadását.

A közalkalmazottak helyzetét némileg javította az, hogy bizonyos természetbeni ellátásban részesültek, azonban a kormányrendeletekkel részükre megállapított természetbeni ellátást teljes mértékben nem kapták meg, mivel az anyag beszerzése sokszor nem volt lehetséges ; ilyen esetekben a kedvezményes árúcikkekre nézve megállapított árakat részükre megtérítették, amely megtérítési összeg a tényleges beszerzési árakhoz képest egészen minimális volt.

Még az előbb említett kategóriáknál is kétségbeejtőbb a nyugdíjasok helyzete. Az a nyugdíj, amelyet munkával eltöltött közszolgálatuk után kaptak, oly kevés volt, hogy abból megélhetésre még gondolni sem lehetett. Voltak nyugdíjasok, akik havi 600—800 koronából tengették életüket. A nyugdíjasoknak és általában az öreg embereknek a keserves helyzete indokolta azt, hogy a fővárosnak mind az öt szegényháza zsufolásig megtelt és a szegényházak lakói között mind nagyobb számmal találtuk a valamikor jobb napokat látott középosztálybeli nyugdíjasokat is.

Egy család havi kiadásai.

A közszükségleti cikkek árainak, valamint a kereseti viszonyoknak nagy vonásokban való ismertetése után talán nem lesz érdektelen megállapítani azt, hogy egy szerény igényű polgári családnak a háztartása, a legnagyobb takarékoság szem előtt tartása mellett, *egy hónapra* mennyibe került. Csupán az elkerülhetetlen szükségletek fedezésére szorítkoztunk, így a kiadások között nem szerepelnek : a szórakozás, ujság, dohány, bor, sör, kakaó, lekvár, de nem

szerepel a kiadások között az orvos és a gyógyszerár sem, valamint új ruha és új cipő beszerzését is teljesen számításba kívül hagytuk.

Egy négytagú (apa, anya, két iskolás gyermek) családot vettünk számításba, és a közszükségleti cikkek megállapításánál a már előbb feltüntetett árakat használtuk fel.

1. Élelmezés. (1921. év végén, egy hónapra.)

Kenyérliszt	25 kg	K	152.50
Főzőliszt	15 »	»	235.50
Zsír	5 »	»	950.—
Cukor	4 »	»	339.20
Krumpli	50 »	»	325.—
Bab, borsó, lencse	4 »	»	80.—
Zöldsézelék (káposzta, karalábé, kel- káposzta)	10 »	»	150.—
Rizs, dara	3 »	»	150.—
Só	2 »	»	23.76
Hús	8 »	»	688.—
Tej, napi 2 liter, kávé		»	1200.—
Tojás	20 drb	»	110.—
Különfélék		»	110.—
Összesen : ..				K 4503.96

2. Egyéb kiadások.

Lakás	315 K
Világítás	100 »
Gázfogyasztás	150 »
Fűtőanyag (2 q szén, 2 q fa)	750 »
Iskolai kiadások (könyvek, stb.)	200 »
Ruhajavítás (átlag egy hónapra)	300 »
Cipőjavítás (átlag egy hónapra)	250 »
Közlekedési kiadások	400 »
Mosás	300 »
Egyéb háztartási kiadásokra	200 »
Összesen : ..		2965 K
Élelmezési kiadások	4503 K 96 f.
Együtt : ..		7468 K 96 f.

A kiadásoknak a kereseti viszonyokkal való összehasonlítása akkor, amikor az árak minden vonalon emelkedő irányzatot mutatnak, egymagában igazolja a megélhetésnek egyre fokozódó nehézségeit. A mellékkeresetek után való futkosás, a külön munkáknak a normálisnál nagyobb mér-

tékben való elvállalása teljesen kimerítette a családfő erejét, egyideig tarthatott még a régi holmik eladása is, de végtére mindez a teljes fizikai és anyagi kimerülés veszélyével fenyegetett.

Munkanélküliség.

A kereskedelem és ipar körében mutatkozott munkanélküliség mérvének megállapítása egyike a legnehezebb feladatoknak és összefoglaló munkanélküliségi statisztika híján csak informatív alapokon, hozzávetőleges becslések útján vázolható. A magyar királyi kormány képviselője a nemzetgyűlésen 1921. tavaszán a munkanélküliek számát körülbelül 40.000-re becsülte. Meg kell állapítani azonban, hogy ez az adat az 1920. decemberében lefolytatott népszámlálási statisztikán alapult, mely időpont után, épen a tavasz folyamán nagyobb mértékben fellépett gazdasági válság következtében a munkanélküliség nagyobb mérvet öltött. A m. kir. kormány által a munkanélküliek számára vonatkozólag közölt adatot tehát mintegy 50 százalékkal kell felemelni ahhoz, hogy megkapjuk az 1921. év derekán a munkanélküliséget megközelítőleg jellemző helyes számot. Ily módon a munkanélküliek száma a jelzett időpontban mintegy 60.000 főre volt tehető; a munkanélküliség csökkenése szempontjából lényegesebb javulás huzamos időn át alig állott be. Csak a sok iparágat foglalkoztató építőipar megindulása hozott javulást.

* * *

Az előtárt adatok az 1921. évig bezárólag kialakult helyzetünket jellemzik.

Köztudomású, hogy fővárosunk és országunk leromlása még ezzel nem érte el mélypontját; a viszonyok mindent és minden tekintetben még tovább romlottak, mindaddig, amíg csak lassan és nehezen megállva a lejtőn, meg nem kezdődött a szanálás műve. Az államháztartás egyensúlyba hozása, a pénzérték állandósítása és a szinte kilátástalan általános gazdasági helyzetnek is újabb életre kapása, munka- és kereseti alkalmak megnyílása: azok a tényezők, amelyek annyi bajban megviselt egész társadalmunk megújódását is elősegíthetik.

Tanulságaink.

A menekülés keserves megpróbáltatásairól és ezeken túl is a minden magyart sújtó számtalan bajunkról és megnyomorításunkról nyújtott adatok meggyőzhetnek mindenkit nemcsak arról, hogy mily mérhetetlen szenvedéseken vergődtünk keresztül, de arról is, hogy a más időkkel össze nem hasonlítható nehézségek közepette a székesfőváros és az egész ország, sőt minden jó polgár is megtett minden tőle telhetőt. Nemcsak kötelességét teljesítette mindenki, hanem ezen túl is elvégezte azt, amit az emberi jóakarat, buzgóság és képesség megengedett. Hogy bajok voltak és maradtak, az kétségtelen; de ezek a bajok az adott viszonyok között emberileg le nem küzdhető anyagi és egyéb nehézségekből eredtek és maradtak.

Az ország székesfővárosának vezetői és a segítő munkára kirendelt egész szervezete becsülettel és eredménnyel végzett munkásságra tekinthet vissza.

Mindennél maradandóbb emléket érdemel azonban magyar népünk anyagi és személyi *áldozatkészsége, türelme és kitartása*, amely a mi életerőnknek vitathatatlan jele s amely a legvéresebb viharok között is megállani és megélni segített. Megtépettünk, megkínóztattunk, de megcsónkítva, megcsúfolva is megmaradtunk; megértük a kihajnalodás idejét s elértünk arra az utra, amelyen még mindig sok munka és szenvedés mellett bár, de mégis — a közelmúlt bátorító példáitól is megerősödve, — a jobb jövő reményével és bizodalmával haladhat hazánk történelmi rendeltetésének betöltésére.

II. RÉSZ

TANULMÁNYOK
ÉS
EMLÉKEZÉSEK

EGY SZOMORU ŐSZ

Irta : **dr. Bódy Tivadar**, m. kir. udv. tan., ny. polgármester.

1916. ősze . . . A semlegességet végre nyíltan felhagyó Románia az ellenségeskedések megkezdése után előzőnli a vele határos magyar területeket. A határok ott majdnem teljesen védtelenek, hiszen a rengeteg kiterjedésű harcvonalon a szövetséges központi hatalmak egész haderejét leköti a túlnyomó ellenség . . . A védtelen határokon át bevonuló, ellenséggé vált szövetséges hadai előtt jár a magyar polgári lakosság rémülete s a rémület kiűzi otthonából a népet . . .

Mindenütt ezer a gond, súlyos az élet, de mégis nyitva a magyar kapu a menekülő testvéreknek. A szomorúságos őszben a szomorú új népvándorlás megindul, megint kelet-ről nyugat felé . . . Az ősök hont foglalni jöttek errefelé, az üldözött utódok a vesztett otthonok helyett új otthont keresni indultak el . . .

S mikor az élet közvetlen veszélye már elmúlt fejük felől, jöttek az új nagy gondok : meddig s miként élhetnek meg itt közöttünk? És erre az ezer- meg ezerszeres égetőn fájó kérdésre az ország fővárosa adott olyan feleletet, mely egyszer és mindenkorra történelmi tanuságot tett arról, hogy Budapest nemcsak feje, de szíve is szegény Magyarországnak.

Annyian és annyiszor állították, hogy ez a főváros idegen a vidéktől, nem érez azzal, csak magának él. Annyian mondták ezt, hogy végre szinte közkeletűvé lett ez az igaztalanság . . . De amiként Budapest kitárta hajlékait a menekülőknak, amint segítséget adott és csakugyan új otthont teremtett nekik a legnehezebb viszonyok között is : ennek az odaadó hűségnek immár történelemmé vált dokumentumai kell, hogy eltöröljék a főváros homlokáról az idegenség vádját . . .

Budapest megmutatta, hogy igenis : van szíve s ez a szív együttérez az egész hazával, — benne és érette él !

A keserű emlékezések közepette is felel ennek tudata. Magamnak pedig becses emlék, hogy ezekben a küzdelmes időkben a mentő munkának egyik részese lehettem.

A HÁBORUS JÓTÉKONYSÁG MUNKÁJA

Irta: **Dr. Harrer Ferenc**, ny. alpolgármester, f. v. b. t.

A háború és a vele járó megpróbáltatás fokozott munka és halmozott feladat elé állította Budapest székesfőváros közjótékonyági ügyosztályát is. Az ügyosztály, átérezve kötelességét, a béke idején kialakulva volt feladat-sorozatán jóval túlhaladó újabb és újabb munkát és hivatást vállalt magára, mindenkor arra törekedve, hogy a fokozódó megpróbáltatással az azt enyhítő tevékenység is lépést tartson. Tudom azt, hogy nehéz sorsunk sokkal hatalmasabb volt, mint bármily erős és buzgó törekvésünk; tudom, hogy nem voltunk képesek a nyomor minden jelentkezését leküzdeni és a szükség ezer meg ezer és mind erősebb nyilatkozását meglegedéssé változtatni.

Az átfogó és a társadalmi jólét szempontjából legfontosabb karitativ és szociálpolitikai munka kénytelen volt helyet adni annak a tevékenységnek, mely csak a legkiáltóbb nyomor időleges elviselésére adott segítséget a balsorsba jutott polgároknak; később — sajnos — még ez a segítő munka sem volt képes minden szükségét, hacsak pillanatnyilag is, enyhíteni: de, mint említettem, a tömegesen és túlerővel rántörő nyomorúsággal főleg anyagi erőnk korlátozottsága miatt nem tudtunk versenyezni.

Az ügyosztály, nemkülönben a felügyelete alá tartozó különböző szervek, társadalmi egyesületek és intézmények, a megnyilatkozó szükségnek megfelelőleg, munkájába bevonta a jótékonyágnak mindszélesebb területeit. A sok közül feljegyezni is érdemes egynéhányat: így a Hadbavonultak bútorainak ingyenes elraktározása, zálogtárgyainak kiváltása, a hadból hazatért kisiparosok támogatása, a hadirokkantak segélyezése és felruházása, anya- és csecsemővédelem, gyermekvédelem és hadiárva-ügy, gyermekek szünidei üdülése és felruházása, népelelmezés, írók és művészek támogatása stb. Már a felsorolásból is megállapítható, hogy a háborús jótékonyág munkája milyen nagy és ered-

ményes volt. Azonban e nagy munkával is Budapest törzslakossága egy hányadának igényeit tudhatta csak kielégíteni. Amidőn e nagy munka szorgos végrehajtásával foglalkoztunk és előkészíteni kívántuk a rendszeresen megszervezett és mindenkit kielégítő szervezetet : ért a román betörés, amelynek nyomán megkezdődött a nagyarányú menekülés. Az első napokban a nagyszámban érkező menekültek fogadása még egy kissé nehézkes volt, bár úgy a főváros, mint a különböző társadalmi szervezetek és egyes egyének harmónikusan együttműködtek. A helyzet helyes felismerése vezetett arra, hogy a belügyminisztériumban 1916. szeptember 4-én tartott értekezlet után elhatározott az összes menekültek ügyeinek egységes intézése és erre a célra központi iroda létesítése. A belügyminisztérium az egész segélyezési akció vezetésére a főváros polgármesterét, dr. Bárczy Istvánt kérte föl, aki ennek a kérésnek készségesen tett eleget. A belügyminiszteri értekezlet után a főváros polgármestere értekezletet hívott össze, amelyen az adott meghatalmazás alapján az »Erdélyrészi Menekültek Budapesti Központi Irodájának« felállítását határozták el, amelynek vezetésével a polgármester engem bízott meg.

Az iroda másnap már megkezdé működését, rövidesen a saját megfelelő organizációját építette ki, hogy így a sokirányú igényeknek eleget tehessen. Kitünő munkatársaim közreműködésével sikerült is elérnünk azt, hogy a kezdet nehézségeinek leküzdése után az iroda a helyzet magaslatára emelkedve, el tudta látni azt a sokféle nehéz, de nemes munkát, melyet a sorsüldözött magyar testvéreink segítése oly sokáig megkívánt tőlünk.

Az így megszervezett és jól működő »Erdélyrészi Menekülők Központi Irodájával« kiegészült IX. (Közjótékonyági) ügyosztály úgy a budapesti lakossággal, mint az idemenekültekkel kapcsolatban felmerült teendőket eredményesen tudta elvégezni.

A közreműködők és munkatársak lelkes, munkáságának volt köszönhető az, hogy az otthonukba visszatérő menekültek a legjobb emlékekkel hagyták el a fővárost. Bennem pedig él az a megnyugtató gondolat, hogy ezekben az időkben ebben a nagy munkában résztvehettem.

AZ ISKOLA A TÁRSADALOM, KÖZEGÉSZSÉGÜGY ÉS TESTNEVELÉSÜGY SZOLGÁLATÁBAN

Irta: **Dr. Purebl Győző** székesfőv. tanácsnok, egy. m. tanár.

I.

A háború és azután következő súlyos esztendő, a trianoni végzetes szerződés, — amely hazánknak jó részét lekapcsolta, honfitársainkat az idegenbe taszította — nehéz és keserű napokat hoztak fővárosunkra is, s ezen katasztrófának sok intézményünk vallotta kárát. Amidőn a fővárosban elterjedt annak a híre, hogy a mozgósítást elrendelték és hogy háborút viselünk, amidőn megmozdultak a haderők és vidékről felvonultak a mozgósított katonáinknak ezrei, a kaszárnyák szűknek bizonyultak. Az átvonuló hadsereget fedél alá kellett juttatni s miként mindenkor, úgy most is az iskolákat vették igénybe, természetesen a pedagógia, az iskolai ellátás kárára, mert hiszen ezekből az iskolákból a tanulókat ki kellett vonultatni és az iskolák jó időre kaszárnyák lettek.

Az iskolában csak tanításnak szabadna folynia, az iskolának a tudomány előcsarnokának kell lennie, ahonnan ifjaink az életbe kikerülnek. Sajnos, ma is, miként az elmúlt időkben, az iskola közhely s a jótékonyság, szociális ellátás, sport, közegészségügy, egyesületi ügy stb. szolgálatában áll. Nem tudom, minden városban így történik-e ez, de nálunk a fővárosban az iskola egy gyűjtőhely, s ha valakinek, vagy valakiknek bizonyos cél elérésére nincsen helyisége, mindjárt az iskola ötlük a szemükbe és azt igyekszenek rekvirálni a maguk számára. Természetes, hogy bármennyi iskolája is volna a fővárosnak, az mind kevésnek bizonyul igazi hivatása a tanítás számára. Hiába minden ellentörekvés, a közérdek jeligéje alatt foglaltatnak le épületeink, vagy annak egyes részei. Miként fent említettem, különösen áll ez a helyzet a háborús és a háború utáni időkre. A háborúban katonai alakulatok, átmeneti beszállásolások és

kórházak célját szolgálták iskoláink nagy részben, a háború után pedig a menekültek vették igénybe ezeket. A katonai ellátások nem okoztak annyi kárt és veszteséget, mint a menekültek által való lefoglalás. Itt a természetbeni elhasználódáson felül okozott károk és rongálások tetemesek.

1916-ban, az oláhok első betörése alkalmával, a menekültek nagy tömegei lepik el a fővárost. Lerongyolt, éhező, mindenüket elvesztett szerencsétlen polgártársainkat már a vonaton fogadják iskoláink testületi tagjai, a Vörös Kereszt támogató bizottsága és ez alkalommal az állam, a főváros és a társadalom összefogott, hogy a menekülők baján segítsen. Ezek résztvesznek a menekültek elhelyezésében, anyagi, természetbeni támogatást nyújtanak azonnal s az első fölbuzdulásban nagy a részvét a főváros apraja és nagyja részéről. Természetes, midőn a menekültek elhelyezéséről volt szó, ismételten mindenki, még a hatóság is, elsősorban az iskolákra gondol, s legszebb, mondhatni újonan épült iskoláinkba helyezik el őket. Körülbelül 50 iskoláról lehet szó, ahol ez az elhelyezés megtörtént. Hernád-utca, Telep-utca, Lajos-utca, Elemér-utca, Dembinszky-utca, Baross-utca, Szegényház-utca iskoláiba történt az első betelepítés. Kibővítik ezt a betelepítést azoknál az iskoláknál is, ahol a hadikórházak megszűnnek. A galíciai menekültek és az orosz hadifoglyok összegyűjtésére és ideiglenes elhelyezésére a Hernád-utcai iskola szolgál. Fokozódik ez a telepítés 1918. őszén, majd 1919. őszén, amidőn a megszállott területekről tömegével vándorolnak hozzánk a menekülő testvéreink.

A menekültek ellátását, a segítő, támogató, elhelyező munkát elsőizben a menekültügyi kormánybiztos látja el. A Vörös Kereszttől átveszi a kórházi ágyfelszereléseket, társadalmi úton gondoskodik a legszükségesebb felszerelésről, igénybe veszi a fenti iskolák butorzatát, edényeit és egyéb tárgyait. 1920-ban a kormánybiztos már egyes iskolákat kiürített és átadja a menekült-ügyeket az Országos Menekültügyi Hivatalnak, amelyet erre a célra külön szerveztek. Ez a hivatal telepvezetőket bíz meg az egyes telepek vezetésével. A főváros képviselői bizonyos kikötések mellett 1920. június 30-ig bér nélkül, ingyenesen átadják

az Országos Menekültügyi Hivatalnak a még elfoglalt, a főváros tulajdonában levő iskolákat és felszereléseket.

Bár a főváros s ezen úton a társadalom a legnagyobb szeretettel kezelte a menekülteket, e téren mégis erős visszaélések történtek. A menekültek egy részének nem volt olyan foglalkozása a megszállott területeken, amely miatt el kellett volna onnan jönnie, de nálunk az alkotmányosabb élet, a valuta spekuláció és más egyéb nem kényszerítő körülmények tömegével vonzották a menekülteket. Számuk egyre nő, (cigányzenész, varrónő, foglalkozás nélküli kétes elemek stb.) és sok olyan is nyer nálunk elhelyezést, akinek tulajdonképpen nem a fővárosban lett volna a helye, hanem őt a környéken elhelyező periferiának kellett volna felvenni. Sőt nagy tömegben nem menekült egyének is felvétetnek. Az Országos Menekültügyi Hivatal ahelyett, hogy az időközönként megüresedő férőhelyeket nem töltötte volna be, minden megüresedett férőhelyre újabbakat és újabbakat helyez el s így a kiürítés teljesen lehetetlenné válik. E téren nagy a fluktuáció.

A főváros tanácsa többszörösen ismételten sürgeti az épületeknek és felszereléseknek visszaadását és kéri az említett hivatalt, hogy a megüresedett helyek ne töltsenek be, de minden fáradozás teljesen eredménytelen volt. Az átadott épületek, helyiségek és felszerelések a borzalmas pusztítás képét viselik. Hiányzott a kellő felügyelet, ellenőrzés és rendtartás. Tönkremennek a vízvezetéki berendezések, amelyeknek külső szereléseit leszedik, elhordják (csapok, fayance mosdók, viztartányok). A nem gondozott vízvezetéki csövek befagyása folytán csőrepedések állnak elő, a vízömlések gyakoriak, a lefolyó csövek sűrűn eldugúlnak, szenny, piszok mindenütt. A gázvezeték szerte-széjjel vezetik és a gázt nyílt csövön fogyasztják főzésre, sütésre és fűtésre. A Gázművek beszüntetik a gázszolgáltatást, mivel a tartozás horribilis és a fogyasztás nem ellenőrizhető. Az ablakokat a folyosón leszedik, üvegjeit szobáik ablakaik pótlására használják fel, a ráamákat a szabadban hevertetik, a legtöbbjét feltüzelik. Takarítás, tisztántartás alig van. Benn a szobákban sütnék-főznek, a pára mindent pusztít, ablakok éveken át tisztíttatlanok, tokok, ráamák korhadtak, a linoleum padlóburkolatota tönkre téve.

A menekültek közül sokan használják a kórházi és Vörös Kereszt felszerelésből az ágyakat, lepedőket, párnákat, pokrócokat, kancsó, veder, mosdó felszereléseket. Az iskola felszereléséből használják a gázkályhákat, iskolaszekrényeket, íróasztalokat, a napközi otthonok konyhaasztalait, székeket, Thonet ülőkéket, eltűnnek a konyhaedények s a Diákszálló felszereléseiből az ágyak, ami pedig megmaradt, az nagyrészen használhatatlanná vált (matrac, lepedő, párna, pokróc).

Az Országos Menekültügyi Hivatal rendeletére a telepvezetők ugyan a lakóktól karbantartás és az épület helyreállítási költségeire hozzájárulási díjakat szednek. Ma egy fülke 30.000 korona, kettős fülke 60 és egy terem 90.000 korona havonta. Meg kell állapítanunk azonban azt, hogy ezeket az összegeket nem igen fizetik. A menekültek között találunk sok jóra való, tisztességes lakót, akik kénytelenek lakás hiányában ebben a vegyes társaságban tartózkodni s ezek sokat panaszkodnak a szomszédok tisztátlansága és a nyomorúságos helyzet miatt.

A menekülteket az állam, a főváros és a társadalom mindezek dacára állandóan továbbra is többirányú segélyben részesíti. Ezen munkákban erősen részt vesznek a külföldi missiók és egyéb ad hoc bizottságok. A segélyeket az Országos Menekültügyi Hivatal osztja szét. Cipő, ruha segély, szappan, szvetter, pamut, különféle élelmiszerek, növényzsir, hordós hal, olcsó kenyér kerül kiosztásra. A különböző telepeket sokan látogatják is. Így 1920-ban Bethlen István gróf és Petrisevich-Horváth Emil államtitkár vezetésével külföldi missió tekinti meg, Majláth Gusztáv püspök több ízben jár el, a svájci nevelőszülők is felkeresik a telepeket.

1924-ben a hatóság megmozdúl ezen áldatlan állapotokkal szemben. A régi telepvezetőket felmentik és újabbakat bíznak meg, helyszini szemlék alkalmával kezdik az iskolákat kiüríteni (Baross-utca). 1925. június 30-án az Országos Menekültügyi Hivatal rendeletre feloszlik és az egész menekültügyet az Állami Lakások Főgondnokságának adja át. Megindul a likvidálás s a főváros átengedi a menekültügy szolgálatára a Zita telepet. 1925. augusztusában a devasztált Peterdy-utcai polgári iskolát ürítik ki,

a Munkácsy-utcai állami ráépítéssel bérházba. Ezidőszereint három iskolát foglalnak még el a menekültek, a Lajos-, Elemér- és a Dembinszky-utcai iskolákat. A Lajos-utcai iskolában 16 menekült család és 19 magános menekült, az Elemér- és Dembinszky-utcai iskolában 46 menekült család és 12 magános tartózkodik. A magánosok különféle foglalkozásuak, van köztük tisztviselő, diák, varrónő, nap-számos, munkás.

A kitelepítési kísérletek már 1921-ben megindultak, amidőn az iskolaszékek, a szülők értekezletei megmozdultak és a népjóléti miniszter úrhoz deputációban fordultak. A főváros tanácsa 1924-ben, 1925-ben, 1926-ban, 1927-ben több ízben felterjesztést intéz ugyancsak a népjóléti miniszterhez az iskolák sürgős kiürítése érdekében. 1924. március 26-án dr. Csilléry András képviselő interpellál a törvényhozásban ez ügyben. Maga a székesfőváros törvényhatósági bizottságának közgyűlése is mindent elkövet az iskolák visszaszerzése ügyében. Sajnos, mindezen eljárásnak semmi eredménye nincs.

A főváros közoktatási ügyosztálya a közelmúltban a főváros tanácsa közbenjöttével ismét a népjóléti miniszterhez fordult s kérte, hogy legalább a magánosokat, az úgynevezett albérlőket, akik már most a javult viszonyok mellett a fővárosban elhelyezkedhetnének, lakoltassa ki. A népjóléti miniszter ehhez hozzá is járul, azonban amidőn bírói eljárás útján a kilakoltatásra kerül a sor, ezen rendelkezését felfüggeszti és ez a helyzet még ma is változatlan.

Szolgáljon egynéhány statisztikai adat a már kiürített épületek költséges helyreállítását illetőleg. Ezen helyreállítás és tatarozás költségeit a főváros fizette ki, illetve előlegezte.

A Baross-utcai iskola tatarozását 1924-ben végezték, összesen 1,365.000.000 koronába került. Ezen költség a népjóléti és a honvédelmi tárcát terheli, ez időszereint ideiglenes kiadásként szerepel a fővárosnál. A Telep-utcai épület tatarozása 1,278.258 koronát tett ki, ebből a bizottság 1,259.928 koronát a honvédelmi tárca terhére írt elő.

A II. Szegényház-utcai iskolaépület igénybevételeből eredő károk megállapítására a vegyes bizottság az iskola-

építés helyreállítási költségeit 1925-ben a honvédelmi tárca terhére 1,468.914 koronában állapítja meg, a népjóléti és munkaügyi miniszter tárcája terhére pedig 83,743.399 korona, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárca terhére pedig 125,623.373 korona térítési összeg esik. A Peterdy-utcai iskola helyreállítása 780 millióba került. A helyreállítási költségek legnagyobb részét a székesfőváros közönségének kellett fedeznie. A tartozásokból egyedül a közoktatási miniszterium térítette vissza az előírt összegeket. Egyéb statisztikai számadatokat szolgáltatni nem tudunk, mivel a többi iskoláknál az elszámolási eljárás folyamatban van.

Bármennyire is szíven viselte a főváros a menekülteknek súlyos helyzetét s igyekezett őket az első nehéz pillanatokban hajlékkal, élelemmel ellátni, de midőn ezt tette, abban a reményben volt, hogy ez egy átmeneti állapotot jelent és hamarosan visszakapja iskoláit, amelyekre égetően szüksége van. Sajnálattal meg kell azonban ugyancsak állapítani, hogy ez az átmeneti állapot immáron *tizenegy* esztendeje tart és ma is találunk még három oly iskolát, éppen a legfrekvenciáltabb iskolalátogatottsági helyeken, amelyeket a menekültek még ma is lefoglalva tartanak. Ennek következményeképpen a székesfővárosnak az ezen körzetekbe tartozó gyermekeket iskolai célra nem alkalmas, bérelt épületekben, továbbá a környékbeli iskolákban összezsúfolva, óracsonkításokkal kell iskoláztatni.

Most, amidőn a lakásviszonyok javulnak, semmi értelmese sincs, még jótékonyági szempontból sem, hogy ezen iskolák ezt a célt szolgálják annál is inkább, mert miként azt a legutolsó költségvetés is mutatta, anyagiak szempontjából a főváros iskolákat nem tud építeni s ime vannak még iskoláink, amelyek nem a pedagógiát, hanem ez esetekben az »*ügynevezett*« szociálpolitikát szolgálják. A főváros igyekezett újabban sürgősen intézkedni aziránt, hogy ez a tarthatatlan helyzet végre megszűnjék s most már csak a megértő, nemesen gondolkodó népjóléti miniszteren múlik, hogy ebben a fővárost támogassa. Ez alkalommal is a főváros óriási anyagi áldozatot kell, hogy hozzon, hogy az iskolákat használható állapotba tegye, mert bárki ha most belép ezen iskolaépületekbe, a tönkremenés leg-

szomorúbb állapotát találja, ahol jóformán azt mondhatjuk, hogy csak a pusztá falak maradtak meg, de ezeknek helyrehozása is nagy költségbe fog kerülni.

Ezekben írtam meg teljes tárgyilagossággal a menekültügy egyes pontjait az iskolákkal kapcsolatosan. Bár nékem is a szívemen fekszik a menekülteknek súlyos helyzete, de azért erősen megrendít, hogy ebből kifolyólag a fővárosnak óriási anyagi kára volt és az iskolákat az eredeti céltól egy évtizeden át elvonták, valamint hogy az iskolák jóformán devasztálva kerülnek vissza hatáskörünkbe.

II.

Az iskoláknak tulajdonképeni rendeltetésüktől való huzamosabb elvonása nemcsak anyagi károkat okozott, — melyeket elvégre is anyagi áldozattal előbb-utóbb rendbe lehet hozni, — hanem ennél jelentősebb az a kár, amely a tanuló-ifjúságot, a jövő reménységét, lelkiekben érte. A háború alatt a családfő távolléte és a gondokkal is túlterhelt családanyák kisebb fegyelmező ereje folytán még nagyobb szükség lett volna az iskola nevelő és fegyelmező munkájára, — de ez a szükség még fokozódott a háború után, mikor a két forradalom romboló hatása és a nagy gazdasági válságok következtében szinte alapjaiban rendült meg polgári társadalmunk. A legnagyobb erkölcsi kárral járt tehát éppen ezekben az időkben az iskolák annyi kényszerű szünetelése és a tankötelezettség nagyarányú elhanyagolása.

Az intézkedésre hivatott és erkölcsi felelősségüket is mélyen átérző tényezőknek természetes törekvése volt tehát : az iskoláknak eredeti céljuk szolgálatába való visszaállítása, a tanköteles gyermekek iskolába járatásának kikényszerítése. De ezen túlmenőleg is mindent meg kellett tenni arra, hogy ifjúságunk testben-lélekben erősödjék.

Ezt a célt kívánták szolgálni azok a *gyermeknyaraltatási akciók*, melyeket a székesfőváros tanácsa az elmúlt években lefolytatott. A gyermeknyaraltatás nagy fontosságáról nem is kell külön szólni, hiszen a testileg is erősen elmaradt, gyengén táplált és minden betegségre hatványo-

zottabban hajlamos gyermekeknek más környezetbe vitele, a nyári szünet idején való üdültetése, jó levegőn, jó táplálás mellett és kellő felügyelet alatt tartott kihelyezése nyilvánvalóan szükséges és nagyjelentőségű.

Sajnos, az anyagi erők csekélyisége csak a valóságos szükségleten nagyon alúlmaradó mérvű nyaraltatást engedett meg eddig. Így 1922-ben (másfélmillió korona költséggel) 250 gyermeket nyaraltatott a Tanács öt fővárosi telepen. 1923-ban az öt fővárosi üdülőtelepen 218, vidéken pedig 346 (összesen 564) gyermeket sikerült nyaraltatni (21,107.511 korona költséggel.) 1924-ben a fővárosban 140, a vidéken pedig 363 (összesen 503) gyermeket nyaraltatott a főváros (107,000.000 korona költséggel). 1925-ben már kiadósabb ez az akció, amennyiben 742 gyermek nyaralt (188.312,956 korona költséggel).

Igazi lendületet és a célt sokkal jobban megközelítő kiterjedettséget 1926. évben nyert a nyaraltatás ügye, amikor is a *Főméltóságú Kormányzó* né nagyértékű védősége, *Ripka Ferenc dr.* főpolgármester és *Sipőcz Jenő dr.* polgármester támogatása mellett, *kezdeményezésemre* kerekaszámban 6.000 gyermek részesült (1.400 milliós költséggel) a kéthónapos üdülés áldásában. Hogy mit jelent az üdültetés a gyermek ellenálló képességének, testi (s ezzel lelki) erejének növelése szempontjából, azt jellemezheti az a megállapítás is, hogy az 1926-os nyaraltatás során a gyermekek átlagos súlygyarapodása 3—3.5 kg. volt, de előfordult 9—10 kg.-os súlynövekedés is.

A nyaraltatás azonban még az 1926. évben sem érte el a tényleges szükség mérvét, minthogy körülbelül 12.000 gyermeket kellene évente üdülésre küldeni.

A nyaraltatás módját illetőleg az a tapasztalat, hogy legcélszerűbb az állandó felügyelet alatt, csoportosan eszközölt üdültetés, szemben az egyes családoknál történő egyéni kihelyezéssel, miért is a jövőben természetesen ennek a megoldási módnak minél tökéletesebb és minél nagyobb arányú kifejlesztésére kell törekedni. — Az pedig csak természetes, hogy ha a pénzügyi helyzet nehézségei és egyéb körülmények nem korlátozzák: ezekhez az akciókhoz meg lesz a jövőben is a legteljesebb megértés és buzgalom az arra hivatott tényezők körében, hogy ezáltal előbbre vihessük

gyermekünk, jövő generációnk oly nagyon szükséges testi-lelki »szanálását«.

III.

Szolgálja még az iskola az egészségügyön kívül a testnevelést nemcsak tornatermekben, rendszeres tanítással, hanem akkor is, amidőn a fővárosban levő összes leventegyeseleteknek (170) hajlékot ad és az iskolán kívüli ifjúsági testnevelést előmozdítja.

Ugyanazok az okok, melyek az iskolai nevelés, gyermek-óvás fontosságát és nemzeti jövőnkre való kihatását minden gondolkozó ember előtt nyilvánvalóvá teszik, szinte parancsolólag követelik meg az iskolaköteles koron túli ifjúság-védelem, a társadalmi testnevelés ügyének fellendítését is. Nem tudnék erre klasszikusabb indokolást idézni, mint hogy hazánk *Főméltósága Kormányzójának* a kultusz-miniszterhez, a testnevelési törvény végrehajtása tárgyában, intézett leiratából veszem a következőket: »Hazánk súlyos helyzetéből folyó anyagi bajaink és az elharapózott tömegbetegségek a nemzeti testi egészségét is megtámadták. A magyar jövőnek tartozunk azzal, hogy minden erőnk megfeszítésével kiemelkedjünk ebből az állapotból és testileg is épebb és erősebb nemzedéket neveljünk. Ehez elsősorban a testnevelés ügyének felkarolása vezet, amely ekként most a legfontosabb nemzeti ügyeinknek egyikévé vált. Ennek tudatában . . . midőn a testnevelésről szóló 1921. évi LIII. t. c. életbelép, . . . szükségesnek látom, hogy az egész magyar társadalom is tette- és áldozatrakész érdeklődést tanúsítson a testnevelés iránt, mely csak az esetben vehet igazi lendületet, ha a hivatalos tényezők támogatását megértő társadalmi tevékenység egészíti ki.«

A Kormányzó Ur ezen nyönyörű szavai mutatják, mennyire tudatában van annak, hogy mily nagyjelentőségű az iskolán kívüli társadalmi testnevelés szegény hazánkra, annak minden városára és községére ezekben a nehéz, súlyos időkben, amidőn a vesztett háború és a következő válságos helyzet után nemcsak anyagilag és testileg romlottunk le, hanem fegyelem tekintetében is erősen meglazultunk. Átérezte mindenki, hogy ezen a körülményen mindenképen segíteni kell és átérezték azt is, hogy ezt csak az ifjú gene-

rációnak helyes irányban való nevelésével, erkölcsnemesítésével és testi fejlesztésével lehet elérni. Ez a kérdésünk nemzeti ügy, mert a jövő generáción múlik, hogy miképen tudjuk az erősen megrendült, s különösen mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi tekintetben megrongált közgazdasági életünket újra talpraállítani. Nem elégséges, hogy mi folyton állami és városi támogatásokat keresünk a közéletben, hanem szükséges az is, hogy *maga a társadalom* e nagy munkában mindenkor rendelkezésre álljon és támogatást nyújtson. Maga az iskolánkívüli testnevelés ügye is javarészt társadalmi ügy és igazán ezen múlik, hogy miképen fejleszthessük ezt az intézményt naggyá, hatalmassá és a célnak megfelelővé. A társadalom maga is átérzi minden rétegében ennek a kérdésnek nagy fontosságát. Ha a nagyközönség nem vonakodik anyagi és erkölcsi tekintetben szívvél-lélekkel igazán szolgálni az ügyet, ha átérzi — a közelmúlt szomorú időkre való visszapillantással — hogy egyrészt csakis ezen az úton sikerül megoldani azt a nehéz problémát, hogy az elmúlt szomorú idők vissza ne térjenek, másrészt viszont, ha meggondolja, hogy csak igazi, hazafias lélekkel, a haza és szülőföld iránt érzett igaz ragaszkodással lehet nevelni igazi polgárokat, akik az országnak, hazának, városnak gerincei lesznek, akkor talán sikerül ama hazafias felbuzdulásból folyton hangoztatott szent gondolatot megvalósítani s Magyarországot újra megalapítani.

* * *

Ezekben kívántam vázolni e könyv célja szerint a »nagy vihar« az iskola- és nevelés-ügyre mért anyagi és erkölcsi hatásait. Vázoltam azt is, hogy mi történt már és minek kell történnie a jövőben az anyagi, erkölcsi, testi-lelki károk helyrehozatalára. Azzal a hittel tettem ezt, hogy buzgalunk és ügyszeretetünk mellett a jövő az is valóra váltja, ami ma csak terv, elgondolás, jószándék csupán, de aminek tette kell érlelődnie, hogy elmondhassuk: Jövendőnkkel jól sáfarkodtunk...

A MAGYAR GAZDÁK AZ ERDÉLYI MENEKÜLTEKÉRT

Irta : **dr. Czettler Jenő**, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő.

1916. augusztusában lobogó tűzként futott a hír az országon végig, hogy Románia orvul megtámadta hazánkat és Erdélyt rabolva, gyújtogatva foglalta el a védtelen határszéli községeket és városokat. Az erdélyi magyarság vasúton, gyalog, szekereken menekült csekély holmijával, jószágaival, amelyeknek nagy része útközben pusztult el. A hatóságok utolsó pillanatig nem hittek a hitszegésben. Ezért, dacára az erdélyi politikusok figyelmeztető szavának, utolsó pillanatig otthonmaradásra hívták fel a szerencsétlen lakosokat s ezért volt oly nagy meglepetés a román betörés s a pánik emberéletben és vagyonban ezért követelt olyan nagy áldozatot. Menekültek ezrei és ezrei ruházat, betevő falat, ágynemű nélkül kerestek hajlékot s a kormány hivatalos úton, a társadalom közreműködése nélkül, képtelen lett volna megoldani elhelyezésük kérdését. A magyar nemzet ebben az időben már oly nagy erőfeszítést tett pénzben és véráldozatban az ország területi épségeért, hogy a segítő kéz nem a fölöslegből, hanem a saját szájától elvont falatokból adhatott. És mégis, a legelső szóra megmozdult minden illetékes tényező, hogy hajlékot, eleséget biztosítson a reménytelenül menekülteknek. Soha a magyar szolidaritás olyan lélekemelő nagyságban nem mutatkozott, mint 1916. őszén. Soha a magyar társadalom annyira egységes nem volt a sorsüldözöttek istápolásában, mint a szorongattatások ezen nehéz óráiban. Hogy más társadalmi osztályok mit tettek az erdélyi menekültekért, arról nálamnál hivottabbak fognak megemlékezni. Én csak arról szólhatok, amit saját szememmel láttam és tapasztaltam, mint a *Darányi* Ignác vezetése alatt álló *Magyar Gazdaszövetség* egyik szerény munkatársa. Akkoriban ez volt a legnagyobb gazdaszervezet, több mint háromezer kisgazdatestületet,

gazdakört és szövetkezetet egyesítvén kötelékében. *Darányi* Ignác földművelésügyi minisztersége még elevenen élt a kiskgazdák emlékezetében, amikor 1916. szeptember 2-án a Szövetség hivatalos lapjában, a »Gazdaszövetség«-ben felhívása megjelent az ország összes szövetkezeteihez és gazdaköreikhez, hogy az erdélyi menekültek érdekében *erdélyi napokat* rendezzenek, pénzadományokat gyűjtsenek s az állásnélküli menekülteket gazdaságokban elhelyezzék. Darányi szavára megindult a kiskgazdák nagy mozgalma és az ország minden részéről érkeznek a jelentések, hogy az erdélyi napok eredményeképpen fillérenként gyűlik a pénz, felajánlják a hajlékokat, élelmiszert, ruhaneműt. A Magyar Gazdaszövetség lapjában díjtalan munkaközvetítést rendez be a menekültek elhelyezése érdekében és egész tisztikarát beállítja az ügy szolgálatába. Az ország összes gazdaköreiből és szövetkezeteiből jönnek a megkeresések, hogy a 18 éven aluli és 50 éven felüli menekültek közül mennyi volna gazdaságokban alkalmazható. A Magyar Gazdaszövetség fokozott munkával bonyolítja le a jelentkezők elhelyezését. Tekintettel arra, hogy az erdélyi kiskgazda főleg állattenyésztésből él, a legtöbb menekült magával hozta állatait is. Takarmány és istálló nélkül ezek a biztos pusztulásnak, vagy elkótyavetyélésnek lettek volna kitéve s éppen ezért a Szövetség nemcsak a földművelésügyi minisztériumot, hanem a kötelékébe tartozó összes gazdaköröket és szövetkezeteket megkereste, hogy a gazdák minél több szarvasmarhát vállaljanak el takarmányozásra az erdélyi állatállományból, esetleg hogy a városba menekülő erdélyiek kitűnő fajta szarvasmarhaállományából minél többet vásároljanak meg illő áron, hogy ez az állatállomány a gazdaközönség kezén maradjon s így az elprédálástól és a levágástól megmeneküljön, mert az első napok nagy ijedelmében potom pénzen vesztették el az erdélyi menekültek fájallataikat.

Úgy a munkára való elhelyezés, mint az állatértékesítés, helyesebben vagyonmentés igen szép sikereket mutatott fel. De még ennél is impozánsabb volt a kiskgazdák áldozatkészsége a ruha- és pénzadomány gyűjtése terén, amelyet a Gazdaszövetség cikkei és gyűlései állandóan figyelmébe ajánlottak a gazdáknak. A pénzadományok — mint kiskgazdák fillérei — harminckétezerkétszázhatvanegy korona

81 fillért tettek ki, mai pénzértékben majdnem hatszáz milliót. Ha figyelembe vesszük, hogy az ország már akkor is meglehetősen súlyos anyagi helyzetben volt s ez az összeg fillérenként gyűlt össze, a magyar kiskazdaosztály önzetlenségének szebben beszélő szobrot nem lehetne állítani, mint ez a néhány sor, amelyben a rövid három hónap alatt összegyűlt pénz hatásáról beszámolunk. A magyar állam bizonyára többet is áldozott az erdélyi menekültekért. Bankok, iparvállalatok, nanybirtokosok kétségkívül súlyosabb pénzösszegekkel iparkodtak enyhíteni az erdélyi menekültek nehéz sorsán. De ennek az összegnek felhasználásával ruházathoz juttatott ezerszáz erdélyi gyermek, továbbá a közvetlenül pénzbeli ssgélyt nyertek, valamint azok is, akik a magyar falu vendégszeretetét élvezték, sokáig visszagondolnak erre a magyar áldozatkészségre és unokáiknak is elmondják, hogy a magyar kiskazda nem feledkezik meg testvéreiről a bajban s annak támogatására, segítségére a jövőben is számíthatnak, ha vészes felhők tornyosúlnak Erdély ege felett.

KÁROLY KIRÁLY GYERMEKNYARALTATÁSA

Irta : **Vadnay Tibor dr.** belügyi helyettes államtitkár, »Károly király Gyermeknyaraltatása«-nak volt kormánybiztosa.

Milyen hatalmas, gazdag, erkölcsi és anyagi erőktől duzzadó ország is volt ez a mi hazánk, régi Egész-Magyarország !

Milyen bőkezű gyermek- és vendégszeretettel ölelt szívére százezernyi idegen gyermeket. Milyen odaadó, meleg szívjósággal táplálta, dédelgette őket egy egész nyár folyamán !

Még a háború utolsó évében is. Utolsó hónapjaiban.

»Károly király Gyermeknyaraltatása«-nak története szorosán beletartozik abba a keretbe, amelyben a nagy idők ártatlan áldozatainak megsegítésére folytatott különböző tevékenységeket ismertetjük.

Tárgyilagos, hivatalos, hiteles adatokon nyugvó leírása ennek a méreteiben, nehézségeiben, eredményeiben páratlanul álló mozgalomnak, már csak azért is kíváncsú, mert az a részletes összefoglaló jelentés, amelyet lebonyolításáról a kormánynak tettem, az akkori idők zavarai, izgalma, gondjai között még vázlatosan sem került a nyilvánosság elé, holott az akció folyamán az eltorzított, rosszhiszeműségből vagy tájékozatlanságból származó valótlán híresztelések egész tömegét vitték bele a köztudatba.

Föltárása a történelmi igazság helyreállítása mellett hasznos lehet a jövőre is, mert bőséges tanulságai hathatósan segíthetik elő a gyermeknyaraltatás nagyfontosságú szociális kérdésének helyes irányú megoldását.

*

Az a nagyszabású csere-gyermeknyaraltatás, amely az 1918. év nyarán az adriai tengerparton és magyar falvakban folyt le, *legsajátosabb egyéni ötlete volt legfőbb védőjének :*

IV. *Károly királyunknak*, akit, ha kedvezőbb időkben ültet a végzet trónra, az utókor bizonyára az »*arany szívű Károly*« névvel tisztelt volna meg.

Uralkodói életének céljául, tartalmául a *békét* tűzte maga elé. Békét teremteni az egymással ádáz harcban álló *nemzetek között*. Békét, lelki együttérzést, összhangot *monarchiája két nagy állama között*. Békét, megértést, kiegyenlítést a *társadalmi osztályok ellentétei között*.

Ennek a szerves összefüggésű, mélyenjáró és messzevágó koncepciónak volt egyik eszköze az a gondolat, hogy a szegényebb néposztályoknak jobb táplálkozásra, friss levegőre, vidámabb életre a háború miatt fokozottan rá-szoruló gyermekeit a vagyonosabb osztályok költségén tengerparton, fenyvesvidéken, falvakban nyaraltassa, hogy testileg-lelkileg megerősödve, megbővült látókörrrel, élénkebb szellemmel, fejlettebb alkalmazkodó képességgel szállhassanak szembe az élet további viszontagságaival.

Ezt a mély szociálpolitikai eszmét királyunk egyúttal azzal a nagypolitikai tervével egyesítette, hogy a gyermekeknek ilyen nyaraltatása cserében történjen a monarchia két részében: magyar gyermekek az osztrák tengerparton, osztrákok magyar falvakban legyenek kölcsönösen egymás vendégei, ismerjék meg egymás nyelvét, szokását, életmódját, lelkületét, hazáját, hogy majdan felnőve, a gyermekkori kedves visszaemlékezések, a hála és szeretet érzelmi kapcsolatai, minden közjogi formánál és mesterkedésnél szilárdabb szálakkal fűzzék őket egymáshoz: *a közös érdekeket az érzelmek közösségével szentesítve*.

E terv valóra váltásának anyagi eszközeit maga Károly király szerezte meg, bizalmas emberei, köztük elsősorban *Landwehr* tábornok, a közös élelmezési bizottság elnöke útján folytatott társadalmi gyűjtésből.

Az *Eszterházy* Móric gróf vezetése alatt álló kormány minisztertanácson határozta el, hogy a tennivalókat hivatalos úton bonyolítja le. A részletes program kidolgozásával és keresztülvitelével kormánybiztosi minőségben engemet bízott meg, aki abban az időben a belügyminiszterium gyermekvédelmi osztályának főnöke voltam. Kormánybiztosi hatáskörömet szokatlanul széles, önálló körre állapították meg: közvetlen érintkezés a Felséggel, a miniszte-

rekkel, katonai hatóságokkal, az osztrák szervekkel; rendelkezés a főispánokkal, a közigazgatással és szakszervekkel; a kormánybiztosi hivatal összeállítása, működésének szabályozása, a rábízott összegek kizárólagos kezelése. Főladatom volt: egyrészt Magyarországon elhelyezést találni 100,000 osztrák gyermek számára, gondoskodni ide- és hazaszállításukról, szétosztásukról, élelmezésükről, másrészt kiválasztani 20.000 magyar gyermeket, pedagógiai és egészségügyi felügyelőiket, el- és visszaszállítani őket és ellenőrizni tengerparti ellátásukat.

Osztrák részről a kapcsolódó és kiegészítő intézkedéseket nem hivatalos, hanem erre a célra külön, újonnan alakult társadalmi szervre bízta, a »*Kaiser Karl's Wohlfartswerke, Kinder auf's Land*«-ra (rövidítve: »*Karlwerk*«). Élén nagynevű államférfiak, előkelő politikusok álltak: *Spitzmüller* báró, *Hussarek* báró, volt miniszterek, utóbbi később a régi Ausztria utolsó miniszterelnöke. Tevékenységük inkább reprezentatív jellegű volt, de maga a tényleges munka sem került felelős közegek kezébe, hanem a társadalomból önként ajánlkozóknak kellett volna végezniök. Ezért aztán a »*Karlwerk*« már csak összeállítása miatt sem működhetett azzal a szabadsággal, lelkiismeretességgel és gondnal, ahogy az akció nagyszabású volta és az itteni tevékenységünkbe való összhangzó belekapcsolódás követelte volna. Sőt ez irányú útbaigazításaimat, tanácsaimat, a számukra kidolgozott munkamegosztást és programot is figyelmen kívül hagyták. A tervszerű együvérdolgozásnak ez a hiánya volt az akció főbetegsége, amely lépten-nyomon a legnagyobb akadályokat emelte a tennivalók tervezett lebonyolítása elé.

Tisztán állt előttem, hogy a megtisztelő megbízás, amelyet koronás királyom iránti hódolatból és a kitűzött nagy célok előmozdítására elvállaltam, mennyire nehéz és hálátlan főladatot ró reám. Már maga a 100.000 főnyi osztrák gyermekcsereg ügyeinek intézése annyit jelentett, mint három hadtest mozgósítása. Csakhogy nem felnőtt, fegyelmezett, betanult katonáké, évtizedek óta előre kidolgozva a legkisebb részletig, keresztülvitelére begyakorolt, összetanult, állandó szervezettel. Az én gyermek-hadtesteim számára merőben újszerű tevékenységben, az

elhelyezési, szállítási, szétosztási, élelmezési, fölügyeleti, egészségügyi, gazdasági, biztosítási és számtalan egyéb kérdések összevágó tervét, egyszersmind ennek minden egyes részletét, maguknak kellett kieszelni és véghez vinni. Még hozzá a mozgalom központjában olyan új szervezettel, amely nem rendszerint is együttdolgozó tisztviselőkből és szakemberekből állt, hanem tartalékos tisztekből és önkéntesekből, akiknek kiválasztására nem volt befolyásom, akiknek egyéniségét, képességeit, buzgalmát már csak a munka folyamatában, lázas, égető sürgősségű és mégis a legnagyobb szabatosságot követelő munka közben ismerhettem meg és akik fölött egyéb fegyelmi hatalmam nem volt, mint a mozgalmából való kizárás.

Mindez pedig négy évi háború után már egyre jobban jelentkező anyagi és erkölcsi kimerülés, fásúltság, fegyelmetlenség közepette, mind erősebben kifejlő csíráiul annak az egyetemes fölbomlásnak, ami néhány hónap múlva olyan végzetesen bekövetkezett.

Rendkívül megnövelte a nehézségeket, hogy a közjogi ellenzék és sajtója az első perctől fogva élesen foglalt állást a mozgalom ellen. A közjogi kapcsolatok meglazítására törekvőknek természetes, hogy vörös posztó volt a mi akciónk, azért a napilapokban és a parlamentben tetszetős jelszavakkal és szólamokkal igyekeztek a királyi fővédő gondolatát kiforgatni és népszerűtlenné tenni.

Szembeállva mindezekkel a nehézségekkel, gyors iramban siettem megszervezni kormánybiztosi hivatalomat, összeállítani személyzetét, amelyet idővel folytonos kicserélgetéssel sikerült olyan gárdává kialakítanom, amelynek minden egyes tagja az ügyszeretet, az odaadás, a lelkiismeretesség mintaképéül szolgálhatott. Megállapítottam munkafelosztásunkat, tennivalóink alakításait, rendszerét, pénzkezelési szabályainkat és hamarosan megindíhattuk sokirányú gyakorlati tevékenységünket.

Az első volt a 100.000 gyermek itteni elhelyezése. *Módszeréül* az elhagyott gyermekek ellátása terén évtizedek óta kitűnő eredménnyel bevált *családi elhelyezést* választottam akként, hogy megbízható vendéglátó családokat kell toboroznunk, akik vállalkoznak rá, hogy 6–8 héten át, családonként legföljebb két gyermeket, havi 10–10 korona,

egy felnőtt kísért havi 30 korona fejében lakással és élelemmel látnak el.

Az *elhelyezési terület* megállapításában — nemzetiségi surlódások elkerülésére — kizáróan csak a tiszta magyar és német nyelvterületre szorítkoztam. A szállítási távolságok miatt ebből is kihagytam a Királyhágón túli részeket. Ekként 39 vármegye jött figyelembe, valamivel nagyobb terület, mint a mai Csonka-Magyarország.

Ezen a területen belül is csak azokat a községeket vettem számba, amelyek közvetlen közelében, gyalog könnyen elérhető vasúti vagy hajóállomás van és amelyek lélekszáma eléri az 500-at. Átlag ugyanis 100 lakosra számítottam 5 gyermek elvállalását, 25-nél kevesebbet pedig egy-egy helyre azért nem akartam juttatni, mert ennyihez osztotunk be egy fölügyelőt és kisebb számú csoportnál fölügyelő alkalmazása nagyon megnövelte volna a kiadásokat. E szempontok alapján 1600 községben indítottam meg a vendéglátó családok toborzását.

Ezekben a községekben a főispánok útján fölkerítettem a helyi társadalom irányadó tényezőit: lelkészeket, tanítókat, birtokosokat, megyebizottsági tagokat és egyéb, az értelmiségi osztályokhoz tartozókat — természetesen, sőt elsősorban: nőket is, — hogy személyes összeköttetések ismeretségeik révén igyekezzenek kellő számú megbízható vendéglátó családokat megnyerni az ügynek és a részükre megküldött mintaíveken nevüket följegyezni, valamint azt, ki hány, milyen nemű, korú és vallású gyermeket vállal.

Már ennek az előkészítő munkának a folyamata alatt újabb, váratlan akadályba ütköztünk. Az Eszterházy-kormány megbukott, a főispánokat kicserélték vagy állásuk legalább is bizonytalanná vált. Nem is lehetett tőlük rossz néven venni, ha ilyen körülmények között nem volt kedvük vagy módjuk a rájuk bízottakat azzal az alapossággal és sürgősséggel végezni, amint arra a kitűzött határidők napi megtartásának ügydöntő fontossága miatt múlhatatlanul szükség volt.

Itt említtem meg, hogy a kormányváltás egyéb viszonylatokban is milyen hihetetlen méretekben meglehezítette föladatomat. A Wekerle-kormány tagjai, akik az akció elhatározásában nem vettek részt, iránta sok

érdeklődéssel nem viseltettek ; nem egy volt köztük, aki nem is helyeselte. A királyi fővédő miatt nem merték ugyan beszüntetni, de nemcsak nem támogattak megfelelően, hanem igen gyakran csak huzavona, viták, ellenkezések után tudtam tőlük olyan intézkedéseket és dolgokat kieszközölni, amelyeket hivatali elődeik egész bizonyossággal megígértek, amikor tisztemet elvállaltam és amelyek nélkül a nyaraltatást lebonyolítani teljességgel nem lehetett. Élelmezési, szállítási, pénzügyi, szolgálati és számtalan egyéb ügyben kellett a kormánybiztosnak a kormány tagjaival szemben biztosítani az akció sikerét. Ennél idegölőbb föladatot aligha tud elképzelni, aki valaha nagyborszabású akciót vezetett.

Egyedül a katonaság volt, amely mindenkor a legkészségesebben járt kezemre és egészen kivételes szolgáltatásokkal és eszközökkel igyekezett az ügy sikere érdekében mindent elkövetni.

A kormányválság következtében a vendéglátó családok toborzásának súlypontját sürgősen át kellett helyeznem *a gyermekmenhelyek igazgatóira*. Fölosztottam köztük a nyaralási területet és megbíztam őket, hogy részben személyesen, részben tisztviselőikkel, részben a telepfelügyelőnőkkel, sőt külön fölfogadott megbízottakkal is, akik eredményeikhez mértén részesüljenek jutalomban, igyekezzenek kellő számú vendéglátó családot biztosítani.

Az állami gyermekvédelemnek ezek a régi, kipróbált oszlopai lelkes készséggel vállalták az új, nehéz föladatot és minden elismerést megérdemlő sikerrel oldották meg. A kitűzött határidőre, június közepére megküldték a vállalkozók kimutatását : *kerekszámokban 1600 községben 60.000 család kötelezte magát, hogy föltételeink mellett 95.000 gyermeket és 5000 felnőtt kísért fogad el.*

A kimutatások egyik példányát megküldtem a »Karlwerk«-nek, részletes útbaigazítást fűzve hozzá, hogy a gyermekeket a kijelölt kor, nem és vallás szerint csoportokban és névszerint osszák be a községekbe. Részletes szabályokat is küldtem a kísérők részére, amelyekben szabatosan megszabtam tennivalóikat a nyaralás minden legkisebb mozzanatára, kezdve a csoportukbeli gyermekekkel való megismerkedésen, folytatva az utazáson, megérkezésen és

végezve az itt tartózkodáson. A szabályzatban a nap minden órájára be volt osztva tennivalójuk a gyermekek foglalkoztatására, játékaikra, sétájára, fürdésére, napfürdőjére. Kitanítottam őket az első segélyre, a pedagógiai és egészségügyi fölügyelet minden részletére, a lakossággal való érintkezésre, sőt e célból néhány, legszükségesebb magyar szó jegyzékét is mellékeltem.

A »Karlwerk«-et fölkértem, hogy azt a szabályzatot — nem volt hosszú — taníttassa meg úgyszólván szórószóra a kísérőkkel. Sajnos, ez sem történt meg, a kísérőknek fogalmuk nem volt tennivalóikról és nemcsak nemtörődomségükkel, hanem követelőzéseikkel is sok kellemetlenséget okoztak országszerte.

Szerencsére annál jobban bevált a gyermekek jólétének másik irányú biztosítása. A szabályzatot megküldtem a *helyi nyaraltatási bizottságoknak* is. Ez az újonnan alakított társadalmi szerv kitünően működött. Lelkes tagjai a legnagyobb dicséretre érdemes buzgósággal és önzetlen, odaadó fáradozással elvégezték az ideküldött kísérők dolgát is, rendszeresen, lelkiismeretesen ellenőrizték a gyermekek elhelyezését, ellátását, szórakozásaikat, egész életmódjukat és valósággal becsületbeli kérdésüknek tekintették, hogy a vendéggyermekek nálunk jól érezzék magukat.

Jó előre a vasúti szakértőkkel szabatosan kidolgozott menetrendben *július 25-től augusztus 14-ig naponta 2—6 különvonat, összesen 70, továbbá 9 különhajó hozta el a 75.000 főnyi vendégsereget*. Az eredetileg vállalt szám az én intézkedéseim következtében csökkent le ennyire, mert időközben számos községben olyan betegség fordult elő, hogy oda gyermeket küldeni nem engedtem.

A községek előljáróságával naponta százakra menő sürgönyben és telefonüzenetben közöltem, hogy melyik állomásra melyik napon, órában, percben hány gyermek és kísérő érkezik. Előzetes rendelkezéseimnek megfelelően az előljáróság, a helyi bizottság és a vendéglátók várták a gyermekeket az állomáson, ahol a szétosztás is mindjárt megtörtént.

Zökkenők nélkül természetesen ez a bonyolult művelet sem mehetett végbe. A »Karlwerk« gyermekeket küldött olyan helyekre is, amelyeket jó előre lemondtam betegségek

miatt, nem küldött bejelentett községekbe, a vállalt gyermekek számához pedig egyáltalában nem igazodott, hol többet, hol kevesebbet küldött. Kísérőből mindig többet.

Beláthatatlan zavarokat okozhatott volna ezzel, ha a szétosztás síma lebonyolítását más oldalról is nem biztosítottam volna. A gyermekmenhely igazgatója, kellő személyzettel, a rábízott nyaraltatási terület határán várta a vonatot. Fölszálltak és minden állomáson eligazították a fölösleget, amelynek számára tartalékos elhelyezésekről előre gondoskodtunk. Hatalmas segítségünkre jött népünknek itt is megnyílvánult szívjósága. Ahol többet volt, szívesen vállalták azt is, ha pedig elhelyezésre váró, síró gyereket láttak valahol, valósággal egymástól kapkodták el.

A nyaralás egész folyamán általában fényesen kiállta e nehéz idők tűzpróbáját a mi áldott magyar népünk nemes vendég- és gyermekszeretete. Akárcsak a régi bőség idején, úgy keltek egymással valóságos versenyre, ki tudja vastagabbra hízlalni a maga »kis német«-jét. A sápadtan, véznán, vérszegényen, bágyadtan ideérkezett kis németek egytől-egyig több kilóval meghíztak, egészséges színt kaptak, fölélénkültek, vidámak lettek a magyar kenyértől, magyar levegőtől, magyar szívjóságtól. Sőt útravalóról is olyan bőségesen gondoskodtak részükre, hogy annak kivitele, mint e szűkös időben már számottevő, a közéletmezési hivatal kifogását vonta magára.

Az *egészségi állapot* az egész idő alatt teljesen kielégítő volt. A gyermekmenhelyek igazgatói, orvosai, a helyi hatósági és magánorvosok, sőt a »Karlwerk« küldte orvosok és orvosnővendékek is, lelkiismeretesen ügyeltek a gyermekek egészségére. A 70.000 gyermekből alig 3—400 betegedett meg súlyosabban, az elhaltak száma 70 körül volt. Mind a megbetegedési, mind az elhalálozási arányszám alatta maradt a rendes átlagnak. Járványos betegség csak néhány helyen fordult elő, azt is bebizonyítottan idegen gyermek hurcolta be, akinek előzetes orvosi megvizsgálását nem teljesítették kellő gondnal. A járványos betegek elkülönítéséről, gyógyításáról, ápolásáról előre megállapított intézkedésekkel gondoskodtunk.

Jóllehet a nyaralás tartama 6 hétre volt előirányozva, a »Karlswerk«-nek a gyermekekkel szemben jóakarátú kés-

lekedése miatt, ami azonban nekünk elég zavart és elszámolási nehézséget okozott, a legtöbb gyermek 8 vagy még több hetet töltött itt. Visszautazásuk ugyancsak különvonatokon és hajókon történt, *szeptember 9-től október 6-ig*. Az ezentúl is itt maradt beteg gyermekeket külön e célra berendezett kórházvonat szedte össze az ország minden részéből. Az októberi fölforduláskor itt már csak az a néhány gyermek maradt, akit annyira megszerettek, hogy örökbe fogadták.

A költségeket a »Karlswerk« 6.2 millió koronában bocsátotta rendelkezésemre. Ebből fedeztem a vendéglátóknak járó tartásdíjakat. A helyi bizottság vagy valamely hivatalos személy kimutatásokon igazolta, kinél hány gyermek, vagy felnőtt, hány napig volt ellátásban. Az összeg megállapítása azért volt nehézkes, mert a gyermekekkel együtt küldték a számukra járó fejadag szerinti lisztmennyiséget és a »Karlwerk« kéréseimmel szemben is ragaszkodott hozzá, hogy árát vonjuk le a tartásdíjból. A mozgalom megindításakor a fejadagoknak megfelelő mennyiségű zsírt és cukrot is ígért a »Karlwerk«, tényleg azonban sokkal kevesebbet küldött, jól elkésve, úgyhogy ebből nem juttathattam minden vendéglátónak, hanem csak odaküldtem, ahol követelték. Ennek levonását azonban már sikerült a »Karlwerk«-től lealkudnom.

A nyugtául is szolgáló kimutatásokkal, valamint egyéb kiadásaimat igazoló okmányokkal és 274.000 korona pénzmaradvány átadásával számoltam el a népjóléti minisztériumnak, ahová időközben a gyermekvédelmi ügykör átment. Pénzkezelésemet egyébként az egész idő alatt sűrű időközökben állami számvevőséggel ellenőriztettem, úgyhogy végső fölmentésem a számadási felelősség alól úgyszólván már csak formaság volt.

A királyi legfőbb védő, akinek havonként írásban, időnként pedig szóbelileg kellett részletes jelentéseket tennem, nagyon megvolt elégedve az eredményekkel és különös érdemül tudta be, hogy rendszerünkkel megalapoztuk azt a gyermeknyaraltatási típust, amely tömegek számára a legalkalmasabb.

Voltaképpen ebben is áll ennek a nagyarányú, annyi bajjal, akadállyal, nehézséggel lebonyolított kísérletnek

igazi tanúlsága. Kellő szervezés, előkészítés, propaganda révén, családi elhelyezésben lehet legcélszerűbben és a gyermekekre leghasznosabban, aránylag csekély költséggel, gyermekek tömeges nyaraltatását intézményesen meghonosítani.

Emellett *a gyakorlati irányban hasznos tapasztalataink* mellett a gyermeknyaraltatásnak egész nemzetünkre nagy *erkölcsi jelentősége* is van. Azok előtt a nemesszívű országok előtt, amelyek jószívűsége megcsónkításunk, guzsbakötöttségünk, anyagi leromlásunk után keblükre ölelték megerősítésre szoruló gyermekeink ezreit, mindig jogos önérzettel mutathatunk rá, hogy amikor a mi viszonyaink megengedték, még nehéz körülmények között is, mi sem voltunk kevésbé megértők, nagylelkűek, bőkezűek: Károly király gyermeknyaraltatásában sok tízezernyi idegen gyermek testét-lelkét erősítettük meg egész életükre kiható javukra.

*

A magyar gyermekek tengerparti nyaraltatása még az itteninél is nagyobb nehézségek leküzdése után vezetett a kívánt eredményre.

Az eredeti megállapodás szerint 20.000 magyar gyermeket kellett a tengerparton nyaraltatni. Az osztrák fenyvesvidékeken tervezett nyaralásukat kezdettől fogva elejtettük szállítási és élelmezési akadályok miatt. A magyar gyermekek száma azért volt kisebbben megállapítva az osztrákokénál, mert erre a célra csak a magyar társadalom köréből egybegyűlt adományokat lehetett fordítani, ez pedig jelentősen kisebb volt az osztrák gyűjtés eredményénél. Továbbá azért is, mert a mi gyermekeinket nem az olcsó családi elhelyezésben terveztük nyaraltatni, hanem penziókban, villákban, szállodákban és a részükre szükséges élelmiszereket készpénzben vásárolni.

A »Karlwerk« föladata volt, hogy lakásukat és élelmezésüket biztosítsa. E téren azonban tevékenysége kezdettől fogva teljes csődöt mondott. Mikor már elvégeztem föladatomnak azt a részét, amely ebben a viszonylatban rámhárult: hivatalos és társadalmi gyermekvédő szervezetek útján kiválasztattam a 20.000 gyermeket, minden 20 főnyi csoportjukra egy-egy fölügyelőt, utóbbiakat tennivalóikra

kitaníttattam, az egészségügyi személyzetet összeállíttattam, — értesítettek arról, hogy az osztrák tengerparton legföljebb, ha 10.000 nyaralót tudnak egyszerre elhelyezni.

Belenyugodtam munkánknak abba a megkétszerezésébe, hogy két turnusban küldjem le a 20.000 gyermeket, amikor megbízottam, akit az elhelyezés helyszíni ellenőrzésére a tengerpartra leküldöttem, azt a kellemetlen, az egész tervet felborító jelentést tette, hogy legföljebb 3500 gyermek számára van hely, két turnusban is tehát csak 7000-nek.

Ezt a számot annyira nem tekinthettem ellenértéknek a mi országunk vállalta osztrák gyermekekért, hogy Ő Felségének a fordulatról jelentést téve, azt javasoltam, ejtse el a csere-nyaraltatás gondolatát, rendezze meg mindegyik ország odahaza gyermekei nyaralását. Javaslatomat a király nem tette magáévá, sőt kormánybiztosi föladatkörömet kiterjeszteni rendelte a tengerparti elhelyezés és ellátás megszervezésére is. Ezzel szemben támogatásomra adta a trieszti helytartót, az ottani közigazgatási hatóságokat. A helybeli lakosság ellenszenvének ellensúlyozására naponta egy vagon liszt küldetett le és az ottani gyermekek számára külön hadikonyha állíttatott föl.

Meg kellett hajolnunk a királyi rendelkezés előtt. Magam azonban éppen ebben az időben éjjel-nappal el lévén foglalva a napról-napra érkező osztrák gyermekszállítmányok ügyeivel, személyesen nem mehettem le a tengerpartra, hanem oda külön szervezett kirendeltséget küldtem.

Kirendeltségem utasításaimnak megfelelően eljárva, június közepén már azt jelentette, hogy Abbaziában, Voloscában, Lovranában, Isolán és Porto-Rose-ben, a névszerint felsorolt épületekben 8000 gyermek és 400 kísérő számára biztosított férőhelyet, melyeket csak ágyneművel kell felszerelni, továbbá, hogy kijelölte a főzőhelyeket, csupán konyhafölszerelést és szakácsnékat kell küldenem. A kívántakat teljesítettem és 25—30 főből álló fölügyelői kart küldtem le, hogy a megnevezett épületekben most már névszerint osszák be a gyermekek csoportjait. Ugyanakkor leküldtem az egészségügyi személyzetet a szükséges intézmények fölállítása és a fürdőhelyek elrendezése végett.

Július elején megkapván a jelentést, hogy minden rendben van, *11. és 12-én 850—850 főnyi szállítmányt küld-*

tem két különvonaton Triesztig vasúton, onnan bérelt hajókon *Porto-Rose-ba* és *Isolára*. Majd július 20-tól 28-ig öt különvonatot, 1000—1300 főnyi szállítmánnyal Fiumeig vasúton, onnan a Militär-See-Transportleitung hajóin *Abbaziába* és *Lovranába*. Indulás előtt valamennyi gyermek még egy utolsó orvosi vizsgálatban részesült, étkezésükről a vasúton és megállóhelyeken gondoskodtam, valamint arról is, hogy az esetleg útközben megbetegedők számára minden vonaton elkülönítő szakaszok legyenek, orvosi és ápolási személyzettel és a szükséges felszereléssel.

A szállítmányok különösebb baj nélkül érkeztek meg. A legutolsó vonat elküldése után azonban azt a jelentés kaptam, hogy az előkészítés nem történt meg azzal a gondossággal, amint megszabtam, az előre leküldött személyzet nem osztotta be meghatározott helyekre névszerint a csoportokat, hanem emiatt az előbb érkezők, minden terv fölborításával, lefoglalták az alkalmasabbnak látszó helyeket. Ebből zavar, zsúfoltság, fölfordulás származott, annyival inkább, mert ennek következtében összezavarták azt a beosztást is, hogy mely épületbeliek melyik konyháról kapják meg étellemezésüket.

Bármennyire fontosak és sürgősek voltak is itteni tennivalóim, kénytelen voltam azonnal lemenni a helyszínére. Rövidesen sikerült az ott lábrakapott zürzavarban rendet teremteni. A ki nem elégítő személyzetet elbocsátottam, a fegyelmetlen fölügyelőket hazaküldtem, új munkaerőket állítottam be és a fejtelenség helyébe szabatos munkamegosztást létesítettem. A segítségbe belevontam a helyi társadalmat, különösen hölgytagjait, a zsúfoltságot új helyiségek szerzésével és megfelelőbb szétosztással megszüntettem, az étkezések lebonyolítását rendeztem. Lovranában a bajok kevésbé, Isolán és Porto-Rose-ban egyáltalában nem jelentkeztek.

Mohón vetette rá magát ezekre a kezdeti zavarokra az a sajtó, amely elejétől igyekezett a közönséget a mozgalom ellen hangolni. Túlzott színezéssel, téves általánosítással, hamis hírekkel valóságos botrányra fújta föl a lenti állapotokat és napról-napra újabb kitalált szenzációk hangozó híresztelésével igyekezett izgalmat kelteni.

Célját, ha a helyszínén kevésbé, de itthon teljesen

elérte. A szülők között valóságos pánik tört ki. Lecsillapítására tudomásukra hoztam, hogy minden aggódó szülő költségünkön leutazhat meggyőződni a helyzetről. Maga ez a rendelkezésem elég volt az általános izgalom levezetésére, mindössze nyolcan érkeztek le. Valamennyien meg voltak elégedve a tapasztaltakkal és hazatérve, teljesen megnyugtatták az itthon alapos ok nélkül fölizgatottakat is.

E kezdeti és egynémely élelmezési nehézség leküzdése után a tengerparti nyaralás símán, rendben és a gyermekek nagy meglegedésére folyt le. Jókedvűen élvezték a számukra nagy újdonságot: a tengert, a napsütést, sétákat, kirándulásokat, fürdést, a naponta rendezett játékokat, mesedélutánokat, táncmulatságokat, műkedvelői előadásokat és azt a két nagyszabású gyermekünnepélyt, amelyet Ő Felsége születésnapján és Szent István napján rendeztünk.

Nyaralásunk hamarosan oly mintaszerű mederbe jutott, hogy egész bizakodással terjeszthettem Ő Felsége elé azt a teljesen kidolgozott programot, amelynek keretében gyermektelepeinket meglátogatni készült. Kül- és belpolitikai bonyodalmak akadályozták meg e terv megvalósítását, igaz sajnálatára mindannyiunknak, akiknek fáradásáért legszebb jutalom lett volna, ha az eredményeket a mozgalom királyi kezdeményezője és legfőbb védőjének szeme elé tárhatjuk.

A gyermekek *egészségügyi* kiszolgálása és ennek eredménye kifogástalan volt. A felejthetetlen emlékű kitűnő gyermekorvos, Berend Miklós dr. vezetése alatt, az ő lelkesedésétől és tetterejétől áthatott orvosi és ápolói személyzet elsőrendű egészségügyi berendezéseket, kórházat, ambulanciát, elkülönítőket állított föl és olyan szolgálatot teljesített, hogy nem volt egyetlen gyermek sem, akit a nyaralás egész folyamán minden egyes napon orvos ne vizsgált volna meg. Ennek köszönhetjük, hogy ilyen nagytömegű, aránylag szűk helyre szorított gyermek között, a megbetegedések száma elenyészően kicsiny volt, halállal mindössze kettő végződött, ami ilyen létszámnál, ennyi idő alatt jóval alatta marad a rendes átlagos arányszámnak.

Azokat a felügyelőket, akik az első zavaros napok próbáját nem állták meg, hazaküldvén, a fölügyelet a to-

vábbiakban teljesen kielégítő volt. A fürdést, a tengerparti sétákat, kirándulásokat olyan óvórendszabályokkal bástyáztuk körül, hogy ilyen alkalomból egyetlen baleset elő nem fordult. Az a sajnálatos egyetlen komolyabb, amely később idehaza halállal végződött, éjjel történt: egy holdkóros gyermek esett ki az ablakon. A szomorú esetért a felelősség a szülőt terheli, aki nem hajtott hangsúlyozott figyelmeztetéseinkre, hogy nyavalyatörős vagy holdkóros gyermeket nem szabad bejelenteni.

Átlagban 5 hétig tartó üdülés után a gyermekeket *augusztus 25-től szeptember 2-ig 7 külön vonaton szállítottuk haza*, úti étkezésükről, felügyeletükről és biztonságukról ugyanúgy gondoskodva hazafelé, mint odafelé tettük.

Valamennyien testi erőben és súlyban jelentősen meggyarapodva, megedzve a fürdéstől, lesülve a napkúrától, piros-pozsgásan, jókedvűen tértek haza. Az állomáson várták szüleik, akik már otthonukba is vitték őket. Jellemző, hogy az állomáson a szülők valósággal megtámadták az ott megjelent újságírókat, hogy miért okoztak nekik, szemmel látható ok nélkül, annyi fölösleges aggodalmat.

Eközben — jóllehet az idény előrehaladása miatt már csak három heti lent tartózkodásra lehetett számítani — teljes szabatsággal előkészítettük a második turnus útba-indítását: a gyermekek kiválasztását, orvosi megvizsgálását, kísérik kiképzését, a különvonatok és hajók menetrendjét, az útközbéli étkezést, az ottani elhelyezést és élelmezést, ezúttal már azt is előre biztosítván, hogy az egész időtartamra szükséges élelmiszer mennyiség készen várja gyermekeinket.

Ez a nagy munkánk kárbaveszett. Anyagi fedezetét, amelyet pedig a mozgalom megindításakor bizonyosra beigérték, nem tudták rendelkezésemre bocsátani. Keveseltem a lent tölthető idő tartamát is. *Berend* dr. megbetegedett és hozzá hasonló értékű egészségügyi vezetőt nem tudtam találni. Kezdett a harctéri, sőt a belpolitikai helyzet is már nagyon megromlani és mindezek egybevetésével a kormány azt határozta el, hogy a második turnust ne küldjem el, hanem zárjam le és számoljam el az akciót.

A jelentkezettek körében, akiknek a már nyaraltak nagy kedvet csináltak, a második turnus elmaradása nem

kis elkeseredést okozott. A szülők és a gyermekvédelmi szervezetek küldöttségben könyörögtek az elhatározás megváltoztatásáért és igen lehangoltan vették tudomásul ennek legyőzhetetlen akadályait.

A tengerparti nyaraltatás költségeire 3,587.771 korona és ennek időközi kamatai álltak rendelkezésemre. Ezt az összeget csak 7786 koronával léptem túl, amit az osztrák gyermekek nyaraltatására adott összegből vettem kölcsön. A mérlegben viszont javunkra szólt volna az Adriatische Bank abbaziai fiókjánál visszamaradt 82.920 korona betétünk, amelyet a fölszámolás folyamata alatt kétes követelésekre előbb bíróilag lefoglaltak, majd az akkor 500.000 koronára becsült élelmiszereinkkel együtt, amelyek elvitelét a katonai hatóságoknál hasztalanul sürgettem, a horvát nemzeti tanács, utóbbtól pedig a megszálló olasz katonaság minden kártalanítás nélkül elvitt. Visszaszerzésüket diplomáciai úton is megkíséreltem, azonban eredmény nélkül. Az összes egyéb ottani fölszerelésünket : személy- és teherautóinkat, irodai berendezésünket, írógépeinket, a konyhafölszerelést, ágyneműeket, orvosi szereket és eszközöket sikerült idejekorán hazamentenünk. Ezeket részben értékesítettem és a befolyt összeget az alap javára bevételeztem, részben a mozgalom lebonyolításában közreműködött gyermekvédelmi szervezeteknek ajándékoztam, némi viszonzásául azoknak a nagy szolgálatoknak, amelyeket az akciónak ingyenesen tettek.

A magyar gyermekek nyaraltatásának, valamint az igazgatási költségeknek külön-külön kezelt alapjairól készített számadásaimat szintén a népjóléti miniszter úrnak adtam át, aki azokat rendben lévőeknek találta és a számadási felelősség alól ezekre a számadásokra vonatkozóan is fölmentett.

Megjegyzem, hogy a nyaraltatás mindkét ágának összes igazgatási, szervezési és központi fölügyeleti költségeit, eredeti megállapodásunknak megfelelően, az osztrák gyűjtés fedezte. E címen 501.000 korona kiadásom volt. Viszont kormánybiztosi hivatalomnak egész, többszobányi berendezését, irodai fölszerelését, többek között 6 írógépet, bútorzatát, átadtam az osztrák követségnek. Értékük leszámítása után az elvégzettekkel szemben egyébként is kis-méretű igazgatási költség jelentékenyen csökken.

A tengerparti nyaraltatás tapasztalataiból megállapíthattuk, hogy nagyszámú gyermek számára sziklás, szűk-területű, zsúfoltan beépített, fürdői jellegű helyek, aminő Abbazia és Volosca, sokkal kevésbé alkalmasak, mint a homokos, tág területű, halászfalu jellegű helységek, aminő Isola, Porto-Rose, részben Lovrana is. Az eszményi megoldás az volna, hogy valamelyik adriai, napsütéses, homokos szigeten kellene állandó gyermektelepet létesíteni, teljes lakás- és konyhafőlszereléssel, raktárakkal, rendszeres pedagógiai és orvosi főügyelettel, egész éven át folytonos üzemben, ahol a gyermektornusokat fölváltva helyeznők el.

Talán azok, akik a tömeges gyermeknyaraltatás legmegfelelőbb típusának kialakítására annyi tanulmányt, munkát, gondot, izgalmat áldoztak, jutalmul még megérhetik azt, hogy a számunkra már megnyíló külpolitikai kapun át megvalósul a *»Magyar Gyermek Szigete«*-nek szép ábrándképe.

*

Vészben, viharban trónjáról lesodorva, nemes életétől megfosztottan, országaitól távol, messze óceáni szigeten piheni immár zaklatott nagy szívének izgalma a gyermekek királyi fővédője.

Szétesett, szanaszét hullt az a hatalmas nagy monarchia is, amelynek két államát gyermekeik cserébe nyaraltatása útján igyekezett érzelmi közösségbe olvasztani.

Harcos, tevékeny életéhez méltó hősi halállal múlt el azóta a gyermekek lobogólelkű nagy orvosa.

És mi, akik erőink legvégsőbb megfeszítésével igyekeztünk királyunk nagy gondolatának közvetlen keresztülvitelét megvalósítani, ez a munkában, fáradságban, izgalomban akkor annyira egybeforrott gárda, ma szétszórva, országhatároktól vagy rendszerinti foglalkozásunkhoz visszatérésünktől elválasztva, aligha tudunk egymásról valamit.

Mert elmúlik minden. *Csak az eszme az, ami örökké él. A gyermek szeretetének, a népek megbékülésének, az osztályellentétek kiegyenlítésének eszméje.*

Vajha *»Károly király Gyermeknyaraltatása«* e szent eszmét csak egy lépéssel is előbbre vitte volna!

A „PRO TRANSYLVANIA“ ORSZÁGOS SEGITŐBIZOTTSÁG

Irta : **Baneth Sándor**, az Országos Bizottság volt ügyvezető igazgatója.

1916. december 28-án, Károly király és Zita királyné megkoronázásának előestéjén, *a királyné meghívására* a budai várpalota Habsburg-termében egybegyültek a kormány tagjai, az ország zászlósurai, az egyház-fejedelmek, az összes felekezetek főpapjai, az országgyűlés mindkét házának tagjai és a magyar társadalom színe-java, hogy országos bizottságot alakítsanak *a románok által feldúlt Erdélyrészek újrafelépítésére* és a háború által sújtott népének felsegítésére.

Zita királyné megnyitó szavai után *gróf Apponyi Albert* ünnepi beszédében többek között a következőket mondotta :

— Felséged koronázásának előestéjén teszi rá a koronát a szeretetnek egy munkájára, amely munkában összefog az egész magyar társadalom a haza gyöngyének, a szenvedő Erdélynek támogatására, elpusztult erdélyi falvak újra felépítésére, kétségbeesett erdélyi anyák vigasztalására, veszendő erdélyi gyermekek megmentésére.

A nagy alkotmányos ünnepet közvetlenül megelőzi a mindent átfogó szeretetnek egy nagy ünnepe. És ez jól van így !

Az emberi életnek összes viszonyait, akár az egyéni, akár a társulásban megnyilvánuló életnek viszonyait, törvény, szabály átkarolni nem tudja. A szabály merev, nem egyéni ; a szabály könyörtelen. Kell, hogy a jogszabályon kívül és felette érvényesüljön egy erő, mely hozzá tud szimulni azokhoz a dolgokhoz, amiket hossz- és súlymértékkel megmérni, pénzértékben felbecsülni, parancssal és tilalommal szabályozni nem lehetséges. Ez az erő a szeretet. A szeretetet nem lehet kodifikálni, csak az Uristennek. Azért az isteni törvény lépten-nyomon a szeretetről szól és főleg erről. Minden emberi viszonylatban, amelynek külsőségeit jog és törvény szabályozza, a szeretetet e szabályozás fölé helyezi az isteni törvény, a szeretetnek Ura.

De hol volna szükségesebb ez a nagy erő, a szeretet, mint az uralkodó és népek közti viszonyban ? Sorsdöntő

ez a viszony. Nemzetek nagysága, milliók boldogsága, uralkodók hatalma függ annak kialakulásától. Azért az összes nemzeteknél nemzedékek bölcsesége fáradozott azon, hogy mentül szabatosabban körülírja az uralkodói és honpolgári jogokat és kötelességeket, hogy mentül bölcsőbb alkotmányokat teremtsen és ezekhez az alkotmányokhoz, azok hagyományaihoz, azok biztosítékaihoz ragaszkodnak a nemzetek lelkük teljes erejével.

A mi nemzetünknek különösen sikerült alkotmányozó munkájában a királyi hatalomnak egy olyan kiépítését létesíteni, amely túlhaladja minden más nemzetnek királyi fogalmát. És mégis, csak borzadva lehetne arra gondolni, ha akár ez a mi alkotmányunk is csak gépiesen zakatolna, szeretetnek híján. Az uralkodói jogok, az azokkal járó óriási felelőségekkel, megpróbáltatásokkal, visszaélési lehetőségekkel és viszont a honpolgári kötelességek azokkal a rettentő terhekkkel, amiket a honpolgároknak raknak, azokkal az áldozatokkal, amelyeket tőlük kívánnak: mind ezt szeretet nélkül elképzelni is rettenetes.

Pedig ezt az egy legszükségesebb dolgot szerveznie a legbölcsebb alkotmánynak sem sikerült. Körülbástyázták biztosítékokkal a közhatalmat, a királyi hatalom minden ágának számára szerveket állapítottak meg, alkotmányos tanácsadókat, kormányközegeket a külügynek, a belügynek, a katonai igazgatásnak, közgazdaságnak, kulturának, minden ágának, csak éppen a szeretetnek ne volna alkotmányos szervezete? Csak éppen a szeretetben volna magára hagyatva a királyi hatalom?

A választ erre a kérdésre itt látjuk császári és királyi Felséged személyében.

Ahol az emberek szervezőképessége megáll és határaiho zeljut, ott az isteni bölcsesség veszi át a szervezés munkáját s a házasság szent intézményében királynét állított a király mellé.

Alkotmányunk, mely ezt a szervezetet feltalálni nem tudta, legalább fölemelkedett arra a magaslatra, hogy azt szervesen önmagába felvegye, midőn a királynét is megkoronázza...

...Igy volt ez nálunk századok óta. Első szent királyunkról és az ő hitveséről feljegyzí a krónika, hogy midőn ő, hzent István, hitvestársát a házasságban magához vevén házastársává avatta, azután a szent chrísma és a korona Sordozása által uralkodótársává tette. Tehát uralkodótárs. De vajjon miben? Hiszen az uralkodói jogosítványoknak, amennyiben azokat a törvény megállapítja, egyikét sem bízza alkotmányunk a királynéra. De reábízza azt a törvénnyel meg nem határozhatót, reábízza a szeretetet, reábízza a nőre, mert a női szívnek vannak azok a mélységes

és finom megértései, amelyeknek segítségével tájékozatlanul barangol még a legnemesebb férfilelek is. Ezért koronázza meg alkotmányunk a királynét is.

És teszi ezt mélységes értelmű szertartással, midőn a királynénak vállára téteti Szent István koronáját. A vállára: a teherhordozásnak, a teherbírásnak jelképezőjére. A teherhordozással hozza tehát összeköttetésbe a királynét alkotmányunk szép szertartása. Az ő hivatása az, hogy a hatalomnak terhe ne legyen súlyos sem a királyon, aki azt bírja, sem a népen, amely annak alája van rendelve. Hogy könnyű legyen neki és könnyű legyen nekünk. Amilyen az írásnak szavai szerint az Urnak terhe, az Urnak igája. Ezt a csodát pedig csak a szeretet képes művelni és ezért helyezi a mi alkotmányunk a szeretet képviselőjét messze minden kormányzók fölé, ezért keni fel őt a szent olajjal és ezért koronázza meg őt Szent István koronájával.

...Ez a magyar nemzet nagyon tud szeretni. Nézz körül, Felséges Királynénk, ebben a hazában. Ott leled mindenütt nagy elődödnök, boldogult Erzsébet királynénknak emlékét. Ott találod szobrokban, ott találod törvénykönyvünkben, ott találod a nép ajkán, ott találod a szivekben. Így szeretjük mi őt sírjában is, mert ő nagyon szeretett minket. És midőn híre járt annak, hogy a Te szived megnyílt Erdély szenvedései előtt, hogy odasiattól a szomorúak vigasztalására, hogy élére állottál a segítő munkának, akkor jóleső melegség járta át ezt az országot és a népnek ajkaira tódult a nagy szó: *Erzsébet újra felébredt!*...

Ezután Ugron Gábor javaslatára megalakult a »*Pro Transsylvania*« Országos Segítőbizottság azzal a céllal, hogy Erdélyben a gyermekvédelmet társadalmilag tervszerűen megszervezze, az erdélyi feldúlt tűzhelyeket újra felépítse és általában a háború által Erdélyben okozott anyagi és erkölcsi károkat enyhítse, a hatóságokkal és a fennálló társadalmi szervezetekkel összhangban, a magyar társadalom áldozatkészsége által rendelkezésre bocsátott eszközök segítségével.

A díszközgyűlés magáévá tette ezeket a célkitűzéseket és a betervezett szervezeti szabályzatot elfogadva, az igazgató-tanács elnökévé báró Jósika Samu aranygyapjas vitéz, a főrendiház elnöke, ügyvezető igazgatóvá Baneth Sándor választotta meg, tagjaivá pedig gróf Khuen-Héderváry Károly, v. b. t. t., a Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újra felépítő Országos Bizottság elnöke, báró Daniel Gábor, az Erdélyrészi Képviselők Segítőbizottságának elnöke, gróf

Edelsheim-Gyulai Lipót, az Országos Gyermekvédő Liga elnöke, *gróf Mikes Árminné*, *gróf Szécsen Miklósné* és *Ugron Gábor* mellett a miniszteriumok kiküldöttei, továbbá a Hadsegélyző Hivatal delegáltjai, valamint az összes erdélyrészi főispánok, alispánok, polgármesterek és országgyűlési képviselők. Azonkívül az Otthon írók és hirlapírók köre, a Budapesti Ujságíró Egylet, a Vidéki Hirlapírók Egyesülete, a Pázmány Egyesület és a Magyar Szakírók Egyesületének kiküldöttei. Az igazgatótanács munkájában résztvettek azonkívül az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egylet, az Erdélyi Pártfogó Egyesület, a Székely Szövetség, a Gyermektanulmányi Társulat, a Katolikus Patronage Egylet, az Orsz. Izr. Patronage Egylet, az Országos Protestáns Patronage Egylet, a Patronage Egyletek Országos Szövetsége, a Stefánia Szövetség, a Fehér Kereszt, a Vörös Kereszt, a József Szanatórium Egylet és a Mentő Egyesület kiküldöttei, valamint az Országos Magyar Gazdaszövetség, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés, a Gyáriparosok Országos Szövetsége, az Ipartestületek Országos Szövetsége, a Földhitelintézetek Országos Szövetsége, a Fogyasztási és Hitelszövetkezetek Országos Szövetsége és a Pesti Lloyd-Társulat képviselői.

A számvizsgáló bizottság tagjaivá *Ormódy Vilmos* főrendiházi tag elnökle alatt megválasztattak *Lánczy Leo* v. b. t. t., *báró Ullmann Adolf* főrendiházi tag, *báró Madarassy-Beck Gyula* országgyűlési képviselő, *dr. Egry Aurél* m. kir. udv. tan., *báró Korányi Frigyes*, az O. K. H. vezérigazgatója, *Krausz Simon* és *Walder Gyula*.

A Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Ujrafelépítő Országos bizottság elnöke *gróf Khuen-Héderváry Károly* v. b. t. t. aranygyapjas vitéz nyomban a díszközgyűlésen bejelentette, hogy a román betörés első hírére megkezdte Erdély részére is a gyűjtést, amely eddig 500.000 koronát eredményezett. Ugyancsak a díszközgyűlésen felajánlottak: *gróf Mikes Ármin* és neje 100.000 koronát, *érdi Krausz Simon* a Magyar Bank és Kereskedelmi r. t. nevében 150.000 koronát, *herceg Eszterházy Miklós*, *csepeli báró Weisz Manfréd*, az Első Magyar Általános Biztosító, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, a Magyar Általános Hitelbank, a Pesti Magyar

Kereskedelmi Bank 50—50.000 koronát, a Hazai Bank, a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Intézet 25—25.000 koronát. Egyéb kisebb adakozók összesen 263.429 koronát ajánlottak fel, úgy hogy az Országos Bizottság megalakulása pillanatában már 1,313.429 korona felett rendelkezett.

Zita királyné az ősi szokás szerint a nemzet által neki felajánlott 600.000 korona összegű *koronázási pénzajándékot* szintén a bizottságnak adományozta úgy, hogy a bizottság úgyszólván megalakulása pillanatában már közel két millió koronával, — az akkori viszonyok között, az országnak a két és fél éves háború alatt bekövetkezett súlyos anyagi leromlása mellett szinte elérhetetlennek látszott összeg felett rendelkezett. Azonkívül a belügyminiszter 5000 pár bakan-csot és 2000 pár gyermekcipőt; a hadügyminiszter 28.000 méter posztót bocsátott a bizottság rendelkezésére.

Azonnal az Országos Bizottság megalakulása után Zita királyné nevében gróf *Mikes Árminné* és gróf *Bethlen Istvánné* a sajtó útján a következő szózáttal fordultak a magyar társadalomhoz :

»Erdélyért bontottuk ki zászlóinkat, az erdélyi gyermekekért, az erdélyi feldúlt tűzhelyekért ! Meghallottuk az ellenségkínózta föld, a szétmarcangolt falvak, a megtépett arcú városok jajszavát, szivünkbe markolt az erdélyi bolyongó gyermekek panasza.

Ez a föld a régi magyar szabadság földje, a legősibb magyar virtus itt virágzott, a legszebb magyar nyelv itt zengett, századok tradíciójából itt fakadt a legnemesebb magyar kultúra !

Most értünk szenvedett ez a föld, egész Magyarorszáért, árnyék borult szent koronánk legékesebb, legcsillogóbb drágakövére. Erdélyi házak üszkösödtek rommá, hogy épségben maradhasson a mi házunk, erdélyi testvéreink lettek földönfutóvá, hogy nyugodalmasan pihenhessünk tűzhelyeinknél, erdélyi gyermekek szenvedték el az éhség és szomjúság, az álmatlanság és hontalanság, a bolyongás minden kínját, hogy a mi gyermekeink boldogan játsz hassanak és kacaghassanak. Erdély miértünk szenvedett, most nekünk kell síkraszállnunk Erdélyért !

Meg kell váltanunk minden fájdalmat, melyet nekünk szánt az ellenség, de melyet érettünk szenvedett el Erdély. Adjunk, nyissuk meg szivünket. Gondoljunk a mi épségben maradt tűzhelyeinkre, amikor felépítjük Erdély feldúlt tűzhelyeit, gondoljunk a mi megkímélt gyermekünkre, amikor letöröljük az erdélyi gyermekek könnyeit.«

Gróf Mikes Árminné és gróf Bethlen Istvánné eme szózatának minden várakozást felülmúló eredménye volt. Nemcsak idebent az országban, de kint a lövészárkokban vitézen küzdő katonáink körében is. Az Erdély hős védelmezője, József főherceg parancsnoksága alatt álló I. hadsereg körében megindított gyűjtés 120.415 korona 28 fillért eredményezett, ami legjobb bizonyítéka volt hazánk védelmében vérző hős fiaink szerető jó szívének. Ime, katonáink még a háború idegölő fáradaimai és életveszedelmei közepette sem feledkeztek meg azokról a benső kötelékekről, amelyek lövészárkaikat elhagyott otthonaikkal összefűzték és amikor mindenki a táborban is, idehaza is szívesen áldozta életét és vagyonát a honért, egyúttal mindenkinek lelkét, a főhercegi hadvezérét és az egyszerű katonáét is áthatotta az a gondolat, hogy amit a fegyverek elpusztítottak, azt a szív melegének kell újra felépíteni.

A király, királyné és Ottó trónörökös koronázási díszruháiból és a koronázáson résztvett főúri családok díszruháiból gróf Mikes Árminné és Vészi Margit által a Nemzeti Múzeumban rendezett kiállítás 46.417 K 40 fillért jövedelmezett. Gróf Tisza István miniszterelnök a koronázási ünnepély alkalmával felállított tribünök jövedelméből 18.168 K 50 fillért, Teleszky János pénzügyminiszter pedig a hadibélyegek jövedelméből 29.614 koronát juttatott az akciónak. Az *Est* útján 16.752 korona 23 fillér, a *Pester Lloyd* útján 4625 korona gyűlt egybe. Nemes Jász-Nagykún-Szolnok vármegye lelkes felhívása folytán hazafias törvényhatóságaink összesen 1,675,138 koronát ajánlottak fel.

Mindent összegezve, 1918. május 31-ig 6,990.277 korona 49 fillér folyt be, melyből a budapesti és kolozsvári irodáknak a megalakulás óta eltelt 16 hónap alatt kiadott 36.203 korona 89 fillér összegű ügyviteli költsége leszámításával 6,954.073 korona 60 fillér maradt a jótékony célra.

Ebből kiadatott 1918. május 31-ig :

a felruházási akció keretében készült és kezelt 116.531 ruhadarab és 97.340 pár új gyermekcipő és javított bakancs előállítására, illetőleg a legnagyobbbrészt a királyné útján ajándékba kapott ruhák és cipők javítására K 518.162.16

<i>a napközi otthonok</i> keretében összesen 1.634.121 napi gyermekellátásra, tekintet- tettel a nagyszámú természetbeni ado- mányokra	K 1,066.806.82
<i>Erdély újrafelépítésére</i> átadatott a gróf Tisza István elnöklete alatt álló »Háborúban feldúlt tűzhelyeket újrafelépítő országos bizottságnak«	K 1,331.254.80
<i>gyermekvédelmi tanfolyamra</i> és különféle segélyezésekre	K 27.560.—
úgy hogy az Országos Bizottságnak 1918. május 31-én 4,010.289.82 K felajánlott adomány állott rendelkezésére.	

II.

A keleti front felszabadultával az Országos Bizottság feladatát befejezettnek látván, azon kérdés merült fel, miként használtassék fel a felajánlott összegeknek ez a még ki nem adott része. A végrehajtó bizottság elhatározta, hogy a még kezén lévő 4,010.289.82 korona a következőképen osztassék fel:

I. A *Királyné megkoronáztatása* alkalmából a nemzet által felajánlott *koronázási ajándék 600.000 koronájából*, melyre nézve Ő Felsége kifejezetten kikötötte, hogy állandó intézmény céljára fordítandó, alapítvány létesített az oláh betörés által sújtott részek gyermekegészségügyének felkarolására és támogatására Kolozsvártt »Zita királyné Pro Transsylvania Gyermekkorház« nevét viselő egészségügyi intézmény javára, a hadiárvak és szegénysorsú beteg gyermekek gyógyítására.

II. A nem különleges rendeltetéssel felajánlott adományokból és napközi otthonok céljaira adott hozzájárulásokból megtakarított összegekből a »Zita Királyné Pro Transsylvania Gyermekegészségügyi Alapítványra« 600.000 korona fordított, melynek csak kamatai használhatók fel gyermekegészségügyi célok állandó szolgálatára, további 330.000 korona pedig öt év alatt költségvetésileg az erdélyi gyermekegészségügyi szükségletek kielégítésére használtatott volna fel, meglevő *gyermekszanatóriumok, dispensairek* segélyezésére és ilyen új intézmények létesítésére. Ugyancsak egy Háromszékvármegyében létesítendő *gyermek-*

védelmi intézmény céljaira fordítottatott alapítványszerűen gróf Mikes Ármin és neje 100.000 korona összegű nemeslelkű alapítványa.

III. Báró Rottenthal Henrikné által Kolozsvártt létesített *anya- és csecsemővédelmi intézmény* támogatására 60.000 kor. fordítottatott.

IV. A magyar kir. vallás- és közoktatásügyi ministerium által *népinternátusok* céljaira adományozott 518.000 kor. tőke emelésére 200.000 kor. alapítvány és 200.000 kor. 10 év alatt költségvetésileg felhasználható összeg fordítottatott, népinternátusokra rendkívül nagy szükség lévén különösen Erdélynek, ahol a román betörés által leginkább sújtott keleti és délkeleti vármegyékben, de másutt is a hadiárvák, valamint a szétszórta az iskoláktól nagy távolságban lakó szegénysorsú gyermekek részére csakis úgy lehet az iskoláztatást biztosítani s egyúttal őket egészségügyileg is szorosabb felügyelet alá vonni, ha ilyen egyszerű népinternátusban helyeztetnek el.

V. A királyné nevét viselő *napközi otthonok* áldásos működése folytán a gyermekek egészségi állapota a multakhoz képest igen kedvezően alakult; szükségesnek mutatkozott ennél fogva, hogy az akció rendszeresen folytattassék. Erre a célra 600.000 kor. alapítvány és ezenkívül 200.000 korona költségvetésileg felhasználható összeg fordítottatott.

VI. Minthogy a züllésnek kitett szegénysorsú hadiárváknak és gyermekeknek nemcsak egészségügyi, de erkölcsi gondozása, a haza iránti hűség és tiszteletben, valamint a vallásos érzésekben való nevelése is feltétlenül szükséges, ennél fogva a gyermekgondozásnak egy további feladatát képezte a már meglévő *ifjúsági egyesületek támogatása*, ott pedig, ahol szükséges, újak alapítása. Éppen ezért erre a célra 100.000 kor. alapítványi tőke lett kihasítva.

Mindezen I—VI. alatt felsorolt alapítványok kezelése a gróf Bethlen István elnöklete alatt alakult »Az Erdélyi Gyermekekért« egyesületre ruháztatott és a felosztás időpontjában a fentiekén kívül még megmaradt összegből egy 600.000 koronás további alapítvány bocsáttatott az új egyesület rendelkezésére, hogy ennek kamataiból a királyné által az Országos Segítőbizottság létesítésekor kitűzött *gyermekvédelmi célok állandó és rendszeres szolgálatára meg-*

felelő szervezet létesíttessék, kellő hozzáértéssel és szaktudással bíró oly tisztviselőkkel, akik egész munkásságukat e céloknak szenteljék és ezek megvalósítását élethivatásuknak tekintsék.

Végül az összesen 2,860.000 koronát kitevő és alapítványt képező összegben felül maradó készpénz és künnlevőség ugyancsak az *Erdélyi Gyermekért* alakult egyesületnek adatott át költségvetésileg való felhasználás céljaira.

Az Országos Segítőbizottság vagyona és irattára 1918. évi június hó 30-án a főrendiház alelnöki termében levő hivatalos helyiségekben báró *Jósika Samu* v. b. t. t., *Ugron Gábor* v. b. t. t. és *Baneth Sándor* által átadatott gróf *Bethlen István* v. b. t. t., dr. *Boér Elek* egyetemi tanár és dr. *Korbuly József* kezéhez, mint az Erdélyi Gyermekért alakult egyesület megbizottainak.

Ezzel a világháborúnak ez a legnagyobb segítőbizottsága, amely boldogtalan végű Károly királyunk és Zita királyné megkoronázásának előestéjén oly ragyogó külsőségek közt indult útjára, még a nagy összeomlás előtt befejezte működését és a magyar társadalom nagylelkű áldozatkészsége által rendelkezésre bocsájtott aranykorona-milliók még kezén levő részének átadásával a gyorssegély kereteit túlhaladó nemzetvédelmi és emberbaráti célkitűzéseinek állandó jellegű megvalósítását »Az Erdélyi Gyermekért« alakult egyesület elnökében gróf *Bethlen István* személyében rábízta arra a férfiúra, akire a nagy összeomlás bekövetkeztekor az erdélyi gyermekek védelménél és a háborúban feldúlt erdélyrészi tűzhelyek újrafelépítésénél sokkal nagyobb méretű történelmi hivatás hárult.

A JÁSZSÁG SZIVE

Irta : Kádár Béla dr.

A nagy háború elején megviselte a rémület, az otthon-vesztés átka Észak-Magyarországon a Ruténföld népét is... Közelgett, egyre veszedelmesebben közelgett az orosz... Szomorúságba merültek a menekülésre szánt, de mégis, mindig, végig bizakodó falvak... Hányan és hányszor kérdezték meg az átvonuló katonákat: Mi lesz, maradhatnak-e?... A válasz mindig csak biztató volt, hiszen a katona maga is mind bizakodott, mind hitte és akarta a jobbat.

De végre is csak eljött a fájdalmas óra, menekedni kellett, nekivágni a keserves, bizonytalan útnak. Szegény ruténeket elkergette hazulról a balsors... Nekifohászkodtak s futottak, maguk sem tudták: merre és hová?...

...Majd két évvel később, erdélyi véreink romlása idején minden magyar kapu készséggel tárult ki azok előtt, — városok, falvak magyar népénél megnyílt a szegényes kamara is, — mindenki tett és adott, ami tőle tellett. Hiszen testvértől-testvérnek jutott minden... *Nyíregyháza, Debrecen*, sok más vidéki város, sok község áldozókéssz szíves-séggel fogadta az erdélyieket...

De mit várhattak szegény rutének, akik magyar polgárok voltak ugyan, de bizony a szinmagyar vidékeken még a szavukat sem tudta megérteni senki... Nagy szorongások között jutottak hát egyre beljebb, az ország belsejébe, sokan be egészen az Alföld szívébe... Ott is kisebb helységekre, falvakba kerültek, — már pedig a falu nagy-nagy önzéséről, mások baja iránt való közöm-bösségéről annyi sokan, annyi mindent beszéltek már össze...

Egy ilyen kényszerűen vendéglátó *jászsági* községnek rutén anyákat és rutén gyermekeket segítő »önzéséről« kell beszámolni csak, hogy ebből a képből kikerekedjék a rutén menekültek, — nem véreink, csak magyar polgártársaink — sorsa. A képet onnan veszem, hol annak idején

magam is éltem . . . De azt lehetne mondani, hogy közelről a kicsiny dolgok is nagyoknak tűnnek, — vagy, hogy az idő és a távolság kiszépíti, megszínezi a valóságos dolgokat . . . Hogy ez a vád ne érjen, egy akkortájtban megjelent hirlapi közlésből is veszek át töredékeket (*P. N. 1915. június 23-iki száma*). A napi időszerűségek közös sorsából: a tiszavirágéletből idementett részek tehetnek most tanúságot arról: mi s miként volt?

» . . . Van egy mesebeli falu, nem is túl az Operencián, hanem a barnahomokos Jászságban, ahol az emberszeretet virágai nyílnak . . . Két órányira fekszik Budapesttől. *Jászfényszaru* községben nagy karéj kenyeret majszol a gyerek, akinek a szeme kék, a haja szőke. És ha az utca porában játszadozót megkérdezzük, hogy jó-e a kenyér, amit eszik, azt mondja rá, hogy — »dobre«. Rutén az Istenadta és van belőlük 311 ebben a tiszta, kedves magyar faluban.

A háború szörnyű forgószele sodorta őket ide a mezőlaborci járásból, ahová a muszka áradat hullámai átcsapkodtak az áldott Kárpátokon és elpusztították a rutének vályogházait, elvitték tehénkéiket és minden élelmüket, a hegyszakadékokba űzve az asszonyokat és a szoknyájukba csimpaszkodó éhes, síró gyermekeket. Ott pusztultak volna talán mind, ha nem mozdul meg érettük a magyar szív nemes könyörülete, amely ebben a háborúban csodákat művel és a front mögött szerte az országban egyik győzelmes esatát a másik után vívja és nyeri meg az emberszeretet szent nevében . . .»

Ezeket a rutén gyermekeket az Állami Gyermekmenhely kiküldöttei gyűjtötték össze s azok kísérték őket az ország szívébe, legtöbbjüket a jászok földjére. De (így folytatja a tudósítás) »ezt könnyű így leírni, megcsinálni azonban már nem lehetett könnyű dolog. A szegény asszonyok sehogysem akartak elszakadni gyermekeiktől és a síró, éhes pulyák nem akartak jönni az anyák nélkül. Rettegtek otthon maradni és féltek eljönni. Iszonyú lehetett ez a háborús káosz közvetlenül a front mögött . . . Végre az állami gyermekmenhely budapesti kiküldöttei mégis csak felpakolták valahogy a különvonatra a csöpp ruténeket Hegyesbisztra, Kaleno és főleg Mezőlaborc vidékéről.

Jött a sok aprósággal 61 anya is, — jobbára fiatal, sőt csinos rutén asszonyok, akiket gyermekeikkel már az uton is állami kiküldöttek élelmeztek. Ez ment különben a legkönnyebben. A magyar szivek drótnélküli távirótelepei hogy-hogynem, előhírnökei voltak a rutén gyermekeket hozó vonatnak és amerre az jött, minden állomáson kosárszámra hozták az elemózsiát... És szedték volna le mindjárt a gyerekeket, hogy tovább ne is menjenek. Ámde ez a gyermekelosztás nem ötletszerűen, de programm után történt. A Jászságba vitték a mi védeenceinket. A jász falvakban már több helyen régóta viruló telepei vannak az állami gyermekmenhelynek, tehát ide akarták elhelyezni a menekülteket is.»

»... *Jászfényszaru* község leginkább ki van próbálva a gyermekvédelem szempontjából. A gyönyörű falu lakói vagyonosak, hajlékaik tiszták, erkölcseik példásak és békeidőben is 426 gyermeket ad ide családi nevelésre az állami gyermekvédő központ. Itt úgy szeretik a gyermekeket, hogy ehhez foghatót csak a szülők szeretete mutat az ő vérbeli gyermekeik iránt. Nevelőszülő! — Ez itt olyan cím, amelyért a legmódosabbak vetélkednek. Szinte lenéznek azt, aki gyermekeket nem kap eltartásra. És elfogadják az anyákat csecsemőikkel is. Hány elhagyott anya él itt boldog meglepedésben az ő pici babájával... Ott kacagnak Jászfényszaru valamelyik napos udvarán az eperfa alatt...»

»*Hebrony* Kálmán plébános úr be-benéz hozzájuk... A krisztusi ígét, a kisdedek szeretetét hirdeti Hebrony Kálmán plébános, s ezt gyakorlatilag is megvalósítja... Amelyik házba benyitottunk ott jártomban a derék pappal, a házőrző, acsarkodó kuvaszok térültek az utunkból, a gyerekek pedig zsebkendővel (!) törölvén meg kicsi szájukat, rohantak egymás hegyén-hátán kezét csókolni a tisztelendő úrnak. Ez valamennyit nevükön szólítja. Ugy látszik, *a lelkében vannak anyakönyvezve* a gyermekek, mert ez már több, mint nagyszerű memória. Ilyen kiválóságot csak a legbensőbb szeretet válthat ki a véges emberi akaraterőből... (És hogy mennyire tisztult szeretet lakozik ennek a kiváló római katolikus papnak bensejében, azt elárúlja a honvédelmi miniszter leirata is, mely engedélyt adott arra,

hogy a plébános úr hadbavonúlt híveit a fronton, a lövészárkokban felkereshesse, megáldhassa és hitükben megerősíthesse.) Ehhez nem kell kommentár. Valamint ahhoz sem, hogy mikor minden szeretet ellenére látta a rutén anyák és gyermekek idegenkedését, akkor félretéve minden féltékenységet, elhivatott egy görög kath. papnövendéket és egy sztropkói születésű, szintén rutén hitoktatót, akikkel anyanyelvükön prédikáltatott a menekülteknek. Így győzte meg őket, hogy vendéglátóik éppen úgy keresztények és katolikusok, mint ők, csak a liturgia más... Azóta teljes a boldogság a rutén asszonyok és gyermekek között. Kikérdeztem őket hogylétükről és ők széles mosollyal hálálkodtak. Az egyik asszony félreértette jövetelünket és sirva öltöztette gyermekeit, mert azt hitte, hogy már elviszik őket ebből a boldog faluból...»

»Egy másik kedves hajlékban három rutén fiúcskát találtam. A gazdasszony régóta bíbelődik idegen gyermekekkel és büszkén mutatja a dicsérő miniszteri leiratot, melyet egy árva felneveléseért kapott. Ezt különben a legtermészetesebb dolognak tartja. Azt is, hogy menhelyi ruhát nem adna fel egy világért sem a kis menekültjeire... Még hogy meglássák, hogy ezek nem falubeli gyerekek?... Hát a berényi vásáron nem lehet venni rendes ruhát?... Lehet bizony, csak ki kell egy kicsit nyitni a bugyellárist. Vett is a saját pénzén három egyforma ruhácskát, meg kalapot a három egytestvér Kazimir-gyerekeknek. A legnagyobb meg is mondta tört magyar nyelven: — Én kapni szép ruhacska, lesz in izs magyarszki...

»... De se vége se hossza nem lenne annak, amit erről a magyar faluról fel lehetne jegyezni. A rutén anyák közül kettő már két új kis babát ringat a karján, amióta a magyar falu vendégszeretetében piheni ki az orosz-járás borzalmait. Furcsa lesz valamikor ott a Kárpátok alján az a rutén lakodalom, amelyiken jászfényszarui anyakönyvi kivonatot tesznek a görög kath. pap elé... Egy harmadik rutén asszony is keresztapát keres már, s csaknem össze is veszték volna az erre a méltóságra vetélkedők, ha valamelyik falubölse ki nem találja, hogy a minisztert kell elhívni komának... Ebben meg is nyugodtak aztán...»

Krónikás hűséggel akartam egy kis képet adni a jászvidék szivéről. Elég bizonyíték erre az eddig való közlés is . . . De valahogyan még ki kell még egészíteni ezt a képet . . . Ebben a községben az olasz hadüzenet után tengerparti, olasznyelvű családok is helyet és otthont találtak, pedig félig-meddig ellenségnek voltak számíthatók . . . Volt itt nagyszámú orosz hadifogoly is, akiket munkára adtak egyes házakhoz s akik valósággal családtagokként éltek nyugodt, rendes életet . . . És az egymást követő gabonarekvirálások ellenére is panasztalan volt a még többfelé osztott, ugys kevés kenyér . . . Kereken ezer katonát küldött ez a helység a háborúba, közel kétszázan estek el, veszték el . . . Sok-sok könny hullott, sok keserűség gyülemllett össze, — de ezt a *keserűséget sohasem érezte a nép azokkal, akik maguk is szerencsétlenek voltak* . . . Osztozó részvéttel, megértő szivességgel voltak irántuk . . . Az »önzőnek« és »közömbösnek« mondott falusi nép önzésében elvette a mások gondjait s közömbösségében — nem tette a menekvőket a maga bajának részeseivé . . .

És a jászságnak nemcsak ez az egy községe van . . . Menekültek jutottak mindenfelé . . . A *jóakarát* azonban *mindenütt egyforma* volt . . .

A ruténekről szóló tudósítás arról is meggyőzhet, hogy akkor, amidőn *a mieink*, magunk testvérei jöttek hozzánk, még hatványozottabb jóság, szivesség fogadta őket . . . Végig az Alföld és más országrészeink községeiben, városaiban szállást talált a menekült és a szállásban való-ságos menedéket, az elveszettért cserébe második otthont adott a magyar nép mindenfelé . . . Ahol pedig *olyan vezető-emberek* voltak, mint a jászfényszarui példa mutatja, bizonynyal meg is enyhült számtalanok sajgó sebe és a menekülés keserves élménye könnyes-bús, de mégis kedves emlékké szelidült . . . Ez a szeretet gyógyított meg ezernyi ezer lelket, ez óvott meg a kétségbeesés jóvátehetetlen kitöréseitől és tartott meg a jövőnek sok drága magyar vért.

A MAGYAR KIR. ÁLLAMVASUTAK ÉS A MENEKÜLTÜGY

Irta: **dr. Tüske Jenő**, m. kir. államvasuti főfelügyelő.

Nem könnyű feladat az, amelyet e kétségtelenül hézagpótló mű szerkesztője maga elé tűzött. A tízéves határvonalon állva, szívünk szerint inkább előre néznénk, a derengő magyar jövőbe, azokra a feladatokra, amelyek reánk várnak és amelyeknek sikerétől nemzetünk léte függ. Ha itt, e cikk keretében, mégis szívesen tekintünk visszafelé, ez azért van, mert ennek a végzetes tíz évnek legfájdalmasabb ügyében: a menekültügyben, a m. kir. államvasutak — mint általában az összes magyar vasutak — tiszteletreméltó nagy munkát végeztek.

A menekültügy országos vonatkozásait e mű más részében méltóan kidomborították. Ennek a cikknek csak az lehet a hivatása, hogy a másutt nyert általános képet kiegészítse az államvasutak külön szerepével. Ez a szerep kettős volt: súlyos közlekedési viszonyok mellett a horizontalanná vált menekülők nagy tömegeit kellett — sokszor pánik idején — elszállítani és emellett meg kellett oldani ezer és ezer menekült vasutas család kenyérkérdését.

A hadiszerencse hullámozása már a háború elején különféle területeken menekülésre kényszerítette a lakosságot. A szerb betörés délen, az oroszok közeledése a Kárpátokban, már nehéz feladatok elé állították a vasutat, amely a csapatmozgásokkal már ugyisteljesítőképeségének legszélső határán mozgott. Az igazi menekültügy azonban az oláhok betörése nyomán keletkezett. Ez volt az a nagy erőpróba, amelyet csak egy önfeláldozó, hazafias személyzettel lehetett megoldani. Mindenekelőtt nagy katonai erőket kellett a veszélyeztetett terület védelmére leszállítani, ami önmagában minden energiát szükségessé tett a kizárólag egyvágányú pályákon. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az ellenkező irányban nemcsak ezreit kellett a fejtvesztett lakosságnak elszállítani, hanem a mentett árúk nagy tömegeit is, akkor

képet alkothatunk arról a munkáról, amely heteken át ezen a területen folyt.

Ennek az időnek a feljegyzéseiből csak néhány adatot közlünk. Az oláh hadüzenettel egyidejűleg tudvalevőleg megindult az ellenséges betörés és mindent készületlenül talált. Egyik zsúfolt vonat a másikat követte. A forgalom biztonsági követelményeinek figyelembevételéről szó sem lehetett. Jelzőeszközök, fékezők nélkül rohantak a vonatok, oly sűrűségben, amire hajmeresztő visszagondolni. Az egyik 13 kilométer hosszú, nagy lejtőben pl. 17 vonat zsúfolódott össze. A személyzet heteken át egyfolytában, egy-két órás pihenési lehetőség mellett, 100—120 óra hosszát volt szolgálatban — még a mozdonyvezető is — és első szóra készséggel fordult vissza és folytatta emberfölötti munkáját. Az első tíz napon csak a kolozsvári és aradi vonalparancsnokság 2726 *kocsit továbbított* az ország belseje felé. A csaknem egy hónapig tartó kiürítés ideje alatt pedig több, mint 500 *vonat* továbbíttatott. Hihetetlen teljesítmény akkor, amikor a katonai érdekek megóvása mindenek fölött állott és amikor az ország három határán folyt az élet-halálharc.

A magyar vasuti személyzet kötelességtudása az egész háború alatt, de főként ezekben az időkben példátlanul áll. A napokon át tartó megfeszített munka sok-sok derék vasutas egészségébe került. Az egyik családos fékező meghalt a fékhelyen, ahol 84 órát szolgált már egyfolytában. Halálosan kimerült állapotában sem hagyta el őrhelyét, mert akkor — a nagy személyzethiány miatt — a menekülő családokkal zsúfolt vonat fékező nélkül rohant volna bele a bizonytalan éjszakába. Ez a hősie lelkű egyszerű ember bizonyára egyik legtiszteltebb áldozata a nagy küzdelemnek !

Bármilyen nehéz feladatok elé állította a vasutakat a háború alatt a menekülők elszállítása, ez mégis csak átmeneti nehézség volt és — legalább vasuti szempontból — rövid idő alatt lebonyolítást nyert.

Éveken át leküzdhetetlen nehézségekkel kellett azonban a vasutaknak megbírkózniok a nagy nemzeti katasztrófa : az összeomlás után.

Egy kis töredékre lecsökkent, tökéletesen leromlott vasuti jármű-parkkal, súlyos belső viszonyok mellett kel-

lett a beözönlő menekültek szállításáról gondoskodni és emellett még a vasuti kocsiknak százait és ezreit kellett lakásul feláldozni.

Megteremtődött a »vagonlakók« addig ismeretlen fogalma és alapjaiban fenyegette a szállítási szolgálatot. A legtöbbet veszített, szerencsétlen honfitársak iránt való hazafias együttérzés lehetetlenné tette azt, hogy a vasutak az üzletszabályzat állaspontjára helyezkedjenek és a rendeltetési állomásra való megérkezés után kiürítsék a lakástalan menekültek kocsijait. Viszont azonban ezek a majdnem kivétel nélkül üzemképes állapotban levő kocsik rendkívüli mértékben hiányzottak és sokszor megbénították a forgalmat.

A fejetlenség első idejében, amikor komoly kormányintézkedésre nem volt kilátás, a vasutak menekültekkel töltöttek meg minden, habár csak átmenetileg nélkülözhető szolgálati helyet: várótermeket, őrházakat és egyéb hivatalos helyiségeket és a vagonlakóknak is elnézték, hogy — főként a kemény téli időkben, tüzelőanyag tekintetében — úgy segítettek magukon, ahogy tudtak. Egyidejűleg folytonos tárgyalások voltak napirenden kaszárnyák, iskolák és egyéb középületek és fogolytáborok lakásul átengedése iránt. Évek multak, amíg az államhatalom e nyomorba jutottak lakásügyéről rendszeres építkezés útján gondoskodhatott és ezidő alatt sokszor kellett a fontosabb gazdasági időszakokban külső államoktól drága pénzen vasuti kocsikat bérelni a lakásul elfoglaltak helyébe.

Alább közlünk egy rövid kimutatást, amely ezt az igénybevételt demonstrálja, de egyben azt is, hogy az *utolsó vagonlakó 1927. február hó 1-én* tűnik el a kimutatásból, vagyis majdnem *kilenc évbe* került, amíg ezt a súlyos kérdést végleg meg lehetett oldani.

A kormány ugyan már 1921. március havában szigorú rendeletet adott ki, amelyben megtiltotta azt, hogy a határállomásokon beköltözési engedély nélkül menekültekkel elfoglalt vasuti koci átvétessék, mindazonáltal e kocsik száma folyton növekedett és — amint látjuk — 1921. július hó 1-én érte el tetőpontját. Ettől kezdve a csökkenés lassú ugyan, de állandó, ahhoz képest, ahogy a vagonlakók elhelyezését célzó nagyobb állami lakástelepek: a pestszent-

lőrinci, a Mária Valéria-telep, az Augusztá-telep, a Madarász-utcai, a Pongrác-úti és a Juranics-utcai tető alá kerültek. Ilyen lakásépítő akció az egész ország területén megindult. A városok tekintélyes kölcsönt kaptak és bár az ekként épült házak benépesítésénél elsősorban a lokálpatriotizmus érvényesült, legalább közvetve, itt-ott lakáshoz jutottak a vagonlakók is. Az államvasutak kezdeményezésére és részvételével egy miniszterközi bizottság is közreműködött ebben az elhelyezési akcióban és jelentékeny sikere van abban, hogy a vagonlakók száma rövid idő alatt 3000-rel lecsökkent.

Az összeomlás utáni forradalmak zűrzavarában hiányzottak a vagonlakókról a pontos feljegyzések és ezért a kimutatást 1919. december 31-ével kezdjük.

E szerint a vagonlakók által lakásul elfoglalt vasuti kocsik száma volt :

1919 XII. 31-én :	1582	az egész ország területén	
1920 VII. 1-én :	2311	» » » »	
1920 XII. 31-én :	2308	» » » »	
1921 VII. 1-én :	3824	és külön a bpesti állomásokon :	919
1921 XII. 31-én :	2876	» » » » »	741
1922 VII. 1-én :	2367	» » » » »	546
1922 XII. 31-én :	1378	» » » » »	267
1923 VII. 1-én :	1060	» » » » »	89
1923 XII. 31-én :	941	» » » » »	131
1924 VII. 1-én :	836	» » » » »	117
1924 XII. 31-én :	605	» » » » »	65
1925 VII. 1-én :	305	» » » » »	4
1925 XII. 31-én :	181	» » » » »	4
1926 VII. 1-én :	37	» » » » »	2
1926 XII. 31-én :	3	» » » » »	0
1927 II. 1-én :	0!		

A vagonlakó-kérdés tehát a szomorú emlékezetű múlté lett, a közölt számok pedig adatai Trianonnak és bizonyosságai annak, milyen türelemmel viseltettek az utódállamok a nemzeti kisebbségek iránt. Ausztria is sokat veszített területéből, de aki ezekben az időkben gyakrabban utazott osztrák területen, bizonyára csak halvány kis töredékével találkozott ezeknek a »békekocsiknak« ...

Nem lehet ezt a kérdést lezárni anélkül, hogy reá ne mutassunk arra a mérhetetlen kárra, amit az államvasutak azáltal szenvedtek, hogy ezek a kocsik eredeti rendeltetésüktől hosszú éveken át elvonattak. Konkrét számokra nem hivatkozunk, csak utalunk arra, hogy bármily súlyos volt is gazdasági helyzetünk ezekben az években, a románok kocsielhurcolása és az ú. n. jóvátétel folytán oly kis kocsi-park állott rendelkezésre, hogy a számítás során joggal feltehető, hogy ezek a kocsik az év legnagyobb részében állandóan használatban lettek volna. Hiányuk — amint fentebb mondtuk — részben költséges bérlet útján pótolható, nagyrészen azonban egyáltalán nem volt pótolható, kiszámíthatatlan kárára a magyar közgazdaságnak, amely nem volt képes az árúk és termelvények tömegeit kellő időben piacra juttatni. Itt önkéntelenül vissza kell gondolnunk a rosszlelkű infláció korára, amikor az előrelátóbb nyugati államok a lerongyolódott papirvalutájukkal nagy és maradandó értékű befektetéseket létesítettek, mi pedig lakástermelés helyett túrtuk, hogy igénybevétessék a legdrágább lakás : a vasuti kocsi.

Ezzel elérkeztünk az államvasutak másik nagy szerepéhez : a saját menekült alkalmazottainak kérdéséhez.

Sokszor elhangzott annakidején hivatalos helyeken is az az apprehenzív megállapítás, hogy a menekült közalkalmazottak igen nagy százalékát teszik ki a vasutasok. Azonban közelebbről megvizsgálva a kérdést, ez a körülmény könnyen érthetővé válik. Tény az, hogy az összeomlás után bizalmas utasítások mentek, hogy mindenki a lehetőség határáig maradjon helyén és teljesítse kötelességét. Valóban megállapítható, hogy a menekültek zöme nem az első időben költözött át. Az utódállamok azonban rövidesen ráeszméltek, hogy a politikai hatalomnak integráns része a vasút fölött való korlátlan rendelkezés és ez nem tekinthető biztosítottak addig, amíg a magyar vasutasság helyén van. Nem azt mondjuk ezzel, hogy más kategóriáknál inkább hiányzott a hazafias gondolkozás. A teljes igazgatási egységet képező vasuti hálózaton azonban a személyzet beosztása, elhelyezése általános szempontok szerint történt. Így történt, hogy sok dunántúli vasutast Erdélybe vitt a sorsa és viszont. A vasuti szolgálatban megkívánt katonai fegy-

lem egyetlen szilárd testté kovácsolta ezt a hatalmas személyzetet, amely mindig hűséges támasza volt a magyar állameszmének. Igazolják ezt azok a hazafias sztrájkok, amelyekkel az összeomlás után ez a személyzet az idegen hatalom ellen demonstrált és amelyekben — miként a kommunizmus ellen —, sajnos, magára maradt. Érthető, ha a katonai győzelmek nélkül területekhez jutott utódállamok elsősorban ettől a személyzettől iparkodtak megszabadulni és be nem várva a békeszerződést, illetőségre való tekintet nélkül ezrével utasították ki őket, vagy fosztották meg állásuktól, kenyerrüktől és ezáltal kényszerítették őket a kiköltözésre. A megcsonkítottan, kifosztottan itt álló magyar haza tehetett-e mást, mint keblére fogadta ezeket a véreit és elaprózta az itteni úgyis sovány kenyeret. Tette abban a reményben, hogy a békeszerződés szabályozni fogja ezt a kérdést és enyhíti az így jogtalanul reánk hárult súlyos terhet. A békeszerződés idevonatkozó szakaszai azonban — bizonyára jól megfontolt indokokból — a kérdést csak általánosságban érintik és tulajdonképpen ma sincsenek biztosítva azoknak a szerzett jogai, akiknek az utódállamok területén van illetőségük, illetve akik a békeszerződés értelmében új állampolgárságot szereztek.

Ezek a körülmények okozták, hogy menekültjeink száma nőttön-nőtt és folyton fokozódó teherrel sújtotta az amúgy is sovány államvasúti költségvetést. — Az első időben a menekült személyzet ott nyert szolgálati beosztást, ahol elhelyezkedni tudott. Ennek az volt az eredménye, hogy az egyes szolgálati helyek amúgy sem kihasználható személyzeti létszáma annak többszörösére emelkedett, ami már fegyelmi szempontból is aggályos volt. — Az első szabályozás 1919. szeptemberében történt. Az ekkor megjelent kormányrendelet értelmében az új menekültek az az utódállamoknak terhére — tisztára akademikusnak bizonyult feltevés, — járandóságait megkapták ugyan, de szolgálati beosztást, általában, nem nyertek. Ettől kezdve az idők folyamán megjelent kormányrendeletek a közszolgálati menekültek ügyeit egységesen szabályozták és így azok ismertetését mellőzhetjük. Meg kell azonban emlétenünk, hogy ez a szabályozás rendezte ugyan az államvasutaknál foglalkoztatható személyzet létszámát, viszont azon-

ban a végelbánás alá vonás folytán oly nagy mértékben emelte az államvasutak nyugdíjterhét, hogy az a személyzeti kiadások 100 %-a fölé emelkedett a békebeli 16 % helyett. Nincs az a vasútja a világnak, amely ily terheket tartósan elviselhetne.

Hogy az államvasutak által átvenni kényszerült menekültek számáról fogalmat adhassunk, minden fölösleges részletezés nélkül csak arra hivatkozunk, hogy 1923. végén, tehát a létszámcsoökkentések idejében, 15.116-ra rúgott az öt év alatt átvett tényleges alkalmazott menekültek száma, ezek közül 5030 csehszlovák területről, 4501 jugoszláv, 5100 román, 390 olasz (Fiume) és 88 osztrák (Nyugat-magyarország) területről menekült. A családtagok száma 47.637-re rúgott, összesen tehát egy hatalmas városnak megfelelő lélekszám, különösen ha hozzászámítjuk még külön a kb. 4000 nyugdíjas családot. — 1924. január 1-e óta ez a szám a korlátozó rendelkezések folytán csak kis mértékben emelkedett s így annak feltüntetése nem változtat azon a tényen, hogy nem volt még egy testülete az országnak, amely ily hatalmas arányokban vette volna ki részét a menekültügyből.

Bármily elviselhetetlen terhet jelentettek menekültjeink az államvasuti költségvetésben, felemelt fejjel vallhatjuk, hogy minden megtörtént, ami e szerencsétlenül járt honfitársaink érdekében megtehető volt. Az államvasutak vezetőségének ezt a kötelességszerűen végzett hazafias munkáját nem kibővíthetjük öndicsérettel, de meg kell említenünk a történeti igazság kedvéért, hogy amíg a lehetőség megvolt, a menekültek túlnyomó százaléka szolgálati beosztást nyert, a létszámcsoökkentések idejében pedig soha sem tétetett különbség menekült és nem menekült között és végelbánás alá ily különbség nélkül csak a valóban nélkülözhető személyzet került.

Ha az a célja ennek a műnek, hogy bizonyosságot tegyen amellett, hogy a menekültek ügyeiben minden fórum megtette a maga kötelességét, akkor a m. kir. államvasutak valóban becsülettel teljesített munkára tekinthetnek vissza.

A M. KIR. POSTA A MENEKÜLTÜGY SZOLGÁLATÁBAN

Irta : **dr. Hencz Lajos** m. kir. postatanácsos.

Abból a nehéz, kötelességszerű áldozatkészségből, mely az idegen megszállások nyomán Csonkamagyarország lakosságára hárult, hogy otthonukból kiüldözött, meggyötört véreinket támogassa, megélhetéshez és új otthonhoz segítse, a m. kir. posta is becsületesen kivette részét.

A postások, a megszállások idején szinte kivétel nélkül, törhetetlen hűségüknek, a magyar állameszméhez való önzetlen ragaszkodásuknak adták csalhatatlan tanujelét. Annak az utasításnak, hogy maradjanak továbbra is helyükön, minden veszéllyel szemben becsülettel megfeleltek, de a megszálló, idegen államnak a hűségeskü letételét a leghatározottabban megtagadták, pedig akkor még nem tudták, milyen jövő vár rájuk, ha állásukat elvesztik. A legtöbb helyen, amikor az eskü letételét követelték tőlük, saját elhatározásukból sztrájkba léptek, a posta női alkalmazottai magyar ruhát öltöttek, a férfiak gyűléseket tartottak s egyöntetű állásfoglalásukat határozatok útján közölték az idegen hatalmak kormányának képviselőivel.

Ez volt az oka annak, hogy a megszállás után nyomban, úgyszólván minden postást elbocsájtottak állásából, majd pedig kiutasították őket az elcsatolt területekről. Még nyugdíjasainknak sem kegyelmeztek. Nem egy postás kartársunk szenvedte el a balkáni igazságszolgáltatás ütlegeit, keserves börtöneit, sőt ezzel kapcsolatban a korai halált is. (Egyik kartársnőnk szemeláttára lőtték agyon fivérét, amikor kénytelenek voltak hazafiságuk miatt a demarkációs vonalon átszökni, másik kartársunkat az oláhok úgy megverték, hogy hetekig nem tudott sem ülni, sem hanyatt feküdni külső és belső sérülései miatt stb.)

Hogy mit szenvedtek a megszállás következtében a postások, azt e könyv általános vonatkozású részeiből következtetheti az olvasó, ha tekintetbe veszi határozott állás-

foglalásukat a magyar nemzeti irányzat mellett, melyet tetézett a szolgálati egyenruhához és a magyar posta szolgálati szabályzatához való kitartó ragaszkodás és a magyar társadalom aktív és passzív állásfoglalásában való lelkes részvétel.

Az órákra szabott kiutasítások és ezzel kapcsolatban az ingó és ingatlan vagyonok gyors elkótya-vetyélése a postásokkal kapcsolatban szinte napirenden volt. 1918. november közepétől kezdve 1921-ig tömegesen menekültek hozzánk a megszállott területek kincstári és postamesteri tényleges alkalmazottai és szerencsétlen nyugdíjasai, akik valamennyien megélhetésük biztosításáért könyörögtek s akiknek megélhetéséről, elhelyezéséről az intézménynek gondoskodnia kellett. Bár a m. kir. posta a tábori levelezés miatt amúgy is sokkal nagyobb személyzeti létszámmal dolgozott, mint a háború kitörése előtt s bár a tábori szolgálatból visszatért több ezernyi főre rúgó személyzet az alkalmazottak létszámát tetemesen fokozta: a m. kir. posta kivétel nélkül, minden kifogástalanul viselkedett alkalmazottját szolgálattételre az egyes posta-hatóságokhoz és hivatalokhoz beosztotta. A postamesteri (nem kincstári) személyzet közül igen sok postamestert, kiadót, kiadójelöltet, kisegítőt, levélhordót, küldöncöt kincstári szolgálatba vett át, majd pedig eleinte a menekült postamestereknek a postamesteri állások betöltésénél elsőbbségi jogot biztosított minden pályázóval szemben.

1919. szeptember havában adakozásra szólította fel a posta személyzetét, hogy a menekült postaalkalmazottak anyagi helyzetén javíthasson, mert erre a költségvetés fedezetet jóformán nem is nyújtott. A segélyezést az 1919. október havában megszervezett »A megszállott területek posta- és távirda-alkalmazottainak központi segélyező bizottsága« végezte, mely a személyzet lelkes áldozatkészsége folytán minden kérelmezőt támogatásban részesíthetett.

1920-ban felszólította a posta személyzetét, hogy a waggonokban nagyszámmal sinylődő menekült postaalkalmazottaknak a magukéból lakást adjanak, míg azok végleges elhelyezkedést találhatnak s mikor a felszólítás a kedvezőtlen lakásviszonyok miatt csak kevés eredménnyel járt, hivatalos úton intézkedett. A postai forgalom lényeges

csökkenése miatt fölöslegessé vált helyiségeket a posta által szerződésben kikötött bérösszegek megfelelő hányada, vagy ennél is kisebb összeg fizetése ellenében, sőt rendkívüli esetekben ingyen is, a posta a menekült alkalmazottaknak családi lakásul nemcsak átengedte, de önköltségi áron minden menekült postaalkalmazottat átköltöztetett, lakását megfelelően átalakította, kifesttette stb. a rendelkezésre álló hivatalos órákon túl is igénybe vehető műszaki szervezeteivel. A nőtlen férfiaknak és az egyedül álló nőknek az az egyelőre nélkülözhető hivatalos helyiségekben megfelelő s úgyszólván ingyenes internátusokat rendezett be s hivatalos étkező helyiségeiben igen olcsó ebédet, vacsorát, majd később tejet is biztosított számukra.

1920. év tavaszától kezdve a m. kir. posta — előrelátván a létszámapasztás elkerülhetetlenségét — különböző gazdasági (méhészet, gyógynövénytermelés, baromfitenyésztés stb.) és ipari (varrás, szövés, szőnyegkészítés, ernyő-, nyakkendő-, művirág-, díszbabakészítő stb.) tanfolyamokat rendezett be, melyeken a személyzet minden tagja résztvehetett s ezzel a menekülteknek is lehetővé tette, hogy már a tanfolyamok tartama alatt mellékkeresetre tehessenek szert.

A posta vezetősége egyes tisztviselőket már 1920-ban megbízott azzal, hogy a nyomorban élő alkalmazottakat kutassák fel s viszonyaikról — akarattuk ellenére is — tegyenek bizalmas jelentést, hogy a segélybizottság enyhítse szenvedéseiket. Külön helyiségei és beosztott személyzete volt a postának arra, hogy különösen a menekült alkalmazottakat természetben ruhával, fehérneművel, de főként csecsemőkelengyével lássa el.

A menekültek gyermekeit — rossz lakásviszonyaikra való tekintettel — tömegesen juttatta úgy a külföldre, mint saját akciója révén az ország területén üdüléshez: jobb levegőhöz és jobb ellátáshoz.

A m. kir. posta a szerencsétlen sorsú menekült postásokkal szemben talán minden más hatóságot és intézményt felülmúló kiváló jóindulatot tanúsított, amikor szeretettel és megértő részvétellel fogadta őket.

Az ú. n. B.-listák összeállításánál menekülésüket, helyzetüket különösen mérlegelte, mindenkit igyekezett közülvők

legalább is olyan hatáskörű állásokban elhelyezni, amilyenben azelőtt a megszállott területeken voltak.

De a m. kir. posta nemcsak az alkalmazottakkal szemben, de általában minden menekülttel szemben igyekezett teljesíteni kötelességét. Az úgynevezett utódállamokkal a postaforgalmat mindenképen igyekezett helyreállítani, melyet még Ausztriával szemben is megzavart a szociáldemokrata szakszervezetek bojkottja, majd pedig a nyugat-magyarországi fölkelés. 1920. decemberében a Szerb-Horvát-Szlovén királysággal folytatott a m. kir. posta tárgyalásokat, de csak a levélposta forgalmára sikerült egyezményt kötnie s ezt is csak Ausztrián át lehetett lebonyolítani, mert a »Máv.« igazgatása a kölcsönös forgalom felvételére nézve megegyezni nem tudott. 1921. április havában Aradon sikerült az oláhokkal a levélforgalomra nézve, 1921. júniusban Szabadkán a Szerb-Horvát-Szlovén királysággal, majd októberben Nagyváradon az oláhokkal a csomagforgalomra nézve is egyezményt kötni. 1921. október havában a portorosei konferencián e tekintetben is lényeges helyzetjavulás állott be, amennyiben itt Magyarország, Németausztria, a Szerb-Horvát-Szlovén királyság, a Cseh-Szlovák köztársaság, Oláhország és Olaszország lényegében egy szűkebb postai unióra vonatkozó egyezményt kötöttek, mely lehetővé tette most már a postai forgalom megnyitását.

A m. kir. posta csakhamar biztosítani tudta a távíró- és távbeszélőforgalmat is a megszállott területekre, ami szintén lényeges haladást jelentett a menekültek lelkiállapotának megnyugtatózásában.

Mi, postások, nagyon sok dolgot, talán legtöbbet tudunk e végtelenül szomorú időkről. Hiszen mi közvetítettük annak idején is a hírszolgálatot és a mi lelkünk, a mi szívünk háborodott fel legelőször azokon a tudósításokon, amelyek szüleink, testvéreink, rokonaink, kartársaink és véreink sorsáról szóltak Árpád földjén, idegen uralom alatt!

Erről beszélnünk, részletes leírást adnunk nem szabad!... Ki tilthatja azonban meg azt, hogy ezek emlékét lelkünkben megőrizzük, hogy az ezek nyomán támadt érzéseket a köztudatba átvigyük?...

Ezért vagyunk mi minden hazafias, nemzeti irányú mozgalomnak részesei és leszünk a jövőben is.

A MAGYAR GYERMEKEK ÜDÜLTETÉSE

Irta : Neugebauer Vilmos kir. tanácsos, igazgató.

Az Országos Gyermekvédő Liga több mint két évtized óta fejt ki áldásos tevékenységet. Alapított és fentart csecsemőotthonokat, gyermekgondozókat, leány- és fiúnevelő árvaházakat és állandó orvosi rendelőket. Intézeteinek száma 20, amelyekben eddig több százezer gyermek nyert elhelyezést, köztük 9469 hadiárva. Évenként több mint 30.000 gyermek kap orvosi segílyt és kezelést. Tevékenysége folyamán közel 55.000 vészna, sápadt, éhes gyermeknek tette lehetővé, hogy egészséges jól táplált, felruházott, munkaképes tagja lehessen a társadalomnak. Ily módon sok-sok ezer gyermeket mentett meg a jövőnek.

Segítséget nyújtott és nyújt pénzben és természetben a sokgyermekes családoknak. Támogatott és támogat minden olyan intézményt, amely a magyar gyermekek megmentését segíti elő. Nagy és érdemes munkát fejtett ki a háború alatt és az azt követő időkben. Többek között megnyitotta intézményeinek kapuit annak idején a nagyszámban érkező menekültek befogadására, közülük sokakat ellátott és gyermekeik neveléséről is gondoskodott ittlétük alatt. Támogatta a menekültügyi kormánybiztost nehéz munkájában, felállított hadiárvaházat.

De jött a háború reánk nem kedvező befejezése után a forradalom, a román betörés és a kommunizmus. Hogy mit szenvedtünk és veszítettünk ez idő alatt, leírni nem is lehet.

De a zord idők elmúltával az Országos Gyermekvédő Liga a lehetőség szerint leghamarább reorganizálódott; megértette és felismerte a helyzetet és megkezdé újra munkásságát. A rendes tevékenységén kívül bekapcsolódott abba a nagy mozgalomba, amely a fővárosi és vidéki közép- és szegényebb osztály gyermekei megmentésére indult meg. Harmonikus együttműködést fejt ki az egyházakkal is ama mozgalomban, amely eddig ötvenkettőezernél több magyar

gyermeket juttatott jó táplálékhoz, ruhához, ápoló szeretet-hez *külföldön*.

A külföldi üdültetés — amint ma már az Magyarországon közismert — 1920. február 8-án kezdődött a Hágában megalakult és *Vredenburg* Vilmos báró elnöklete alatt álló *Central Comité* működésével. Néhány hónappal később kezdték munkájukat a *Diepen* püspök elnöklete alatt s' *Hertogenbosch*-ban székelő *Huisvestings Comité*, valamint az *Irlét* Károly ref. lelkész elnöklete alatt álló és *Bern*-ben székelő *Zentralstelle der Schweizerischen Hilfsaktion für Ungarkinder*. Ugyancsak 1920. augusztusában küldöttünk egy transzportot a *Childrens Hospitality Committee* meghívására *Ensor* Beatrix lelkes fáradozása következtében *Angliába*, míg a *Jansen* turnhouti kanonok elnöklete alatt álló *Comité belge de secours aux enfant de la Hongrie* meghívására 1923. áprilisában indult el az első gyermekszállítmány *Belgiumba*.

A s'hertogenbosch-i *Huisvestings Comité* és az angol *Childrens Hospitality Committee* különféle nemzetbeli, míg a többiek kizáróan magyar gyermekek üdültetését vették programjukba.

Ezek a comiték 1926. év végéig összesen 52.620 magyar gyermeket helyeztek el és gondoztak.

A jövő nemzedékünk testi és lelki fejlődésére ennek az 52.000 gyermeknek külföldi tartózkodása igen előnyös hatással volt.

Szükségesnek tartom, hogy részletesebben is rámutassak azokra a kihatásokra, amelyekkel ez az akció jár.

Kezdem pedig magával az előkészítés munkájával, a gyermekek sorozásával. A Liga központi rendelőjében mintegy 110.000 szegény és nélkülöző gyermek került orvosi vizsgálatra. Megadatott tehát a Ligának az a kedvező helyzet, hogy a kijutás reménye következtében főorvosai útján megvizsgáltatta Budapest és a nagyobb vidéki városok mindazon gyermekeit, akiknek szülei bizony nem igen költhetnek orvosra s így ingyen orvosi tanácshoz jutottak még azok is, akik valamely szervi baj következtében, vagy más okból az akcióban részt nem vehettek.

A megvizsgált anyagból csupán a rosszul, vagy igen gyöngén fejlett és táplált gyermekek kerültek beosztásra.

Kétségtelen és elvitathatatlan tény tehát, hogy a fővárosnak és a vidéki nagyobb városoknak arra leginkább rászoruló gyermekei részesültek ennek az akciónak áldásai-ban. Aki valaha látott a keleti pályaudvarról egy ilyen gyermekvonatot *elindulni*, annak a szívét marcangolta az a szomorú látvány, amelyet a 6—700 csenevész, legnagyobb-részt rongyokba öltöztetett gyermek nyújtott. Viszont, aki látott ilyen gyermekvonatot pirospozsgás arcú gyermekek-kel *visszatérni*, súlyos kilókkal gyarapodva, csomagokkal gazdagon megrakodva, annak igazán nem szükséges az akció egészségügyi vonatkozásait bővebben magyaráznom.

Az a gyermekanyag kelt útra, amelyik itthon a nélkül-özéseket alig-alig bírta volna ki és igen nagy százaléka bizony korai pusztulásra lett volna ítélve.

Rá kell itt mutatnom azokra a jelentésekre, amelyeket angol, holland és svájci orvosok kormányaik elé terjesztet-tek és amelyek a beutazott magyar gyermekekről a leg-kétségbeejtőbb statisztikát szolgáltatottak.

Megállapítják a jelentéseikben, hogy a beutazó gyer-mekek kivétel nélkül rosszul tápláltak, fejlődésükben átlag két évvel visszamaradtak és magukon hordozzák a háborús szenvedések és nélkülözések összes jeleit.

A jelentésekből kitűnik, hogy a kiéhezett gyermekek-nek nagy százaléka idő előtt elpusztult volna, vagy az állam terhére gondozottak és ápoltak számát növelte volna, ha a hónapokra terjedő gondos ápolás és jó táplálkozás ellentálló képességüket nem fokozná és ily módon épp a gyer-mek fejlődésének legkritikusabb szakában ki nem ragadná őket a mást, mint nélkülözést és nyomorúságot nem ismert környezetükből.

És ez a valóban száanalomra méltó anyag külföldön oly szeretetteljes, oly meleg, de legfőként oly gondos ápolásban részesült, hogy a 6 év alatti mortalitás az egy ezreléket alig haladta túl, amennyiben a külföldön üdült 52.620 gyermek közül összesen 56 halálozott el. Az 56 szegény mártir közül csupán kettő halt meg szerencsétlenség követ-keztében, míg a többiekből talán éppen a hirtelen jólét váltotta ki a halál csíráját, amennyiben majdnem 80 száza-lékánál külföldi tartózkodása alkalmával váltak konstátál-hatókká a tuberkulózis szomorú tünetei.

De a jó külföldi nevelőszülők gyermekeinknek nemcsak egészségüket, életerejüket adják vissza, hanem búsán megajándékozzák őket és hozzátartozóikat is.

De csodálatos hatása van ennek az akciónak a gyermekek lelkiéletére és erkölcsére is. A vendéglátó nemzetek az igazi erkölcs alapján állanak; de különösen azoknak a családjai, akik magyar gyermek befogadására szívesen nyitnak kaput, Istennek tetsző cselekedetet művelnek.

A gyermekek legnagyobb része abból a környezetből kerül ki, melyben a családfentartó verejtékes fáradsággal sem képes a létminimumot megkeresni; elégedetlenül, sorsa ellen zúgolódva tér haza mindennapi munkájából. A gyermek már zsenge korában nem hall egyebet hozzátartozóitól, mint ezt a végzetesen szomorú kijelentést: »Miért dolgozunk, hisz úgysem tudunk belőle megélni!«

Ezzel szemben a külföldön üdülő gyermek mit lát, mit tapasztal?

Látja, hogy a vendéglátó család feje megelégedett és boldogan tér haza mindennapi munkájából, látja még a legegyszerűbb munkáscsaládban is azt a bensőséges jólétet, ami a becsületes munkából fakad. Amidőn a családfő megérkezik, az egész család imára kulcsolja kezét és hálát ad az Uristennek, hogy valóban megadta a mindennapi kenyeret. Még jobban megkedveli és megszereti tehát a magyar gyermek a munkát.

Ha meggondoljuk, hogy a külföldön járt 52.000 gyermek nemcsak ennyi gyermeket, hanem ugyanennyi jövődó családot is jelent és ha visszaemlékezünk az összeomlást és a kommünt követő időkre, könnyen megállapíthatjuk, hogy a nagy tömegnyomor enyhítésében, az éhes és éppen ezért veszedelmes emberek megnyugtatózásában mit jelentett ennek az évenként 8—10.000 gyermeknek és családnak pártfogása. Mert hiszen nemcsak a kiküldött gyermekek részesültek a nevelőszülők szeretetteljes gondozásában, hanem az esetek 90 %-ában a nevelőszülők a nevelt gyermekek itthon hagyott családját és a gyermekeket még hazatérésük után is szeretettel támogatták.

Nagyon jelentős az akció hatása *idegenforgalmi* szempontból is. A közelmúltból tudjuk, hogy részint egyenként, részint pedig társaságokba tömörülve, jönnek el hozzánk

az idegen vendéglátók, visszaadni gyermekeink látogatását és közelebbről megismerkedni azzal az országgal, amely annyi szenvedés és nélkülözés között, bárha kenyeret nem tudott bőségesen juttatni a gyermekeknek, de tőle telhetően jó nevelést és jó erkölcsöket igyekezett szívében elplántálni.

Hivatkozom itt arra a tényre, hogy 1921-től 1926. év végéig körülbelül 1200 hollandi, 600 belga és 500 svájci volt nevelőszülő fordult meg a Liga irodáiban.

Emlékezetesek azok a csoportos kirándulások is, melyeket a különböző nemzetiségű nevelőszülők Magyarországra rendeztek, amikor valóban hálánkhoz méltó fogadtatásban részesültek.

Rá akarok még mutatni arra a momentumra, hogy gyermekeink jelentékeny része igen jómódú családokhoz kerül és a gyermek által szolgáltatott adatok alapján a családfő sok esetben érdeklődött a magyar *kereskedelem* és *ipar* iránt és nem egy oly esetet tudnék felsorolni, amidőn a vendég-gyermek révén *idegen tőke vándorolt országunkba*, különösen ahol régebbiek az összeköttetések, mint pl. Hollandiával.

Gyermekeink kinttartózkodásuk alatt játszva megtanulják a holland, francia, flamand és német nyelvet, aszerint, hogy milyen országban tartózkodnak. De senki ne tartson attól, hogy kis vándoraink elfelejtik a magyar nyelvet és elidegenednek a magyar gondolatvilágtól; különösen ki kell emelnünk, hogy az akció gondoskodik egész kinttartózkodásuk alatt arról, hogy magyar tanítónők jóformán naponta a külföldi város által rendelkezésre bocsátott iskolai helyiségekben 2—3 órán át anyanyelvükön foglalkozzanak a gyermekekkel és oktassák őket, nehogy elfelejtsék azt, amit tanultak.

Politikai vonatkozásaira és kihatásaira, melyeket utolsónak hagytam, ezer és ezer példát tudnék felhozni. Megállapítható, hogy *Belgiumnak, Hollandiának és Svájcnak ma már nincs egy elrejtett kis faluja sem, ahol ne volnának tisztában Magyarország földrajzi fekvésével, történelmi tradícióival, ahol ne ismernék a magyar kultúra, a magyar irodalom és művészet magas színvonalát.*

1923-ban történt, hogy a brüsszeli parlamentben — tehát egy volt ellenséges állam parlamentjében — Van

Houck országgyűlési képviselő 6 társa nevében tiltakozott a trianoni békeszerződés igazságtalanságai ellen.

A Van Houckkal egyetemben tiltakozó képviselők mindegyike egyszersmind egy kedves magyar gyermeknek nevelőapja is volt.

Belgium egyik kis városában, *Hoogstraatenben* készült egy *irredenta térkép*, melyet sokszorosítva osztottak szét a belga lakosság között.

Belgiumban, Hollandiában és Svájcban a gyermekakcióval kapcsolatosan több munka jelent meg. Így a többek között: »Kleine Hongaarsche Geschiedenis.«, »Von einer Ungarfahrt. Von Dr. E. V. Waldkirch. Bern.« (Vers La Hongrie avec un train d'enfants); »Eine Schweizerfahrt nach Ungarn.« (30 fényképpel, részben francia szöveggel 1925.) »Met een Kindertrein naar Hongarije« s még több hasonló mű.

Megemlítésre méltó, hogy ma igen szép számú belga és holland pap beszél magyarul.

Ezzel az akcióval hivatásunkhoz és zászlónkhoz híven csak szociális munkát igyekeztünk végezni és ime: a munkánk útján kikerült gyermekek ezenfelül *mérhetetlen szolgálatot tettek* ennek a mindenkitől elhagyott, mindenkitől elfeledett nemzetnek az érdekében.

Hogy gyermekeink milyen kitűnően viselkedtek, milyen jó hírünket keltették és magukat mennyire megszerettették, annak legekleatásabb bizonyítéka, hogy ámbár 1926. februárjában a s'hertogenboschi kath. Huisvestings Comité érkezettnek látta az időt az akció befejezésére, ezt Magyarország sok lelkes barátja még időszerűtlennek tartotta és *Kuilmann* amsterdami lelkész újságcikkben felhívást intézett Hollandia lakosságához: akik a Huisvestings Comitével ellenkező véleményen vannak és szükségesnek tartják a magyar gyermekek további vendéglátását, jelentkezzenek, 800-nál több bejelentés érkezett, úgy hogy 1926. májusában már megalakult az Amsterdamban székelő új holland kath. akció, amely rövid működése alatt 600 gyermeket látott vendégül. Létrehozta ezt a comitét a magyar nemzet, a magyar gyermek iránt érzett szeretet és lelkesedés.

Sok száz gyermek odakint is maradt, mert örökbe fogadták, vagy állandó keresetet találtak.

Bár a magyar gyermekek külföldi üdültetése még befejezést nem nyert, a lassanként természetszerűleg megszűnő külföldi akció helyett rendszeresen előkészítve, fokozatosan fel kell most már építeni a *belföldi üdültetési* akciót.

A belföldi üdültetéssel, leginkább azonban nyaraltatással a székesfővároson és az Országos Gyermekvédő Ligán kívül több társadalmi egyesület foglalkozott már ezelőtt is. Így a Magyar Vörös-Kereszt Egylet, a Zsófia Gyermekszanatórium Egyesület, a Szünidei Gyermektelep Egyesület, az Izraelita Szünidei Gyermektelep Egyesület stb.

Mindezen egyesületek az 1926. év végéig a külföldi üdültetéshez képest vajmi kyszámú gyermeket voltak képesek a szükséges rekreációhoz juttatni.

Két évvel ezelőtt kezdte a székesfőváros — éppen *Ripka* főpolgármester és *Purebl* tanácsnok urak lelkes kezdesére — szélesebb alapokra fektetni a fővárosi gyermeknyaraltatást, olyként, hogy a vidéki egyházakat és közigazgatási hatóságokat megkereste: szerezzenek a székesfőváros üdülésre szorult gyermekei részére olyan családokat, amelyek egy-egy ilyen gyermek feltáplálását és gondozását szívesen és ingyen vállalják; továbbá átalakították a szünidő tartalmára a székesfőváros kiesebb fekvésű iskoláit üdülőotthonokká.

Vass József népjóléti miniszter úr 1926-ban engedte át 15 évi használatra a nyaralásra kitünően alkalmas szigetmonostori területet az Országos Gyermekvédő Ligának, hogy rajta üdülőtelepet létesítsen. Így keletkezett az *Izabella* Üdülőtelep, amely már 1926. nyarán 2000 fővárosi gyermeknek nyújtott barátságos és meleg otthont.

Ezt a telepet, melynek kigondolásában és életrehívásában az oroszánrész *Albrecht* kir. herceget illeti, a népjóléti miniszter — mint említettem — nemcsak átengedte a Ligának, hanem mindenre kiterjedő gondoskodásával ki-
eszköztette a pénzügyminiszternél, hogy a Liga a telep létesítése következtében keletkezett anyagi gondjaitól is megszabaduljon.

Habár ez a telep és a főváros kiterjesztett akciója, valamint a Zsófia Gyermekszanatórium Egyesület kitünő balatoni szanatóriumai már igen nagy lépést jelentenek előre, mégis a belföldi üdültetés teljes megoldását csak úgy

lehet elképzelni, hogy az összes illetékes tényezők harmonikusan összefognak s egy jól meggondolt és kidolgozott terv szerint hajtják végre a gyermekvédelemnek ezt a ma már nélkülözhetetlen tevékenységét.

Hogy mire képes a társadalom és különösen a jól megszervezett társadalom, azt legjobban bizonyítja a külföldi üdültetés.

De szent meggyőződése: ha az illetékes tényezők összefognak és ezt a kérdést megfelelően megoldják, újra példát statuálhatnak Nyugateurópa előtt a gyermekvédelem tervszerű kiépítésével és elfoglaljuk azt a pozíciót, melyet a háború előtt kivívnunk sikerült.

A KÖZALKALMAZOTTAK MEGPRÓBÁLTATÁSA

Irta : **Bärtl Tivadar.**

A háború s annak szomorú következményei tönkretették a középosztályt, melynek tekintélyes részét a tényleges és nyugdíjas köztisztviselők adták. A köztisztviselői kar anyagi leromlását s ezzel járó fogyasztó-képtelenségét megéreztek a középosztály egyéb rétegei is: az orvosok, ügyvédek, írók, művészek, — de megérezte az ipar, kereskedelem és mezőgazdaság is, — együtt sorvadván a tisztviselői karral.

A katasztrófa már a háborúban megkezdődött. — A háborús drágaság egyre emelkedett, de a közalkalmazottak illetménye a régi maradt. — Csak néha juttattak részükre jelentéktelen morzsákat. Így a háború végére anyagilag teljesen legyöngültek a tisztviselők, hiszen a békében sem túl magas fizetésük értékének csak egy hányadát kapták illetményül. Pedig nagyon is jó és szükséges lett volna magasabb állami érdekből is az anyagilag erős, független tisztviselői kar a bolsevizmus idején, hogy tömegesen ott hagyhatta volna a közzolgálatot s ezzel siettethette volna a bolsevizmus bukását.

A forradalmak is mérhetetlen szenvedést zúdítottak a közzolgálati alkalmazottakra, de az igazi balsors a bolsevizmus bukása után kezdődött. — Az állampénztár teljesen üres volt. — Az egész országban óriási az anyag-hiány s a szállító eszközök tönkretétele miatt a meglevő anyagok szétosztása is megnehezült. — A tisztviselők éheztek, le voltak rongyolódva. Maguknak kellett hazaszállítani azt a kevés lisztet, burgonyát, tüzelőanyagot is, amit a beszerzési csoportok révén kaptak. — A csonka országban pedig mindenfelől özönlöttek a menekült tényleges és nyugdíjas tisztviselők, akikkel meg kellett osztani a kenyeret.

A tisztviselői kar itt is példás buzgalommal, a kötelességteljesítés mérvét messze meghaladó erőfeszítéssel

munkálkodott azon, hogy a még nehezebb viszonyok közé került kartársaknak segítségére legyen.

Közben az anyag-hiány lassanként engedett, pénzért már minden kapható volt, de elegendő pénzt nem tudtak juttatni a tisztviselőknek. A pénzérték zuhanása idején rövidebb időközökben rendezték ugyan az illetményeket, de alig következett be a rendezés, ismét zuhant a korona s a köztisztviselők nem látták hasznát a magasabb járandóságnak. — Ezekben az időkben a magasabb rangú tisztviselői családoknak is alig jutott naponta két aranykorona a megélhetésre, a kisebb tisztviselők helyzete pedig még rosszabb volt.

Az éhenhalás, a végső pusztulás elől a vagyonmentő vásároknál kerestek orvoslást. — Ide hordták előbb ékszereiket, családi ereklyéiket s ide vándorolt később a zongora, az értékesebb bútor, a kép, a szőnyeg, íróasztal, könyvszekrény és minden nélkülözhető berendezési tárgy. Sívárrá váltak az otthonok, — sokan azonban (főleg nyugdíjasok, akik azután vidéken húzódtak meg) még az otthont is kényszerültek eladni.

Ebben a korban vevő akadt bőven. A sokféle konjunktúrák üzlet virágzott, a konjunktúra lovagjai hangossá tettek az éjszakát is dorbézolásukkal. De amit a szegény tisztviselő elvesztegetett, azt ránézve semmi konjunktúra nem hozta vissza, — a köztisztviselői kar tisztos munkája az anyagi túlekedésben végzetesen nagy és tartós dekonjunktúrába került.

A megpróbáltatások azonban még nem értek véget. A megduzzadt tisztviselői létszámot csökkenteni kellett. Elkezdődött a félelmetes B-lista kora, amidőn munkabírásuk teljében levő, családost tisztviselőket is tömegesen bocsátottak el nyugdíjjal, vagy végkielégítéssel a közszolgálatból. — A végkielégítések legtöbbször rövid idő alatt elusztak, felélték a családok, vagy elspekulálták a gazdasági életben kellő jártassággal nem rendelkező egyének. Elhelyezkedni pedig nem lehetett sehol, mivel a magángazdaságokban is folyt az alkalmazottak létszámának »leépítése«. Az így beköszöntő és állandósuló szörnyű nyomorúság vége nem egyszer öngyilkosság, tébolyúltak háza, vagy — fogház lett.

A töredék szolgálati idővel nyugdíjazottak élete is

csupa nélkülözéssé vált. Az aránytalanul csekély nyugdíj a betevő falatot sem biztosította, — ruházkodásra, gyermekek neveltetésére gondolni sem lehetett. A családfők itt is végigjárták az állásszerzés keserves utait, de eredmény nélkül. A nyugdíjasok száma a kényszernyugdíjazások és a menekültek ideözönlése folytán erősen megnövekedett és szó sem lehetett arról, hogy segítsenek rajtuk.

A pénz vásárló erejének rohamos és tartós csökkenése arra indította a kormányt, hogy bevezesse a köztisztviselők és nyugdíjasok természetbeni ellátását. A legfontosabb élelmicikkeket illetményként természetben kapták meg a tisztviselők és nyugdíjasok s ugyancsak természetben juttattak részükre időnkint ruházati cikkeket is. — Ez a rendszer csaknem uniformizálta a közalkalmazottak ruházkodását, — nagyon jellemezve a közös nyomorúságot. — A természetbeni ellátás nem volt népszerűnek mondható minden segítő jószándéka ellenére sem és megkönnyebbülésként hatott, midőn a kibontakozás kezdetén megszüntették.

A köztisztviselői kar példátlan nyomor és megpróbáltatás közepette is híven kitartott őrhelyén; teljesítette kötelességét s csak elvétve akadt körében megtévedt ember. A napról-napra üres főzeléket étkező, cipőtálpaló bíró ugyanolyan megközelíthetetlen pártatlansággal ítelt élet-halál, szabadság, vagy mammut vagyonok felett, mint a háború előtt, amikor még kultúr-életet folytathatott. — A magasrangú adminisztrátor épp oly buzgalommal igyekezett megteremteni a konszolidációt s kivezetni az országot a bajokból, mintha dús javadalmazás, hír és dicsőség járt volna érte. A kisebbek is derekasan kivették részüket abból a munkából, mely egy jobb jövő megalapozására volt hivatva.

A nagy vihar legsúlyosabban érintett hajótöröttei: a menekültek — ezek között is nagyszámmal éppen a közalkalmazottak — voltak. Az érettük folytatott fővárosi munkának is részese voltam.

Amidőn azonban az elzúgott vihar történelemmé vált emlékeit gyűjtjük össze e lapokon, nem tudtam leküzdeni, hogy én a megértő és érző kor- és sors-társ főhajtásával a *legnagyobb* hajótöröttről: magáról a magyar középosztályról emlékezzem.

A MENEKÜLT-VAGYON SORSA

Irta : **Aldobolyi Nagy György**

A gazdasági tudomány pozitív részében csak számok vannak. Számokkal dolgozik a statisztika és egy új emberélet első harsány sírása éppúgy, mint a szenzációvá dagadó öngyilkosság, egyaránt parányi kis szám a numerusok hatalmas tömegében. A bankjegyekre nyomott összegek, a telekkönyvekbe bejegyzett adatok, a fizetésivagy bérlista egy sora, egy tétele egyaránt emberek sorsával van összefüggésben, emberek boldogulását vagy tönkremenését jelenti még a mindennapi élet harcai között is. Még véresebbek és még komorabbak azok a számok, amelyek az országdúlás idejében rajzolódtak be az irodák könyveibe és számláira. A háború ezer tragédiája és a hontalanná válás keserű jaja húzódik meg egy-egy száraz numerus és sablonszerű üzleti levél mögött. Ezekről kellene beszámolnom, azt kellene megírnom, hogy mi történt a menekültek összekapkodott koldustarisznyájával, hová lett belőle a családi ékszer, kinek kezén rongyolódott el a tarisznya és hogyan lett a vándortarisznya tulajdonosa munkáját is alig értékesíteni tudó földhöz ragadt városi proletár.

Sajnos, munkámban nem támogat a statisztika számrengetege. Mikor a menekülés kezdődött és új területeken, főleg pedig az ország fővárosában lettek »ügyfelek« Erdély és a Felvidék magyarjai, nem osztályozták külön azokat a tételeket, amelyek a menekülés folytán keletkeztek. A Kereskedelmi Kamara mindenre kiterjedő jelentése nem számol be erről. Nem tartotta nyilván a MÁV. sem, hogy hány menekültet szállított és hova, ami azért sem csodálatos, mert azokban az időkben főleg az evakuált területeken a katonavonatok forgalma volt a legnagyobb és a menekültek igen gyakran katonaszállító és tehervonatokon, összetákolts vasuti szerelvényeken, sőt nem ritkán jegy nélkül utaztak.

Megpróbáljuk számadatok nélkül és csaknem tisztára

gazdasági szakemberek impressziószerű előadásai nyomán végig kísérni a menekült útját és a gyakorlati szakemberek előadásaiából következtetni az általánosságra, de mindig csak a tömeget nézve, teljesen kikapcsolva az egyéni tragédiákat.

Mi lett azzal, amit a menekült magával hozott, — pénzzel, értékkel, állattal, azután amit ott hagyott szűkebb hazájában és végül mi lett magával a menekülttel, hogyan tudott elhelyezkedni a megváltozott gazdasági viszonyok között az új környezetben és igen sokszor egészen új foglalkozási ágakban.

A menekülés többnyire váratlanul jött, legfőljebb néhány órája volt mindenkinek, hogy összekapkodja, amit a legszükségesebbnek gondolt. Ha volt a háznál ékszer, takarékbetétkönyv és értékpapír, az többnyire az útibőröndbe került, de sokszor rendkívül értékes dolgok maradtak az elhagyott lakásban, mert messzi útra induló gazdája azt hitte, hogy sokkal hamarabb bekövetkezik a viszontlátás, mint ahogy történt. Az első időben, főleg a románok 1916-ban történt Erdélyi betörése alkalmával a menekültek elszállásolása az ország beljebb fekvő városaiban nagy gondot adott ugyan, de mégis sokan húzták meg magukat rokonaiknál a rövidnek gondolt kálvária úton.

Múltak a hetek és hónapok, a hazatérés reménysége mindjobban elhalványodott és a *menekült koldustarisznya*-nyájából előkerült a *takarékbetétkönyv*. A fővárosi nagybankok természetesen akadálytalanul fizették ki a megszállott területen lévő fiókjaiknál elhelyezett betéteket és a budapesti bankok vidéken kiállított betétkönyveinek beváltását nem akadályozta a menekülés sem, hogy például a Magyar Általános Hitelbank brassói fiókja néhány napig nem működött Brassóban, hanem Budapestre menekült. Hasonlóképpen többnyire akadálytalanul történt a nagybankok érdekköréhez tartozó erdélyi és egyéb pénzintézetek takarékbetétkönyveinek beváltása is. Más volt a helyzet az ország belsőjében bank-összeköttetéssel nem rendelkező kisebb takarékoknál és voltak üzerek, akik az ilyen betéteket reális értéküknél olcsóbban vásárolták össze a megszorult menekültektől. Későbbi években készpénzéhez és betéteihez

sokáig nem tudott hozzájutni a menekült, mert a forradalmak lezajlása után hosszabb ideig tilos volt a pénz átutalás a megszállott területekről és még ma is hosszabb utánjárással kaphatja csak meg a mai Romániából pénzét a kereskedő, gazdálkodó, vagy más.

A menekült által hozott értékpapírok legnagyobb része hadikölcsönkötvény volt, amelyet gondosan őrzött mindenki a jobb jövő reményében és az ilyen papírokból aránylag keveset adtak el. Sőt más történt. A trianoni »béke« aláírása után, a nagyobb arányú menekülés idejében kezdődött a koronaromlás és ezzel együtt a tőzsdei konjunktúra. Igen sok menekült fordította pénzzé tett vagyonát és keservesen összespórolt kis tőkéjét részvényvásárlásra. Kezdetben úgy látszott, hogy ily módon sikerül konzerválni vagyonát, sőt papírkoronákban látszólag nagy vagyonszaporulás is állott be, valójában azonban összezsugorodott a megmentett tőke aranyértéke, a látszólag könnyen szerzett nyereség könnyen ment el és végeredményében a tőzsdekrach mindent elvitt.

Nem csodálatos, de tragikus, hogy a menekültek éppen úgy, mint a tőzsdei konjunkturába belecsöppent többi naiv laikusok, éppen a tőzsde kisebbértékű, vagy egyenesen értéktelen részvényein vesztették el pénzüket, amelyeket később semmi pénzért sem lehetett eladni.

A menekültek könnyen mobilizálható vagyonmilliói tehát elvesztek, felélődtek, összezsugorodtak. Sajnos, többnyire ez lett a sorsa a menekültek *ékszereinek* is. A budapesti állami zálogházak, majd a tovább adott zálogcédulák jelzik újabb állomását a menekültek koldusbotra jutásának. Ha nagyon kellett a pénz, bizony értékénél jóval olcsóbban is idegenek kezére jutott a nagyanya kolliéje, a régi arany karkötő, — sőt sokszor a jeggyűrű is.

Akik *bútorait* is magukkal hozhatták ezer kellemetlenség, millió instanciázás és végnélküli tárgyalgatások után, azok a jobb jövő reményében eleinte beraktározták a megszokott családi bútorokat, amelyeket nem helyezhettek el a hónaposszobákban, vagy a rokonoknál, vagy a szükséglakásokban.

A beraktározási díj azonban még az állami zálogházaknál is drága volt, lassan-lassan tehát mind több régi kedves

bútor került a középosztály »vagyonmentő vásárjára« és más árveréseken kalapács alá. Akik pedig el tudtak helyezkedni, sőt különös szerencsével, vagy anyagi áldozattal lakáshoz is jutottak, többnyire szintén kénytelenek voltak megválni családi bútoraik egy részétől, mert akinek pl. Szászrégenben 4 szobás lakása volt, az többnyire boldogan megelégedett a csonka hazában két szobával is.

Akadnak földbirtokosok, akik meneküléskor elhajtották egész *állatállományukat* is. A háború alatti menekülések idején sok szarvasmarha került főleg a budapesti vásárra és a főváros statisztikája szerint 1916-ban Erdélyből 18.179 nagy szarvasmarha és több mint 17.000 apró marha került fel a budapesti állatvásárra. Bár ezekben az időkben a hadsereg állandóan és nagy mennyiségekben vásárolt Budapesten is állatot, az erdélyi menekült állatok olyan nagy mennyiségben zúdultak az év vége felé a piacra, hogy az árak erősen csökkentek.

Még szomorúbb anyagi eredményekkel járt a békekötéskor menekült állatok értékesítése. Az egyik Károlyi gróf például, aki Szatmármegyéből egész állatállományát áthajtotta az új határon, a nagy értéknek egy töredékét is alig tudta megmenteni jórészt azért, mert az állatok egy része nagyon megsínylette a menekülés fáradalmait. De csaknem minden eset azt mutatja, hogy az otthonukat vesztett magyaroknak állatokban lévő vagyonukat sem sikerült megmenteni.

Elprédálódott, Csáky szalmájává lett a menekültek *földbirtoka és egyéb ingatlana* is. A »hódítók« ugyanis a magyarok földjéből elégitették ki a proletárok, főleg pedig a háború előtti cseh, szerb és román lakosok földéhségét. Többnyire lazán alátámasztott jogi fejtegetésekkel sajátították ki a magyarok földbirtokát mind a három utódállamban és az ebből folyó perek a Népszövetséget éppen úgy foglalkoztatták már, mint a nemzetközi választott bíróságokat. Köztudomású tények a magyarok kárára történt földosztások égbekiáltó igazságtalanságai, amelyekből a tragédiák egész sora fakadt.

Addig, míg a háború befejezése után zárlat, illetve kisajátítás alá kerültek a menekültek birtokai, szintén alig volt haszna földbirtokából a jogos tulajdonosnak. A háború

alatt kényszergazdálkodás folyt, ármaximálások és egyéb rendeletek nemcsak a föld hasznától ütötték el a tulajdonost, hanem jóformán a gazdálkodásban is akadályozták. Később az átutalási forgalom nehézségei okozták, hogy a földbirtokos még a bérösszeghez sem tudott hozzájutni és aránylag legjobban még az járt, aki nevetségesen olcsó árért eladta földjét, házáat, mielőtt elhagyta volna szűkebb hazáját, mert így legalább valamit kapott értékeiért.

Szomorú, sőt kétségbeejtő az a kép, amit eddig festettünk a menekültek gazdasági tönkremenéséről, de egyenesen borzalmassá sötétedik a helyzet, ha az egyén, a menekült személyében vizsgáljuk a menekülés következményeit. A kenyértelenné vált munkanélküliek ezreit produkálta a menekülés. Életük delén járó egzisztenciák roppantak össze, munkaképes férfiak idegzete, egészsége vált ronccsá és az emberek könyörületességére fanyalodtak olyanok, akik gazdag emberek voltak.

El kell ismernünk pedig, hogy főleg az állam óriási áldozatokat hozott a menekültek kenyérhez juttatása végett. Ebből a tényből gyakran próbáltak már fegyvert kovácsolni éppen az illetékes kormánytényezőkkel szemben, mikor rámutattak arra, hogy a megszállott területről menekült tisztviselők és nyugdíjasok ellátása súlyos milliárdokkal terheli a költségvetést, illetve az államkincstárt. Pedig a nyugdíjasok nagyrészenek még mindig jóformán csak alamizsnát adhat az állam és az aktív szolgálatban lévő tisztviselők elhelyezése, dotálása sem a legrózsásabb. És mégis, aránylag ígílylésre méltó a menekült köztisztviselők elhelyezkedése, mert a magánalkalmazottak helyzete sokkal sivárabb. A háború alatt még volt munkaalkalom. Ha teljesen új foglalkozási ágazatban is — főleg a kereskedelem és ipar terén — el tudott helyezkedni a menekültek egy része. Az utolsó három esztendő azonban megismertette csaknem mindenkivel a B-lista ezer kínját és elsősorban, sajnos, a munkában kevésbé gyakorlott menekültek kerültek az utcára. Csak most, alig néhány hónapja, mikor már nem érkeznek naponta menekültek, mikor nincs waggonlakó, nincs a Nyugatról érkező látogatók számára »látványosság« számba menő menekült-nyomortanya, ütközik csak ki a hontalanná lett családok százai-

nak kétségbeejtő helyzete. Nincs munkája, kenyérkereseti alkalma az emberek ezreinek, akik vándorútra kényszerültek.

A gazdasági élet krónikásának nem mestersége a szentimentalizmus. Rideg tényeket száraz hangon regisztrál és e néhány, vázlatszerű sor végén mégis lehetetlen pontot tenni. Mert kétségbe kellene esnünk és megingana hitünk az isteni igazságszolgáltatásban, ha nem élne a nemzetek, emberek szívében a *remény*. Erősen, kiírthatatlanul, ezer gyökérrel beleágyazva az agyba és szívbe. Sok-sok menekült van ma szegény hazánkban, akit csak ez a remény őriz meg a holnapnak.

AZ EGÉSZSÉGÜGYI ÉS JÓLÉTI INTÉZMÉNYEK PUSZTULÁSA

Irta : **Horváth Kálmán.**

Az élet a küzdelmeknek, viharoknak szakadatlan láncolata s e viharoknak mindig akadtak és akadnak hajótöröttei. Hogy miért? — hasztalan keresnénk. Az ugyanúgy gondozott rózsatövek közül miért hervad el egy, a madár fiókái közül miért nem tud egy szállni s miért hullnak a világűrbe a fényes meteorok? A miérttek miértjébe, a teremtés titkaiba nem tud bepillantani halandó. El kell fogadnunk, hogy a létért való küzdelemben mindig vannak áldozatok, akik a hajótöröttek szigetein siratják vesztett csatáikat.

Az önhibájukon kívül elesettekről humanizmusból, de államérdekből is gondoskodni kell az államnak, vagy a társadalomnak. A művelt államokban eleget is tesznek e fontos szociális feladatnak s felállítják a különböző menedékhelyeket az élet hajótöröttei számára. A művelt államok közt mi sem maradtunk el ezen a téren, amiről tanuskodhattak kórházaink, európai hírű gyermekvédelmi intézményeink, árvaházaink ; a szegényházak, menházak, szeretet-házak, napközi otthonok, bölcsődék, rokkantak és elaggottak menhelyei, a vakok és siketnémák intézetei, nyomorék gyermekek otthona, a gyógyíthatatlanok irgalomháza és más intézmények.

A nagy háború, ez az egész világon végigseprő vihar, erősen növelte az élet hajótörötteinek számát s amilyen mértékben szaporodtak e szerencsétlenek, ugyanúgy pusztultak kellő támogatás hiányában a befogadásukra rendelt intézmények. A hajótöröttek menedékhelyei maguk is hajótöröttekké váltak. Bezárták kapuikat, vagy csak korlátozott mértékben tudtak eleget tenni emberbaráti hivatásuknak. A nagy vihar hajótöröttei között tehát nem szabad megfeledkeznünk a jóléti intézményekről sem, amelyek pusztulása növelte a többi hajótöröttek szenvedéseit is.

A köz- és nyilvános-jellegű kórházak a háború alatt zsúfolva voltak sebesültekkel és más természetű katonai betegekkel. Az óriási igénybevétel következtében lassanként elpusztultak felszerelési cikkeik, elkoptak berendezési tárgyaik s tönkrementek épületeik. Utánpótlásokról nem történt gondoskodás részint anyagihiány, részint a rosszul alkalmazott háborús takarékoskodás miatt, amely a hadsereg szükségletein kívül nem akart ismerni más kiadást. Azzal biztatták az egészségügyi intézményeket, hogy majd a leszerelés után bőven kárpótolják őket a hadsereg tekintélyes készleteiből, amelyek azonban a forradalomkor ellenséges kezekbe kerültek s a kórházak sohasem láttak e készletekből egy lepedőt sem.

Amit a háborúból meg tudtak menteni a kórházak, az is elpusztult, tönkrement a forradalmak s az oláh megszállás alatt. A kommunisták széthurcolták a megmaradt felszerelési cikkeket, kifosztották a raktárakat azzal, hogy központi raktárakba szállítják az anyagot s onnan osztják majd szét arányosan az összes intézmények között. Hogy az elvitt anyagokból mi került a központi raktárakba, mi nem, azt nehéz volna megállapítani, az azonban bizonyos, hogy a kórházak sohasem kapták vissza az elhurcolt készleteiket.

A megszállás azután befejezte a pusztítást s elvitte azt a keveset is, ami még volt. A legérzékenyebben érintette a kórházakat a drága és pótolhatatlan orvosi berendezések, műszerek és eszközök elrablása, a Röntgen-készülékek leszerelése, a mikroszkopok és fertőtlenítő gépek elszállítása s az egyéb kíméletlen fosztogatás. Mire az oláh-csapás is elmúlt rólunk, a kórházak teljesen kifosztva, minden anyagi segítség nélkül álltak és özönlöttek feléjük mindenfelől a betegek.

Üresek voltak a kamaráik, üresek a felszerelési raktáraik. A betegek napokig nem kaptak kenyeret, hanem csak üres főzeléken, a szovjetidőben divatossá vált tökön és gerstlin tengődtek. Súlyos betegek pusztán szalmazsákokon heverték, az operációkhoz nem volt elég fehérnemű s kötözőszer. Az elmebetegek száma ijesztően nőtt s az intézetekbe befogadottak a hiányos táplálkozás következtében rakásra pusztultak el tüdővészben. A tüzelőszerek hiánya

miatt jéghidegek voltak a kórtermek s a központi fűtéseket egyáltalában nem lehetett üzembe helyezni, mert a kazánok külföldi szénre és koksra voltak berendezve. A betegek a saját ruháikat s a magukkal hozott ágyneműt használták, miáltal a ragályok széthurcolására bő alkalom nyílt. A kórtermekbe becsurgott az eső, mert rossz volt a tetőzet, a vízvezetéki berendezések elpusztultak, a mellékhelyiségek használhatatlanná váltak, az épületekről kívül-belül omlott a vakolat, szóval e szerencsétlen intézmények a pusztulás legszörnyűbb képét mutatták.

A népjóléti minisztérium halomszámra kapta a sürgönyöket, amelyekben az üzemek beszüntetését jelentették be a kórházak és a betegek elszállítását kérték, ha sürgős segítség nem érkezik. De a népjóléti kormány is tehetetlen volt a pénz- és anyagihiány miatt a gyökeres orvoslást illetően és csak a türelmet tudta hirdetni a leromlott intézményeknek. A legváltáságosabb időkben szerencsére segítségünkre jöttek a különböző külföldi missziók, amelyek számottevő szeretetadományokkal láttak el egyes intézményeket. Különösen a fehérnemű adományok és a kötőszerek voltak a kórházakra nézve igen becsesek. Hiba volt azonban, hogy a szétszórás a mi hatásaink bevonása nélkül, ötletszerűen ment végbe s így az élelmesebb intézetek a többiek elől elvonták a segítséget, noha sokszor nem ezek voltak azok, amelyek leginkább rászorultak a támogatásra. A külföld támogatásával mégis elérhető volt, hogy a kórházaknak nem kellett tömegesen becsukni a kapukat a szenvedők előtt s véglegesen csak egy-két gyengébb intézmény vérzett el.

Lassanként megkezdődött azután az egészségügyi intézmények szanálása, de ez igen nehezen ment s hosszú ideig tengődtek még lerombolva a szenvedőknek e menedékhelyei. Az anyagihiány enyhülésével már csak pénzkérdés lett a kórházak rendbehozatala és fentartása, de a pénzből sem volt sohasem elég. A néhány állami intézmény kivételével a köz- és nyilvános kórházaknak a tulajdonosaik és fenntartóik a vármegyék, városok és községek, de a főjövedelmüket a szegény betegek ápolási díjai révén az államtól kapják. Evégből az állam állapítja meg a napi ápolási díjakat is a költségvetésekben kimutatott és elfogadott szük-

ségleteik alapján. De reális költségvetést csinálni az inflációs időkben lehetetlen volt, hisz hétről-hétre változott a szükségletek összege. Ezért a megállapított napi ápolási díjak mindig elégtelenek maradtak s a deficitek lavinaszerűen nőttek.

Szó volt arról is, hogy államosítani fogják az összes egészségügyi intézményeket, de fedezethiány miatt ez is meghiúsult. Csak az egy gyulai kórház került állami kezelésbe. Később sikerült államsegélyeket kieszközölni a deficitek eltüntetésére s mikor pénzünk állandósult, megszűntek az ápolási díjak körül mutatkozó mizériák is. A szanálással kapcsolatban azután megoldották a kórházak talpraállításának és szükséges fejlesztésének kérdését is és ma már e sokat szenvedett intézmények ismét hivatásuk magaslátán állhatnak és segítségére lehetnek a szenvedőknek.

Az elszakított területeken fekvő kórházaink elvesztése is súlyosan érintette közegészségügyünket, mert ezeknek az intézményeknek egy része nemcsak helyi, hanem országos hivatást töltött be. Oda lett az újonnan épült kassai állami kórház, elvesztek a pozsonyi, nagyváradi, aradi, temesvári, kolozsvári, szabadkai, szatmárnémeti-i hatalmas kórházak, amelyeket legalább felerészben az alföldi magyarság népesített be s most az Alföld népe kórház nélkül maradt. A nagykállói elmeegógyintézetet a románok bombázták s tetemes károkat okoztak benne. Az oláhok kezébe került a nagyenyedi elmeegógyintézet, amelynek betegeit szélnek eresztették. Elvesztek a gyermekkórházaink, a trachoma kórházak, a dicsőszentmártoni kórház az elmebetegek részére berendezett hatalmas családi ápolási teleppel és sok más értékes közegészségügyi intézmény, amelyeknek hiányát megérezte s megérzi még most is az egész csonka ország.

Az egészségügyi intézményeken kívül álló *jóléti intézményeket* a társadalom tartotta fenn s a társadalom pusztulásával pusztultak ezek is. Némi állami támogatás mellett egyesületi alapon működtek ezen intézmények, vagy alapítványokból tartották fenn őket. Az alapítványok, amelyeket legtöbb helyen hadikölcsönökbe fektettek, elértéktelenedtek, a tagsági díjakat nem lehetett olyan mértékben valorizálni, hogy belőlük jelentős bevételek kerültek

volna ki, gyűjtéseket a zavaros időkben nem lehetett rendezni s nem is lett volna azoknak eredménye, az államkincstár nehéz helyzetében az állami támogatás is elmaradt s így jóléti intézményeink teljesen bevétel nélkül maradtak s lehetetlenné vált nemes hivatásuk betöltése. A külföldi missziók itt is szép munkát végeztek s igen sok szeretetadományt juttattak azoknak az intézményeknek, amelyeknek óriási nehézségek árán sikerült nyitva tartani kapuikat.

A viszonyok javultával a jóléti intézményeknek is talpra állt egy része, de sokan közülök végleg elvéreztek. Elseperte őket a nagy vihar.

Amidőn tehát most az állam a közegészségügyi és jóléti intézményekre nagyobb gondot fordít, a főváros pedig különös gonddal fejleszti ilycélú intézményeit s legközelebbi beruházási tervének jelentős részét teszik a kórházi építkezések: régi hiányt pótol és helyesen felismert közszükségletet fog kielégíteni.

A SZÉKESFŐVÁROSBAN FOLYTATOTT ÉTKEZTETÉSI AKCIÓK

Irta : Flaxmayer József dr.

E könyv anyaga részletesen megvilágítja azt a helyzetet, amely szükségessé tette, hogy a székesfővárosban, főleg a gyermekek, de a felnőttek részére is étkeztetési akciók induljanak meg, hogy ily módon a fizikai létfontartás mindenki részére biztosítható legyen. Világosan látható az is, hogy sem az állami kormányzat, sem pedig a főváros nem volt régebben abban az anyagi helyzetben, hogy a rászoruló nagy tömegeit a szükséges élelmiszerekkel ellássa. E körülmények ismeretében jelent meg az országban az »Amerikai Gyermeksegélyező Akció« az 1919. évben, a kommün bukása után. Az Amerikai Gyermeksegélyezési Akciónak segítségével sietett azonban úgy a székesfőváros tanácsa, mint az állami kormányzat és megállapították azokat a feltételeket, amelyek szerint az »Étkeztetési Akció« megindult. Elsősorban elrendelték a gyermekeknek a fővárosi iskolákban történő sorozását, a kerületi orvosok, valamint az egyetemi gyermekklinikák és néhány fővárosi gyermek-kórház orvosi személyzete útján. Az összes jelentkező gyermekeket pontos testsúlymérés után csoportosították és mindazok az I. osztályba soroztattak, vagyis elsősorban jöttek étkezés szempontjából tekintetbe, akiknek testsúlya az átlagnál 10 %-kal alacsonyabbnak bizonyult. Ugyanezen kategóriába kerültek az alkati betegségben szenvedő gyermekek is. A fővárosban, főleg a fővárosi iskolák helyiségeiben, összesen 114 konyhát állítottak fel, amelyekhez *a felszerelést a székesfőváros tanácsa adta*, úgyszintén *a konyhák személyzete is a fővárosi tanszemélyzet köréből rendeltetett ki*, a főzőasszonyokat pedig szintén a főváros alkalmazta.

1919. november 8-án indult meg az első étkeztetési akció és tartott 1920. augusztus hó végéig. Az étkeztetési

akció folyamán az az elv alakult ki, hogy főleg a téli hónapokban kell a segélyezés mértékét a legmagasabbra fokozni, amikor a megélhetési viszonyok is a legnehezebbek. Ez alatt az idő alatt összesen 110.351 gyermek részesült lehetőleg változatos ételmezésben. Budapesten összesen ez alatt az idő alatt 5,506.759 adag ételt adtak ki, fejenként 3 dl. vagy kétszer 3 dl. adagolásban. Az 1920. augusztus hó végén lezáródott akcióval kapcsolatban az egyes főzőhelyeken megmaradt élelmiszerkészleteket az amerikaiak felerészben állami kórházaknak és menhelyeknek, felerészben pedig városi és egyesületi kórházaknak, árvaházaknak és egyéb gyermekvédelmi zárt intézeteknek juttatták. Ehhez az akcióhoz az összes élelmiszereket az Amerikai Gyermeksegélyező Akció adta.

A legközelebbi akció 1921. január 21-én kezdődött, még pedig 46 főzőhellyel. A szükséges élelmiszereket ismét az Amerikai Gyermeksegélyező Akció bocsátotta rendelkezésre, a magyar kormány pedig a lebonyolítás adminisztrációs költségeit és a szükséges babmennyiség szállítását vállalta és erre mintegy 13,500.000 koronát folyósított, valamint 175 tonna babot adott. A főváros tanácsa éppen úgy, mint az előbbi akciónál, a főzőhelyeket, felszereléseket és a személyzetet adta. A sorozást most is a kerületi orvosok és gyermek-kórházak orvosai végezték a már előbb ismertett módon. Ezen második akció folyamán összesen 2,592.904 adag ebéd került kiosztásra. Az akció 1921. augusztus hó 31-ig tartott.

1921. december hó 1-én kezdődött a harmadik akció, azonban most már az Amerikai Gyermeksegélyező Akció sokkal kisebb támogatásával, míg a főszűly mindinkább a népjóléti és munkaügyi minisztériumra és a főváros tanácsára szállt át. Ez az akció 1922. év május hó végéig tartott és a főváros az előbb említetteken kívül még kb. 9,000.000K költséget is fedezett. Ez az akció 50 konyhával működött és kb. 2,500.000 ebédadagot osztott szét. Mindazokat az élelmiszereket, melyeket az akció az Amerikai Gyermeksegélyező Akciótól nem tudott megkapni, a népjóléti minisztérium adományozta.

1921. év őszén *Sipőcz Jenő dr.*, Budapest székesfőváros polgármestere, akciót indított, amelynek költségeit társa-

dalmi úton teremtette elő. Ezen akciónak egyik része a felnőttek étkeztetése volt, melyre a begyűlt pénzösszegeből 4,000.000 K-t fordítottak.

A következő akció 1922. decemberében indult meg és tartott 1923. május végéig. Ebből az Amerikai Gyermeksegélyező Akció már teljesen kivonta magát és így a teher teljesen a népjóléti minisztériumra és a fővárosra hárult olyképen, hogy a népjóléti minisztérium adta a szükséges élelmiszereket, míg a főváros viselte az adminisztrációs költségeket mintegy 39,000.000 K költség keretében. Ebben az akcióban már két újítás is történt. Egyrészt *bekapcsolta a felnőtteket is*, másrészt az ebédért a segélyezettek igen csekély *megtérítési árat* is fizettek, még pedig a gyermekek egy hétre 10 K-t, a felnőttek pedig 20 K-t. Az étlap ehhez mérten szintén megváltozott és a tejes ételekről a főzelékekre és tésztákra tértek át, hetenként egyszer hússal. A főzőhelyekről azonban a *felnőttek* csak hazavihették az ebédet, ott nem fogyaszthatták el. Összesen 50 főzőhely működött, amelyek mintegy 2,300.000 gyermek- és 600.000 felnőtt-adagot adtak ki. Ekkor már a gyermekeket nem sorozták, hanem csak anyagi rászorultságuk alapján az iskolák tanterületeinek kiválasztása útján jutottak az ebédhez. A felnőtteket a kerületi előljáróságok utalták be a népkonyhákhoz.

Az étkeztetési akciók a következő téli időszakokban ugyanilyen módon folytatták működésüket; 1923. decembertől 1924. május végéig és 1924. decembertől 1925. május hó végéig tartottak, 55 és 56 konyhával. Az *1923—24. évben* 750.000 gyermek- és 400.000 felnőtt-adagot adtak ki, a gyermekek egy hétre 600 K-t, a felnőttek pedig 1400 K megtérítést fizettek. A főváros az akcióra 1.100,000.000 K-t fordított. *1924—25. évben* 490.000 gyermek- és 240.000 felnőtt-ebédadagot adtak ki, a gyermekek 6000 K-t, a felnőttek pedig 22.000 K-t fizettek, a főváros pedig 2.700,000.000 K-t fordított az akcióra.

1925. decemberében a m. kir. népjóléti és munkaügyi-minisztérium az eddigi támogatását is megvonta az akciótól, tekintettel arra, hogy a fővárosnak megengedte az »inségadó« kivetését és beszedését, csupán 100,000.000 K-val támogatta az akciót. Az akció 58 főzőhellyel működött és

730.000gyermek-, valamint 610.000felnőtt-ebédadagot adott ki, a gyermekek részére heti 3000 K, a felnőttek részére het 20.000 K térítési árért. Most már az összes élelmiszereket maga a főváros szerezte, nagyobb részét a fővárosi élelmiszerüzemektől. A felnőtteknek az étkezést teljesen szabaddá tette, hangsúlyozva azt, hogy minden rászoruló minden utánjárás nélkül azt megkaphassa. Ez az akció 1926. június hó 12-ig tartott és a fővárosnak kb. *hat milliárd* koronába került, aminek nagyobb részét az »inségadó« pénzkészletéből fedezte.

Az előbbi akciótól eltérően 1926. évben az étkeztetés a nyár folyamán sem szűnt meg, hanem jóllehet csökkentett mértékben, de egész éven keresztül működött és 60 konyhával már 1926. októberében megkezdte működését annak az elvnek az alapján, hogy lehetőleg a fővárosban minden pillanatban rendelkezésre álljon olyan szervezet, amely kizárttá teszi azt, hogy bárki is éhezzen. Éppen ezért úgy a gyermekeknek, mint a felnőtteknek az ebédhez jutását a legnagyobb mértékben megkönnyítették; ahhoz elegendő az egyszerű jelentkezés a főzőhelyen és az igen csekély megtérítési árnak (gyermekeknek egy hétre 3000 K, felnőtteknek 20.000 K) lefizetése. A főzőhelyeket a legtöbb helyen felnőttek részére is megnyitotta a főváros tanácsa, hol most már a felnőttek is elfogyaszthatják az ebédet ott a helyszínen. Az étlapot az előbbi akciótól eltérően — amikor egy étlap hat hónapig volt érvényes — most kéthetenként változtatja a székesfőváros tanácsa; tavasszal már friss főzelékeket és hetenként kétszer húst is adnak. Egész természetesen, ezek a mostani kiadások hatalmas nagy összegeket emésztenek fel, kb. 15.000,000.000 koronát, amit úgy a székesfőváros tanácsa, mint közgyűlése mindenkor készségesen szavaz meg.

Az élelmezéssel kapcsolatban fel kell még említenünk a főváros »Tejakció«-ját is, amely 1924. január hó 21-én indult meg és azóta szünet nélkül tart és amelynek útján 1926. december hó 12-ig összesen 800.000 liter és 204.000 üveg tejkészítményt, továbbá 81,000.000 gramm tejkészítményt adtak ki. Az akcióban részesültek a terhes és szoptató anyák, a három éven aluli kisdedek napi 1, vagy $\frac{1}{2}$ liter tejjel, az egy éven aluli csecsemők pedig napi 1 liter, vagy $\frac{1}{2}$ liter tejkészítményt kapnak. Az igénylőknek az

Országos Stefánia Szövetség védőintézeteiben kell jelentkezniök, ahol 3 hetenként orvosi vizsgálat elé állítják őket. Összesen fenti idő alatt az akciót 14.000 esetben vették igénybe és a fővárosnak 4.700.000.000 K-ba került, amely összeg az inségadó bevételeiből fizettetett ki. Ez az akció is bizonyára eredményesen hatott közre abban, hogy 1923-tól kezdve 1926-ig a csecsemő- és kisedhalálozás Budapesten 17.6%-ról 11%-ra csökkent, amelynél beszédesebb eredményt említenünk sem lehet.

Az enyhültebb formában bár, de még mindig meglevő tömegszegénység pedig elsőrendű kötelességünké teszi ezeknek az áldásos akcióknak további fentartását mindaddig, míg a szükség parancsolóan kívánja.

A CSERKÉSZFIUK

Irta : Halácsy Endre

1916. augusztus 30-ika volt, amikor a titokzatos erdők hangulatos mélységeiből megindult egy lelkes cserkészcsapat, hogy kéthetes táborozás után, pihent testtel, üde lélekkel, a tankönyvekkel vegye fel a harcot, mely férfiúvá edzi a diákokat.

A férfinevelés kemény munkáját azonban most a gyorsan pergő események végezték.

Szomorú idők voltak azok!... Lerongyolódott úriemberek aggódó tekintete, lesóványodott, félénk gyermekek sápadt arca fejezte ki legfájóbban a kegyetlen esztendőök borzasztó súlyát. Az emberek elvesztették a jobb idők lehetőségébe vetett hitüket, minden reményüket, elvesztették életenergiájukat. Bástyák és templomok dőltek romba, eszményképek omlottak össze.

A magyar cserkészlet akkor még gyermekcipőben járt. Akkor még nem az volt e nagyfontosságú ifjúsági mozgalom, ami ma, — hisz háború dühöngött, — de cserkészlelkület akkor is volt és a maga módján meg is nyilvánult az csodálatos eleven erővel. Nem cserkész törvények szabályozták a fiúk lelkét, hanem cserkészlélek szabta meg a törvényt: — *Segíteni ott, ahol csak lehet!*... — Ez volt a jelszó. Mert a rendkívüli idők rendkívüli kötelességeket róttak mindenkire, felnőltre és ifjúra egyaránt, aki szívvvel lélekkel iparkodott szolgálni a szent magyar ügyet, bárhova is állította az a szigorú parancsnok, akit úgy hívnak, hogy: »*Kötelesség.*«

Nem theóriákra, hanem kezekre, lábakra, egészséges idegzetre, megbízható egyéniségekre, mélyen érző, nemes szívekre volt szükség. A nemzeti áldozatkészség hívó és parancsoló szava volt az a pedagógia, mely talpig férfiakat nevelt.

Magyar ember megtört szeme, tépett lelke nem is látott az önzetlenül dolgozó, nemes fiúkban szolgai boyokat,

hanem meglátta bennük a felnőtt embereket pótló ifjú erőket, akik a háborúban a magyar társadalomnak szinte nélkülözhetetlen segítő szervét alkották, akik tudtak, — ha kellett, — sáncot ásni, sebesültet ápolni; akik tudtak lelkesedni és lelkesíteni, nagyot akarni és minden akadályt legyőzni; akik az éhség, a nyomor, a nélkülözések kegyetlen frontján küzdöttek, bizakodva reménykedtek, fenkölt lélekkel hittek és tiszta szívvel áldoztak, önzetlenül, — névtelenül.

Ezek voltak az igazi fiúk!...

Imádságos lelkük magasan szárnyalt, míg gyöngye izmuk keményre feszült, arcuk tüzeit a munka lángja csókolta pirosra, míg a szívük nehéz gyásszal telt meg.

A nemzeti szerencsétlenség lesújtó híre a tettek mezejére szólította a cserkészfiukat. A fiúk meghallották az erdélyi jajkiáltást és siettek a küzdelmes frontra, hogy teljesítsék kötelességeiket, melyekkel Istennek, a hazának és szerencsétlen embertársaiknak tartoztak. A megsegítés gondolata úgy lebegett minden magyar cserkész előtt, mint valami szigorú feladat, melyet meg kell oldani, ha törik, ha szakad. És e magasztos eszme körül valamennyien egysültek. Nem az iskolapadokat, hanem a pályaudvarokat lepték el a cserkészfiúk, hogy a menekültek segítségére legyenek, mert ez most mindennél előbbrevaló volt. Mindenki azt a munkát vállalta, amelyikkel a legtöbbet használhatott, mindenki önmagában kereste azokat az erőket és készségeket, melyekkel a nagy nemzeti munkának tényezője lehet.

Amint az első segélyvonatot jelezték, a cserkészfiúk már résen állottak. Szinte beláthatatlan hosszú sorban, egymástól tíz-tíz lépésnyi távolságban, feszült mellel, dobogó szívvel fogadták a szerencsétlenek ezreit. Aki végignézett a fegyelmezett sorok perspektíváján: a magyar jövő fölé szivárványt látott tündökölni.

A vonat megérkezett. Leirhatatlan, szivettépő jelenetek játszódtak le, melyek egész életre belemarkoltak azok lelkébe, akik az események szemtanúi voltak. És a síró, jajveszékelő, kétségbeesett embertömegekben felfeltűntek a fürge cserkészfiúk. Higgadtan, férfiasan viselkedtek. Biztos lépéseikkel mindenütt ott voltak, ahol

ügyességükre, megbízhatóságukra és leleményességükre szükség volt. Az első segélyvonat megérkezésétől a menekültek élelmezése, elhelyezése, felruházása körül rájuk háruló ezernyi feladatban véges-végig, minden akcióban szinte az önfeláldozásig menő munkásságukkal vettek részt ezek a lankadhatatlan erejű, mosolygó arcú, nagykalapú, derék fiúk. Mikor a fáradságtól kimerülten meghúzódtak néha a szerény cserkészpanyán és elsuttogták egymásnak napi élményeiket, akkor látszott csak igazán, hogy nem hiúság ösztökélte őket munkára, hogy nem dicsőség és elismerés után epedtek a világháború e névtelen kis hősei. Nem is lett volna ez hozzájuk méltó! Hivatásuk magaslatán állottak ők. Csak önerejükre támaszkodtak. Tudták azt, hogy szerencsétlen hazánk szebb jövőjébe vetett reményeink csak oly mértékben teljesedhetnek, amily mértékben teljesítik ők is hazafiúi kötelességeiket. Kötelességet teljesítettek csupán — minden utógondolat nélkül. Megelégedtek ők azzal a benső értékkel és tartalommal, melynek liliumja ott csírázott a szívük rejtekén. Ők az igazak útját járták. Az igazi embernek pedig minden elismerésnél nagyobb elégtétel az a felemelő tudat, melyet lelke mélyén érez akkor, ha valamilyen munkáját jól végezte.

S a cserkészfiúk jó munkát végeztek!...

Az erdélyi menekültek szívükbe zárták az őket megsegítő cserkészfiúk nemes emlékét.

III. RÉSZ

MOZAIK

MENEKÜLÉS A HARCTÉREN

Irta: Gallina Frigyes dr., főjegyző.

Ez a könyv sokoldalú képét adja a polgári lakosság menekülésének. Én azt kívánnám rajzolni: milyen volt a menekülés a hadseregnél.

* * *

Orosz területen, Baranovicsitól északra voltak a hadállásaink. A Szervecs folyó szelíden kanyargó völgye szelte ketté a német és orosz gyalogsági vonalakat. A völgyet szegélyező végtelen erdőségek szélén a tüzéség. A mi tizenötös mozsaraink — a negyven kilométernyi fronton az egyetlen nehéz üteg — beékelve az erdő egyik lankásabb oldalán.

A hosszú álló harc alatt a gyalogsági és tüzéségi állásokat is annyira kiképeztük a technika minden eszközével, hogy az áttörési kísérleteket csírájukban el tudtuk nyomni. Hús- és helyenként harmincszoros drótakadályok, aknavetők, lángszórók, keresztetni tudó gépfegyverek, vasbetonból épült megfigyelőhelyek: mind növelték biztonságérzetünket.

Nehéz ütegünk ágyúi a repülőkhöz ellen is jól leplezve, telefonösszeköttetésünk a gyalogsággal jól kiépítve, a nehéz fogatok és háttas lovaink egy domboldalba, szellőző-aknákkal ellátottan, beásva, azt hittük: kizárnak minden meglepetést.

... És mégis!... És nem is egyszer!...

1916. június... Pokoli hőség. Perzselő nyár. Gondtalan, csaknem elfásult életet éltünk. A naponta leváltott megfigyelő kivételével, mi tiszték, csak az estebédnél voltunk együtt teljes számban, mert elvégre napközben mégis csak akadt valami tennivalónk. Ki az ágyúknál, ki a lovaknál, ki a legénységgel volt elfoglalva. Este azután együvé kerültünk a mélyen földbe ásott tiszti étkezőben. Parancsnokunk egy volt dragonyos, most tüzérkapitány. Cseh. Nagyhangú. Jóindulatú, nagyon »fess«, de gyáva fickó. Ő volt az egyetlen tényleges tiszt az ütegnél, a többi hat valamennyi tartalékos és egyetlen kadett.

Már az étkezés előtt vágni lehetett a füstöt. A folyton szóló grammofontól nem értettük egymás szavát. A szakácsok és a felszolgáló tiszti legények sűrögtek-forogtak... Nagy óvatossággal terítették, hogy meg ne zavarják az elmerült sakkozókat, akikről nem egyszer a leghihetlenebb gorombaságokat kellett nemcsak zsebre vágniok, de meg is köszönniök... Egy ilyen estén alig hogy elhelyezkedtünk, a zászlós parancsot kapott: nézze meg az ágyúkat, hogy be vannak-e igazítva az éjszakai célpontokra.

— Igenis, kapitány úr!

Felkel, kimegy... Egy perc multán óriási detonáció s a következő percben szegény zászlósnk fejjel lefelé gurul vagy husz lépcsőfokon vissza...

— Alázatosan jelentem, megsebesültem.

Óriási kacagás. Hogyisne? Jó lenne egy kicsit hazamenni, kórházban, fehér ágyban heverészni, szép ápolónőkkel tereferélni, hősödni... Talán még kitüntetést is kapni rettenthetetlen bátorságodért?

A zászlós elszégyelte magát, zavartan dadogott valamit, hogy szentül hitte megsebesülését. Azután leült a helyére, folytatta a vacsoráját. De amint kissé előrehajolt, a hátán tenyérnyi piros foltot vettem észre.

— Gratulálok, te mégis csak megsebesültél. Le a bluzzal. Óriási szerencséd van.

Zászlósnk egy óra multán már kiszalmázott kocsiban, hasra fekve utazott a hét kilométerre fekvő Mipaki nevű orosz faluba, ahol első egészségügyi állomásunk volt...

1916. július... Napjaink már nem olyan egyhangúak. Minduntalan adódik valami hír, amelyet bőven lehet magyarázgatni. Az éjszakánként egyesével átszökő oroszok valamennyien közeli támadást jeleztek. A Höfer-jelentések hangjából is erre következtettünk és megfigyelőink ugyancsak bizonyos fészkelődés jeleit látták a túlsó oldalakon. Fogataink és háts lovaink felsőbb, jobban mondva: *hátsóbb* rendeletre (mert a parancsokat úgy negyven kilométerrel a hátunk mögül kaptuk) már napok óta állandóan szerszámozva és nyergelve voltak... De nem hittünk semmi komoly veszedelemben... Ha támadnak, majd visszaverjük őket, mint máskor...

Kapitányunknak volt a legmélyebb és legbiztosabb fedezéke. S amikor a hatodik *theás rum* után mély álomra hajtotta fejét, utána mi is átbujtunk lakásainkba. Közben pár pillantást vetettünk a felhőtlenül csillagzó égboltra. Hogy a lét és nemlét között ne legyen hirtelen az átmenet, szokásom szerint még pár lapot olvasgattam. A szempilláim nehezedtek s lassacskán kicsúszott kezemből a könyv... De lódobogás riaszt fel... Majd ágyútűz, közelebbi ágyútűz... pergőtűz...

Megkezdődött a nagy Brussilov-offenzíva!...

A másnap déli órákig tartott a földrengés. A nehéz orosz ütegek pozdorjává lőtték drótakadályainkat... Pár perces halálos csend után pedig megindult a nyári záporhoz hasonló gyalogsági tűz és támadás.

Ebbe már mi is belebömböltünk. Eleinte egységes vezénylet mellett negyven ágyú tűzét zúdítottuk az alig nyolcszáz méter széles szakaszon sűrű rajokban előrenyomuló orosz gyalogságra... Dante infernoja támadt fel körülöttünk... A pillanatra sem szűnő, süvítő golyózapor, a géppuskák kattogása, az aknavetők dünyögése s a mi komoly bombázásunk mellett a kisebb ágyúk sikolya

fél óra alatt süketté tett mindnyájunkat... A füsttől pedig nem láttunk, csak pár lépésnyire.

És ebből a nagyszerű koncertből hirtelen ki kellett lépnünk. Telefonunk ugyanis felmondta a szolgálatot, a szétlőtt vezetékek helyreállítására kiküldött hadnagyunk pedig öt perc multán azzal a jelentéssel jött vissza, hogy a beomlott összekötő árkokban képtelen előremenni, a mi gyalogosainkat oroszokkal vegyesen látja az erdőben menekülni s ebből frontunk áttörését kell következtetnie. Ezért nem lát más teendőt, mint a menekülést. Mivel pedig ezt a jelentést a legénység hallatára tette meg, kezdett bomladozni a rend és pillanatnyi pánik állott be, ami veszedelmesebb minden pergőtűznél.

Kapitányunk nem található. Az egyik tűzmester jelentése szerint pár emberével megugrott.

Gyors tanácskozás. Határozat: visszavonulás. Visszavonulás, nehéz üteggel, tűzben, homokos terepen...

Hamarosan előléptettük egymást. Első tiszt lettem s ezt azzal jelentettem be a legénységnek, hogy aki parancs nélkül egy lépést is elmozdul a helyéről, azonnal lelövöm... Már esteledett és sok szembogár csillogását láttam csak erélyes felléptemre felém irányulni.

Amint az első ágyú kigördült az erdőből, mintha megnyugvás lett volna észlelhető. Az ágyúk egyenkint vágtában mennek az első dombig, a domb fedezete alatt átválthatnak ügetésbe s ha elérik a moszkvai nagy országutat, lépésben mennek további parancsig.

A tisztek maradnak utoljára. A folytonos ágyútűzben menekülő ütegünkben egy tűzérünknek egy srapelhüvely lecsapta jobb karját, más emberünket gyalogsági golyó ért... A súlyos sebesült lekúszott a magas rozsvetésbe, a másik kitartott velünk... Mikor a nagy országútra kiértünk, a seregszemle kerek húsz emberünk hiányát konstata. Ezek közül még az éj folyamán előkerült a fele, a másik fele eltűnt.

Pontban éjfélkor álltunk meg. Visszaküldött lovasaink még hajnal előtt azt az egybehangzó jelentést hozták, hogy erős ellentámadás készülődik a mi csapataink részéről. S csakugyan: alig hajnalodott, már lépésről-lépésre szorították vissza a tűzbe vont német tartalékok az előretört ellenséget. A mi ütegünk is már a kora reggeli órákban újra munkába látott s erősen támogatta az előnyomuló gyalogságot.

Óvatosan előbbre vonulva, délután igen jó állást találtunk, ahonnan egész éjjel szórtuk az ekrazitot. S amikor harmadnap hurrá kiáltások jelezték vonalaink visszafoglalását, egymást ölelve és sapkáinkat magasra dobálva ünnepeltük a német csapatok vitézségét s a mieink kitartó hősiességét.

... Utóbb értesültünk, hogy kapitányunk a messze távolban tanyázó ezredparancsnokságnál jelentkezett, később pedig megtört idegei gyógyítására egy csehországi szanatóriumba vonult...

Az éj leple alatt visszamentünk régi állásunkba. Nem tudom,

hogyan honnan és miképpen jutottunk hozzá, de az bizonyos, hogy akkor éjszaka egy egész kocsiderék tojáskonyak fogyott el áldomásul...

* * *

Lássuk: mi történt ezalatt a másik oldalon.

Ennek leghűbb képét festi az a június 15-től július 13-ig vezetett napló, melyet egy elesett tejfelesképű orosz gépfegyver-osztág parancsnok zsebében találtunk... A napló néhány lapjának ez a szöveg szerint való fordítása:

1916. június... Tegnap este érkezünk meg a Marlaschi melletti erdőbe. Rettentő hőség és por. Az erdő egy része égett... Már halljuk az ágyúdörgést és látjuk a kifeszített léggömböket. Azt hiszem, vasárnap van. A tűzérési előkészítés javában folyik. A hangulat igen jó és harcrakész. Leírhatatlan pergőtűz. Világító-rakéták, villámlás, teljesen derült, tiszta égbolt alatt. Aludni lehetetlen. Az árkokban összegyűlt legénységnek Odysseusból mesélek.

Készen tartjuk a gáz-álcákat. Mindenütt erős pyroxilin szag. A golyók úgy röpködnek, mint a méhek... Az I. ezred parancsnoka elesett... Csapataink áttörték a német vonalakat, mivel azonban tartalékunk késett, hamarosan vissza kellett vonulnunk állásainkba...

Az éj alatt az árkok megteltek sebesültekkel és halottakkal, annyira, hogy a támadásra menőknek hullák hegyein kellett át-gázolniuk, akiknek hátán olyan utat járta, hogy itt is, ott is látni lehetett a kitaposott hátgerinc-csontokat... Minden út és a mező is telve halottakkal és sebesültekkel... Az ütegek szünet nélkül dörögtek, úgy hogy a folytonos villanástól az utat is többször eltévesztettük. Tüzérek, kozákok, betegvivők, gyalogosok, hidászok össze-vissza szaladgálnak... Káromkodás, jajgatás... A srapsutak és rakéták között már alig tudok hová menni... Csak lefeküdni volna jó, — bárhová... Végre betévedtem egy tiszt fedezékbe s a folyton hulló lövegek robbanására össze-összerándultam. Óriási veszteségeinkről hallok...

1916. július... Nem találom a parancsnokomat. A legnagyobb tűzben igyekszem az embereimmel előre jutni. Közben egyes nehéz gránátok éppen az árkokba csapódnak le s robbanásuk feldobja a sebesülteket és halottakat. Az első vonalat teljesen beburkolja a füst... A nap még nem ment le... A hozzám tartozókra, Revalra és boldog gyermekkoromra gondolok.

... Csetlünk-botlunk a szétlőtt telefondrótok és akadályok között. Ugrálunk árkokon és halottakon át. Lassan megered az eső. Belátom, hogy lehetetlen egy helyben maradni és azzal fordulok embereimhez: Testvérek, ne féljete, nem foglak elhagyni titeket soha... Ugy segítsen meg az Isten!

... Az eső folyton erősödik. Az ágyúdörgés szünet nélkül tart. Egyik villámlás a másik után, az ember a maga szavát sem érti. Buzdítom a legénységet, hogy mire: azt magam sem tudom. Nyilván semmire, mert magam az összeesésig fáradt vagyok.

... A villámlás fényénél látjuk, hogy mindenki igyekszik magát beásni. Lehajolva, csúszva-mászva végre elérjük a németek drótakadályait, amelyeket tüzéségünk legnagyobbbrészt szétlőtt. Amint a fényszórók világításába esünk, le kell feküdnünk. Én egy hulla mellé kerültem. Rémes érzés.

... Most visszafelé kúszunk és egy gránát-tölcsérbe jutunk. Mit kellene tennem, hogy megmentsem embereimet? ... Mind csak azt parancsolom, hogy legyenek nyugodtak, ne ordítozzanak és óvatosan állítsák fel gépfegyverünket. De legnagyobb megdöbbenésünkre a gépfegyver annyira tele van porral, sárral, piszokkal, hogy nem lehet működésbe hozni...

... Óvatosan kikémlelek a gránát-lukból, de rettenve búvok vissza, mert németeket látok előrejönni... Jönnek, bizonyosan azért, hogy minket foglyul ejtsenek. Előkaptam revolveremet és megparancsoltam embereimnek, hogy egyenkint másszanak vissza. Ez szerencsésen sikerült is...

... Futva rohantunk visszafelé, a mieinkhez. De egy hátsó kordonon túl nem engedtek bennünket, azzal, hogy ezt a vonalat csak súlyosan sebesültek léphetik át. Senki sem hitte el, hogy tiszt vagyok, annyira piszkos és sáros vagyok.

... Napkeltekor megkíséreltem ismét előre jutni. Embereim azonban nagyon nyomott hangulatban voltak. Most láttuk csak, hogy egyik derék altisztünk az éj folyamán elesett, egy másik pedig súlyosan megsebesült. Sokakat a gáz mérgezett meg... Estig bolyongtunk árkon-bokron át. Este nagy zivatar támadt. Fákat tépett ki, embereket és lovakat sodort tova. Mindenütt kiabálás, kétségbeesett nyögés és változatlan tűz.

... A németektől elvett árkokban ülünk. Rettenetes dolgokon vagyunk túl... ha ugyan túl vagyunk... Az ellenség egész éjen át nehéz tüzéségével dolgozott s minden pillanatban vártuk a halálunkat. Embereimmel az árkokban fekvő halottakat kihordjuk a kidült fák lombjai alá.

... Közülünk sokan betegek... Embereim nagyon figyelmesek velem szemben. Ma is, amikor az ellenséges tűz erősödött, kérve-kértek, hogy bújjak el a fedezékben... De minél jobban kérnek, annál szívesebben maradok velük... Meddig még?...

* * *

... A nagy kérdésre már nincs válasz írva. A napló itt félbeszakadt, mint ahogyan félbetörik az üzött-hajszolt élet, mely nem tud már az üldöző végzet elől tovább menekedni...

A napló írójára véget ért a nagy hallali... És zavarhatatlan csendbe halt el ezernyi-ezrek gyötrődő sóhajtása is...

De az emlékezés vissza-visszajár és az idők lepergett homokjából apránként összeépíti a történet kőlapjait..

Menekültek

Világomlás volt ... megmozdult a föld ...
Népek haltak meg és népek születtek,
Vihar morajlott, zúgott mindenütt ...
Biborló trónok pozdorjává törtek,
S cézári gőg alázattá fakult ...
Uj Messiások vérpatakja omlott,
A jók, a tiszták lettek bűnbakok,
S nagy Mindenség legszebb remekének,
Legfénylőbb gyöngye négy darabba hullt ...
Bitorlók jöttek hangos, hadi garral,
S elsülyedt: ősi föld, tűzhely, család;
Kandallók nyájas fénye kialudt ...
Apostolok lován, zörgős szekéren,
S füstös kupéknak mélyén összébújva
Megindultak nők, aggok, gyermekek ...
Könnyes szemük a messziségbe révedt,
S mentek ... mentek, mint bús zarándokok ...
Mentek ... mentek — a cél homályba tévedt —
Mentek ... mentek és nem tudták: hova ...
Halvány, derengő fátyolon keresztül
Felrémllett: emlék, tünt álomvilág ...
Mentek ... mentek esőbe, szélbe, hóba,
Mint csapzottszárnyu vándormadarak ...
Egy szál ruhában bujdokoltak árván
Az Eszme küzdő üldözöttjei ...
Mentek ... mentek, mert fájt a hontalanság ...
Fájó szavuk az éjszakába jajdult,
S úgy érezték, hogy minden elveszett ...
Keserűség-kenyéren tengtek-lengtek,
Az italukba forró könny vegyült ...
Ólmos, riasztó éj szakadt fölérük,
S úgy látszott már, hogy nem lesz virradat ...

S egyszerre apró mécsvilágok gyúltak,
 Gigászi tornyok bukkantak elő...
 Meleg hajlékok, házak integettek;
 A sebzett szív felujjongott belé...
 A kőbe-dermedt óriási város
 Karját kitárta, mint édes szülő,
 S a bujdosókat hiuta, hivogatta
 Anyás, becéző szóval, boldogan:
 Oh jertek... jertek keblemen pihenni,
 Oh jertek... jertek bús hazátlanok!...
 ... És vége lett a hosszú vándorútnak,
 Az áldott város új otthont adott...
 Vésztőlvédett hajlékok zugába
 Boldogság, béke, áldás költözött...
 S a bujdosóknak ajkán hálaének,
 Buzgó imádság szárnyalt ég felé:
 Áldott a szív, az irgalmas, nemes szív,
 Mely szerteszórta drága kincseit...
 Áldott a kéz... a könyörületes kéz,
 Áldott a kéz... az építő, teremő,
 Mely megnyitotta zárt ajtók kilincsét,
 S hazátlanoknak új hazát adott!!

— — — — —
 Világomlás volt... Megmozdult a föld,
 S világomlás, földindulás után
 Örvendeznek az új fészekrakók...
 Tűzhelyek mélyén lángok ezre fénylik:
 Szilárd magyar hit apró lángocskái:
 Örökön égő éber őrtüzek...

Vályi Nagy Géza.

ÖREG SZÉKI MÓZES

Irta: Sas Ede.

I.

A pályaudvar óriási, boltozatos csarnokába dübörögve, csattogva, éjjel-nappal, egymásután érkeztek a vonatok. Szakadatlanul tartó, döbbenetes visszhang volt a hatalmas üvegtető, mintha a százak, ezrek szíveinek zaklatott, rémült dobogását visszhangozta volna százszorosán, ezerszeresen, akik a hosszú, hosszú kocsisorokban bezúfolva szorongtak. A menekülő élet vonatai voltak ezek, a pusztító, vérengző, gyilkos rém: a Háború elől menekülő életé. Mikor a kormos, füstökádó gép megtorpant, minden kocsi ablaka megtelt emberfejekkel s a vagonok csakúgy ontották magukból eleven terhüket. Minden arcon az utóbbi napok szörnyű emlékei: a vészharangos éjszakák riadalma, amelyben a közelítő ágyúszó mennydörög; a békességes álmából fölvert falu zűrzavara, amikor legszükségesebb holmijaikat kapkodják össze az emberek; az otthonuktól való elszakadás szívtépő fájdalma; az állomásokon megostromolt vonatok, a kétségbeesett küzdelem, hogy azokról le ne maradjanak; azután a testet-lelket elcsigázó utazás, amelyet minduntalan meg kell szakítani, hogy helyet adjanak a szemközt robogó katonavonatoknak; a prédául hagyott vagyon után való bánkódás s a jövő szorongató aggodalma — ez mind ott tükrözik a sápadt, dúlt ábrázatokon, a tétova, megtört szemekben. S most mégis, mikor megérkeznek: mintha tekintetükben egy-egy halvány, félenk reménysugár villanna föl. Ha kiűzte őket otthonukból a kegyetlen végzet, hátha ide mégis — hazajöttek? Hátha itt irgalmas, segítő kéz nyul feléjük, nem újabb ostorcsapások zuhanak vérző sebeikre? Magyarország szívébe menekültek, — nem dobban-e feléjük az ország szíve?

A perronon, a várótermekben, a rengeteg állomásépület minden helyiségében zűrzavaros, összekeveredett sokaság, amely egyre szaporodik. Mintha rengeteg hajókatasztrófa történt volna és a szétzúzott hajóóriás roncsait egymásután dobálná partra a hargosan harsogó tenger, úgy árasztották az új meg új tömeget az állomásra az egymás sarkát taposó vonatok. Családok, amelyeknek tagjai egymáshoz bujnak és aggódva néznek össze: együtt vannak-e mindnyájan? Anyák, akik sikoltozva keresik a nagy gabalyodásban elveszett gyermekeiket. Pöttöm apróságok, akik Isten tudja, hol szakadtak el szüleiktől s most gyámoltalanul, kétségbeesve, sírva állnak a lökdösődő tömkelegben, amely őket majdnem összetiporja. Boldogok, akiket hozzátartozóik már vártak az állo-

máson és most sírva és nevetve borulnak egymás nyakába. S annál boldogtalanabbak, akiknek senkijük, semmijük nincs s most tanács-talanul bolyong körbe-körbe a szemük: most már hová? Szeren-csétlenek, akik a pusztá életükön, a rajtuk valón kívül semmit meg nem menthettek; mások, akik batyuik alatt görnyednek, izzadva cipelik bőröndjeiket. Rendet hozni ebbe a kaoszba! Segítséget nyújtani az ezer meg ezer könyörgő kéznek! S még inkább azoknak, akiknek már a kérésre sincs erejük csak tehetetlenül roskadnak le Kálváriájukon és csüggedten, mindenről lemondva adják meg magukat a rájuk taposó Sorsnak. Micsoda feladat volt ez! Milyen dicsőség azoké, akik ennek a feladatnak szinte emberfeletti erővel tettek eleget!

Nézzétek az emberszeretet fáradhatatlan munkásait, akik ott sűrögnek-forognak a gomolygó inséges seregben, félholtra gyötört leroskadó csoportok között. Látszik rajtuk, hogy nemcsak hivatalos kötelességüknek fogadnak szót, de az emberi szív hajtja őket az önfeláldozó munkára. Hivatalnokok, tanárok, tanárnők vetélkednek egymással; köztük mindenfelé föltűnnek a Vörös Kereszt karszallagjai: előkelő úrhölgyek, a háború szamaritánusai. Nézzétek a derék cserkészfiúkat: hogy serénykednek, az erőfeszítéstől és a szolgálatkészség örömetől kipirulva, hogy cipelik az érkezettek bőröndjeit, hogy rakják azokat kizokcsikra, fogják be magukat lovagnak és vontatják a menekültek podgyászát a kijelölt szállásokra. A szerencsétlenek között sokan majd elvesznek az éhségtől, majd eltikkadnak a szomjúságtól: azokat sietve vezetik az állomáson éjjel-nappal nyitva álló büffébe. Szegény édesanyák boldogan nézik, hogy kortyolják apróságaik az édes tejecskét, amit az irgalom hozott nekik. Anyák segítenek az anyákon: Istennek tetsző látvány! Sokan dideregnek a hideg őszben, hiszen meleg gúnyájukat is oda-haza feleadték a nagy sietségben. Azokra ruha is kerül; sokan egy árva fillér nélkül állanak; azoknak pénzt nyomnak a kezükbe, az állam, a főváros adományát. Gyűjtést is indítanak az állomáson: apró és nagyobb bankók gyűlnek rakásra. S valamennyit iparkodnak minél előbb födél alá juttatni a kijelölt közös szállásokon, iskolákban, hevenyészett barakokban; jó szívek följánlják nekik saját otthonukat is... Nem csalódtak hát azok, akik reménykedve tekintettek ki a vasúti kocsik ablakából: valóban testvérekre talál-tak itt, a rengeteg nagy városban, amelyet szintén fölka-vart a háború és a szívek fenekéről felszínre hozta az aranyat.

Az öreg Széki Mózes bácsi, a nagybajuszu, tagbaszakadt férfiú, gyöngéden rátette kezét egy ősz, feketeruhás asszonyság vállára, aki tompa, néma szomorúságba merülve ült a váróterem zugában.

— Ne essék kétségbe, Nagyasszony. Örülünk, hogy idáig segített bennünket az Isten, majd vissza is segít nemsokára. Kiverik a mi vitézeink az ellenséget — jaj, micsoda ünnepünk lesz akkor! Csak azt sajnálom, hogy én már, ősz fejemmel, megrokkant erőmmel, nem segíthetek nekik ebben a munkában....

Az öreg asszony mellett sugár, karcsú, szép fiatal leány áll, aki szintén vigasztalóan hajlott édesanyjához :

— Igen, igen, édes anyám ! Igaza van Mózes bácsinak. Vissza segít bennünket az Isten.

És hálátelten emelte szemét az öregúrra :

— És megáldja Mózes bácsit, amiért ilyen jó hozzánk . . .

II.

Bizony, bizony, az öreg Torda Gerzsonné hallani sem akart arról, hogy ősi hajlékát otthagyja mikor pedig körülötte fölkerekedett az egész megriadt falu, a vész hír úgy kisöpört onnan minden teremtetett lelket, akár a székely hegyek hideg őszi szele kergeti maga előtt az avart.

— Ahol a bölcsőm ringott, ott tegyenek a koporsómba is!

S megmarkolta a karszéke támláját, mintegy azzal is jelezve, hogy őt bizony ki nem mozdítják onnan.

Mózes bácsi, a tanító jött át hozzájuk a szomszédból :

— Mit gondol Nagyasszony ? Hiszen akkor mi lesz Ida kisasszonnyal ?

Tordáné leányára nézett. A viruló, gyönyörű hajadonra, aki ott kuporgott karszéke mellett :

— Én is itt maradok veled, drága anyukám !

Az anya felsóhajtott. Nem, ez lehetetlen. Ezt a prédát nem lehet az ellenségre hagyni. Mert hiszen, hogy a lány nem megy el nélküle, abban bizonyos volt. Mennie kellett tehát neki is. Csak ez a gondolat birta rá, hogy Mózes bácsi sürgetésének engedjen.

Milyen szívet marcangoló fájdalom volt abban a pillantásában, amit a cifra faragványos székely kapura vetett, amikor fölült a szekérre, amelyen toronymagasnyira fel volt már halmozva mindenféle holmi s amelynek kocsiülésén már ott türelmetlenkedett Mózes bácsi :

— Menjünk, Nagyasszonyom, menjünk !

Mikor az öreg a lovak közé csapott : a falu tulsó végén már benyargalt az első oláh járőr.

Hegyre föl, völgybe le, napokig tartott a keserves utazás. Nem haladhattak akadálytalanul : az utakat ellepte már az orvul megtámadott Erdély menekülőinek áradata. A rogyásig megrakott szekerek összetorlódtak. Gyerekek sírása, asszonyok sopánkodása, férfiak kifakadásai töltötték meg a levegőt. Egy végtelen jajveszékelés volt az egész út ! S micsoda kép tárult elébük kincses Kolozsvár piacán ! Egész szekértábor, mintha a népvándorlás kora tért volna vissza. Parasztszekerek úri hintókkal vegyest, amelyek már nem is értek el a város főterén, a városon kívül is tanyát ütöttek. Minden uccán keservesen bőgő háziállatokat tereltek ; ökrök, tehének, mintha érezték volna a hajlékukból való kiűzés fájdalmát. Csak a fekete bivalyok ballagtak lomhán, közönyösen. Hevenyészett konyhákban lobogott a tűz, a környék jószívű lakossága szekérszámra hordta oda az élelmet a háború koldusainak, akik még tegnap

szintén jómódú emberek voltak. Dicsőséges Mátyás király csodálkozva néz szét talapzatáról: Hej, ha ő most föltámadhatna fekete seregével!...

Tordáék is ott tanyáztak a piactéren. Mózes bácsi fekhelyet készített a nők számára, aminő kényelmeset a megmentett ágy-neműből tudott. Anya és leánya lefeküdtek; Ida talán még fáradtabb volt, mint édesanyja, hiszen az egész uton ölében tartotta az öregasszony drága ezüstfejét. Menten el is nyomta az álom, a kimerültség kábulata. Tordáné azonban odafordult Mózes bácsihoz, aki egy zsákon ülve szalonázott volna, ha izlett volna neki a szalonna.

— Mózes bácsi — szólította meg csendesén az öregasszony — ön igazán a szentírással tart. Aki téged kővel dob, dobd vissza kenyérrel.

— Hát mikor dobtak meg engem kővel Nagyasszonyék?

— Ön nagyon jól tudja, Mózes bácsi. Mi nagy fájdalmat okoztunk az ön fiának és az ön apai szívének.

— Istenem, hát ha nem egymásnak rendelte a gyerekeket az Uristen?

— Nem úgy volt az Mózes bácsi. Én voltam a hibás, a gőgös, nagyravágyó asszony. Én nem akartam vőmnek elfogadni a szegény tanító fiát. A kislányom pedig engedelmességre nevelt, áldott, jó teremtés. Lehet, hogy szereti az ön fiát, de nem akart velem ellenkezni...

S mélyen lehajtotta galambősz fejét.

— De meg is alázott gőgösségemért az Ur.

Az öreg tanító hallgatott. A Nagyasszony bizony igazat mondott. Nagy szívbéli keserűséget okozott az ő Andrásának a kosár, amit a büszke portán kapott. Azért is mondta a fiú édesapjának, amikor nemsokára aztán, a harctérre menet, elbúcsúzott tőle:

— Hej, édesapám, ha maga nem volna, bizony azon lennék, hogy soha többé vissza ne térjek a csatatérről!

És lám, most mégis az öreg ember volt, aki vígasztalta a rá-tarti székelő nemesasszonyt:

— Ne tegyen magának szemrehányást, Nagyasszony. Látta, az én szivemben nyoma sincs már a haragnak. Találkoztunk a közös bajban, a közös szerencsétlenségben. És én csak felebaráti kötelességemet teljesítettem magukkal szemben.

— Tordáné reszkető kezével a szegény falusi tanító kezét kereste:

— És mi hír a fiáról, az Andrásról?

Erre már fölcsillant az öreg szeme:

— Hála annak a jó Istennek, aki még eddig minden bajtól megóvta. Most megint kapott egy kitüntetést...

III.

S azután lassan-lassan szünni kezdett az áradat, amely hullámaival a fővárost ostromolta. A gonosz ellenséges betörés hajléktalanai földél alá jutottak, részben a fővárosban, részben a vidéken,

s mindig bizakodóbban emelte fel a fejét a reménység, a hit, hogy nemsokára régi tűzhelyeikhez is visszatérhetnek. Túl a Maroson diadalmasan robogtak előre az ősi, szent földet visszahódító seregek.

Tordáék is elhelyezkedtek a nagyvárosban. Persze nem úgy, mint otthon. Keréken gördült az otthonuk. Vagonban húzódtak meg. Kaptak volna ugyan az iroda jóvoltából, amely az erdélyi kiüldözöttek elhelyezésével foglalkozott, valami szerény lakást is, de hát az öregasszonyt nehéz volt onnan kimozdítani, ahová már egyszer befészkelte magát.

— Jobban szeretek itt, — mondotta —. Mindig azt hiszem, hogy egyszer csak megindul velem ez a vagon — hazafelé.

Az öreg Mózes bácsi pedig nem feledkezett meg arról itt sem, hogy mi is az ő hivatása? Összegyűjtötte a menekült gyerekeket egy üres vagonba, s ott illő komolysággal tartott nekik előadást:

— Hohó, fiacskáim! Az hiszitek, hogy mert most háború van, azért örökké tart a vakáció? A felnőttek a háborúban is teljesítik a kötelességüket, ki a harctéren, ki az itthon való munkában. Hát nektek sem szabad a napot lopni. Vegye elő kiki az iskolakönyvét és fogjunk hozzá derekasan a tanuláshoz, hogy annak idején letehessük a vizsgát, mintha semmi sem történt volna. Mutassuk meg, hogy rajtunk ugyan nem fog ki az ellenség.

Kinevezte a vagon iskolának, ahol minden nap rendszeren összegyűltek a gyerekek és folyt szorgalmasan a tanulás, mintha csak odahaza volnának a rendes iskolai épületben s a leckeórák után fölcsendült a vasúti kocsiban a szárnyaló, imádságos ének:

— Isten áldd meg a magyart! . . .

IV.

A nagy, tágas kórteremben egymásmellé sorakoznak az ágyak. A csend birodalma ez, amelyet csak egy-egy mély sóhaj, egy-egy fájdalmas nyögés szakít meg. Ilyenkor egy-egy fehér alak hajlik az ágyak fölé, szeliden, mint az angyalszárny, enyhe simogatással, biztató reménygyújtó mosolygással. Uriasszonyok, akik otthagyták kényelmes, derűs otthonukat, hogy idejöjjenek a gyötrelmek országába, segíteni az orvosoknak, megmenteni egy-egy fiatal életet, vagy lefogni egy-egy letört szemet örökre.

Közöttük járt Ida is.

Ő is felvette azt a ruhát, amely akkor olyan divatos volt. Áldott divat, amelyet nem a hiuság parancsolt, hanem a legszentebb emberszeretet. Senki sem volt fáradhatatlanabb ő nála és talán senkit sem szerettek jobban a sebesültek, mint éppen őt.

Most is ott járt az ágyak között, nesztelenül, mintha léptei nem is érintenék a földet. Egyik szenvedőtől a másikhoz suhant. De egyszerre megdöbbenve, földbe gyökerezett lábbal állt meg az egyik ágy előtt.

Ő volt az, csakugyan ő?

— András!

A sebesült nem ismerte fel a leányt. Eszméletlenül feküdt ott

a magas seblázban, amely ereiben nyargalt. Ida az ápolónőhöz fordult, aki a sebesült mellett virrasztotta át az éjszakát. Az ápolónő elmondta neki, hogy ma éjszaka hozták a fiatal tisztet az erdélyi harcterről. Tehát ő is ott volt a hősök között, akik győztesen haladtak előre, ebben az új honfoglaló munkában. Mennyi drága vér volt ennek az előrehaladásnak az ára!

— Tüdőlövése van — mondta az ápoló.

E perctől fogva Idát alig lehetett az ágy mellől eltávolítani. Csakhamar Mózes bácsi is megérkezett sebesült fia ágyához. Őt sem ismerte meg a fiu. És azután föl váltva virrasztották a lázalmát. És a végeszakadhatlan hosszú éjszakában, amelyet bágyadt, tejfehér fénnel öntött végig az éjszakai világítás, a leány sokszor hallotta, amikor a sebesült ajkai egy nevet suttognak:

— Ida...

A leány szívébe éles fájdalom nyilalt erre a szóra. Tehát még most is őt látja, a halál előcsarnokában, őt, aki oly kegyetlen, szívtelen volt hozzá és eltaszította magától. Olyan esdeklő bocsánatkéréssel nézett most a sebesültre! A világért nem adta volna, hogyha az eszméletét visszanyerve, meglátná, megértené ezt a bocsánatkérő pillantást!

*

S bizony: az orvosok is azt hitték, hogy a súlyosan sebesült tiszt soha többé vissza nem nyeri egészségét. A lázas, vergődő álom átmegy abba a nagy-nagy nyugalomba, amelyet nem izgat többé semmi álomkép. De nem. Egy reggel csodálatos tiszta kék ég ragyogott be a kórház kitárt ablakain. És tisztán ragyogott rá vissza a sebesült szeme is. Az öreg Mózes bácsi éppen nem volt a kórházban csak Ida ült az ágy mellett. És most a fiú fölismerte a leányt:

— Ida! Maga az? Hát maga itt van, Ida?

— Itt vagyok, Andorás.

A sebesült csodálkozva nézett körüli.

— És hol vagyok én?

— Jó helyen. Budapesten, a Vörös Kereszt kórházában.

És a sebesült tiszt még mosolyogni is próbált.

— Budapesten? Azt hittem, a mennyországban vagyok. Amiért hogy maga itt van mellettem...

V.

Bizony megérte Mózes bácsi, hogy megint talpraállott a fia. Nem is győzte eléggé megköszönni Idának a hűséges gondviselését. Andorás pedig, mikor elhagyta az ágyat, megindultan nyújtotta kezét a leánynak.

— Most hát nagyon szépen megköszönöm én is a sok-sok fáradozását. Az átvirrasztott éjszakáit, a hűséges gondviselését, hozzám való angyali jóságát. Holnap megyek vissza a harctérre.

Ida megremegett.

— Istenem! Megint a harctérre?

— Bizony oda. Most vár még ott ránk az igazi nagy próba.

Lelketlen bújtogatás lopódzott a hadsorok közé, hogy megmérgezze a lelkeket. Arra bújtogatnak, tegyük le a fegyvert, hiszen úgymint minden hiábavaló. Szükség van ott most az olyan emberekre, akikben ép és erős még a magyar lélek! Még csak gratulálni akarok magának, Ida kisasszony.

— Gratulálni, mihez?

— Mindent tudok Ida. Édesapám elbeszélte, hogy kegyed menyasszony.

Ida elvörösödött.

— Menyasszony?

— Igen. Nagy szerencséje akadt. A háziúr, akinek a házában laknak, megismerte és nőül akarja venni. Nem csodálkozom rajta, hogy megszerette. Én csak azt kívánom, hogy legyen boldog, nagyon boldog, Ida.

És kezét nyújtotta a lánynak. Ida pedig elfogadta a kezét. De nem azért, hogy megcsorítsa, hogy elfogadja a gratulációt, hanem hogy odahúzza azt a kebléhez, a forrón lüktető szívéhez.

— Annyiban igazat beszélt az édesapja, Andorás, hogy az a derék úriember megtisztelt a kérésével és nőül akar venni engem, a földönfutóvá lett szegény leányt. De én nem megyek hozzá feleségül, nem, akármilyen szerencsének tartják is, hogy egyszerre ilyen gazdagság lehet az osztályrészem. Hanem, ha ez a földhözragadt, bűnbánó leány elnyerheti a maga bocsánatát — akkor hazavárom magát a harcterről, Andorás.

És töredelmes, szívből fakadó, szerelmes és boldog zokogással borult a férfi kezére.

Az öreg Tordáné pedig csak azt ismételte, amikor a fiatalok elébe járultak:

— Megalázott bennünket a gőgösségünkért az Ur. Most már nincs közöttünk semmi különbség. Egyek vagyunk a szomorúságban, a nyomorúságban. Szegény nincstelen magyarok... Hát egyesüljenek a boldogságban, akik fiatalságukban még remélhetik a szebb jövőt...

VI.

Csak két év múlva tarthatták meg az esküvőt.

Zúgva, mennydörögve gördültek tova azok az esztendőök, mint a nehéz ágyúk, a szörnyű zivatar évei, amely nem a mennyboltozaton dübörög végig, hanem a véres földön. Hazatért a háborúból a tanító fia, érdemrendekkel borított mellel, dicsőségesen, — de mégse a győzelem, hanem a nagy nemzeti gyász napjaira.

Milyen szívbenyilaló keserűség volt a hazatérő vitézekre, hogy bár őket sehol, semmi csatatéren meg nem verték, mégis kapzsi, gyáva ellenségek prédájául kellett átengedniök Nagy-Magyarországot!... Sokszor elfogta Andorást is a kísértés, hogy összeszedjen maga mellé néhány mindenre elszánt embert: — Fiúk, ne engedjük megtörténni ezt a szörnyűséget — pusztuljunk el inkább...

Budapesten várt Andorásra édesapja is, aki ott kapott beosztást a főváros egyik iskolájában és ott várt rá menyasszonya is, édesanyjával együtt. Mert hát Tordáék sem térhettek vissza szülőföldjükre. Azt a hírt kapták hazulról, hogy házukat fölpörzsölték a betörők. Hová menjenek hát akkor vissza? Ida nem akarta kitenni édesanyját annak, hogy a szörnyű pusztulás képét lássa, inkább ott tartotta a fővárosban, ahol Mózes bácsi segítségével sikerült neki is egy kis állást kapnia.

És azután — azután úgy fordult a dolog, hogy ha akartak volna, se lehetett visszatérniök — Trianon után, szabad Erdélyország földjére.

— Soha, soha se látom viszont az én drága szülőföldemet, — mondta az öregasszony az esküvő után, amely szomorú is volt, meg víg is.

Csak az öreg Mózes bácsi szegte föl a fejét konok, szent daccal, törhetetlen, igaz magyar hittel:

— Hát meglehet, hogy én sem láthatom viszont az én szülőházamat. De lesz még nekem unokám is. Azt én nevelem fel. Az majd visszatér!...

ROZIKA

Az erdélyi falucskán végigszágulzott a hír:

— Menekülni kell...!

Lótás-futás kezdődött. Az emberek a község házára siettek, hogy hivatalos helyről halljanak valamit, a jegyző azonban nem tudott sokat. Telefonjelentés jött a szomszéd községbe — ujságot, — hogy a megye déli részét a hadvezetőség parancsára ki kell üríteni. A falu ugyan a megye közepére esett, de a riadt emberek most már nem igen latolgattak, fontolgattak, hanem rohantak az istállókba — fogni. Mint a megzavart méhraj, úgy nyüzsgött a falu népe. A férfiak káromkodva szerszámozták a lovakat, az asszonyok sírva kötögették a batyukat, a gyerekek visítotak, a megzavart szarvasmarha bőgött, amikor a saroglyához láncolták. A rettenetes hangzavart növelte az országútról behallatszó ostopattogás, szekérdüörgés, ordítás, káromkodás: ott már a szomszédos vidék népe igyekezett fejetvesztetten a megye székhelyére. És mindennek a tetejébe megkondult a harang és szólt panaszosan, vészt hirdetve, békét siratva, szólt hosszan, szinte végnélküli egyforma kondulással.

A falu legrozzantabb kunyhójában nehézkesen emeli a fejét egy öregasszony:

— Rozi fiam, mire harangoznak...?

Rozinak mind a két keze tele munkával. Rozi mindössze tizen-négy éves, de a lelke a háznak. Az édesanyja a földben pihen, az édesapja a hazáért verekszik valahol a Rokitnó-mocsarak tájékán, a nagyanya szegény hetvenéves anyóka, a három testvére gyámoltalan, inkább dolgot ad, mint enyhít. Rozira maradt itt minden: főzés, takarítás, az udvar, a baromfi gondozása, a disznók, a tehén, minden, minden. Ő pénzel tyúkból, tejből, gyümölcsből, ha nagyon megszorul, még napszámot is vállal.

— Rozi fiam — dünyögi a nagyanyó... Rozi... Rozi... — ráncigálja a szoknyáját a nyolc éves Palkó gyerek... Rozi... Rozika... — nyafkál az ötéves Klári... Lozi... Lozi... bü... gügyögi a kétéves Lackó és ez így megy egész nap. Rozi erre is kap, arra is nyul, a keze alatt ég a munka, csuda rendet tart, de szeretik is a testvérek.

— Rozi fiam, mire harangoznak? — kérdi még egyszer az öreg asszony. De addigra Rozi már maga is figyeli a különös zajt és a szokatlan időben való harangozást. Átpislant a szomszéd udvarra, ott — lótás-futás. A túlsó szomszéd meg magasan rakott szekérrel most hajt ki az udvarról. A szekéren ott az egész pereputy. Rozi álmélkodik:

— Búcsú lesz valahol vagy mind lakodalomba mennek ezek?

Künn terem az utcán: Jézus Mária, hiszen megindult az egész falu. Mennek, futnak fuldokolva, porfelhőben taszigálva, verekedve, mennek mind lázas igyekezettel, csak el — el innen. A nagy buzgalomba egynek se jutott az eszébe, hogy be kellene szólni Roziékhoz, vagy hogy az árva portán egy kis segítség is elkelne a lovak befogása körül.

Minden jó lélek dícséri az Urat! Mi készül?

Rászól az emberekre, se szó, se beszéd. Nem válaszolnak. Ha egyik-másik vakkant is valamit izgalomtól és portól rekedt hangon — nem lehet érteni a szavát. Csak gesztikulálnak és nógatják a lovakat.

De Rozikának már nem kell magyarázat. Két ugrással a házban terem.

— Nagyanyó, szedelőzködjön... Batyuba az ágyiruhát, aztán gyerünk!... Palkó, itass...!

Percekig tart, amíg a házban megértik, hogy innen futni kell. A nagyanyó megköti magát:

— Én, fiam, öreg vagyok, nem futok... Mi hasznomat veszi-tek, pusztító raj csak teher... Az oláhtól se félek, nem árthat, csak meneküljetez magatok, én mán csak itt maradok...

— Dehogy marad... dehogy marad... — pattog Rozika — kár a sok beszédért... kapja össze a motyót...

A Palkó gyerek már az udvaron veszkődött a lovakkal. A kúthoz vezette az állatokat és telehúzta a mohás vályút tiszta vízzel. Az öreg asszony végre dűnnyögve engedelmeskedett és kezdte batyuba kötni a legszükségesebb holmit. A két apró gyerek — állandóan láb alatt — értelmetlenül nézte az egész sürgés-forgást.

Órába se tellett, a kocsin volt minden, ami menthető. Persze csak ruhanemű, mi egymás, mert a butort ugyan ki rakta volna szekérre? Különben is az élet fontos most, mert az ellenségről ugyancsak csunya hír ver: igen megcsufolja a polgári lakosságot. Csak el, el innen!

Dél táján kifordult az udvarról a két mokány. A szekér tetején a nagyanyó a két apró gyerekkel, az elülső ülésen Rozi és Palkó. A kis lány hajtott, ugyancsak serényen. A falu végén mindjárt meg volt az első csetepaté: a szekeret sehogy se akarták ráengedni az országútra, ahol jármű jármű után haladt végnélküli sorban. Senki se akart rést nyitni. Rozi se rest, behajtott a szekérkígyóba. Recsegés, törés, káromkodás, az egyik pupozott jármű billenőre áll, a következő megtorpan, a rúd az égnek szalad, rés támad, ezen a kis résen aztán Rozika szépen beáll a lassan, de mégis mozgó sorba. Késő délutánig lépegetnek a lovacsák. Hat óra táján a mezőre kanyarodik a kocsisor; letáboroznak. Palkó gyerek a szijakat oldozza, Rozika már kinézte a helyet a tűznek, vizet is talált, lesegíti a szekér tetejéről nagyanyót, a testvérkéket, helyet vackol nekik a kocsi tövében és félóra múlva sorra adja a krumplilevessel teli tányérokat. Mire azok ettek, ő már elrakta a lábast és áttelepedett a szomszéd szekérhez, ahol a férfiak haditanácsot tartottak:

— Négy nap ide Kolozsvár . . . — ez volt minden, amire szüksége volt és máris ment vissza az övéihez.

Négy nap, négy éjjel verekedtek a mostoha sorssal, de bevergődtek Kolozsvárra. Micsoda szép város, Rozika ezt még a bajban is meglátta. A tér közepén sokadalom, közte hivatalos urak, akik jó szóval, teli marokkal fogadják a menekülőket. Az urak élén gróf *Bethlen* Ödön, a főispán. Beszélni akar a menekülőkkel, hogy bátorságot öntsön beléjük :

— Minden szekértől a gazda a tér közepére ! — hangzik az avizó és megindúlnak az emberek. Rozi is köztük ballag. Egyenesen a főispán úr elé plántálja magát, hogy jól halljon mindent.

— No kis lányom, most nem itt a helyed — mondja egy őszes úr, de a falubeliek fölokosítják : hogy de bizony ide való a Rozi a gazdák közé, mert az egész uton ő volt az istápolója a családnak, apa helyett apa, anya helyett anya, csak hadd maradjon itt az emberek gyülekezetében.

Meghallja ezt a főispán, kezet fog a kis Rozival és parancsot ad, hogy minden jóból elsőnek a Rozikáék szekere kapjon.

Sarbó Vilmos

Szomju szivek bora

*A csókot most a számból mind kitépem.
Csókgyom vágyam völgyét ne verje fel,
S ne érjen forró révedés hitében.
Úgy űzöm el, mint szűz barát, kit ében
Cellájában kísértő bűbáj lep el.*

*Súgó selymek szerelmes, langyos árja
Ne tartson tagjaimnak enyhe fürdőt,
Se hőszin gyolcs, mely hűvös csókra várja
S pihés palást, melynek dús prém a párja
Ne dédelgesse, mint hév ősz a fürtöt.*

*Rest kényelemnek süppedt, ékes ágyán,
Mely ábrándárba reng, mint nászhajó,
A képzelet szagos szigetre vágyván
Ne ringjon álmok tündérjárta táján,
Mi irnak tört szív bánatára jó.*

*Az ízek szomja szikkadjon ki nyelvem
S inyem száz sejtjéből, mint méz kiperdül,
Cukros borok zamatja rá ne leljen,
S édes gyümölcs emléken se teljen
Jó kedve resten bő, toros sikertül.*

*S ne öltjön éjjelente tarka fércet
Fáradt pillámba színes álmodás,
Ne sápasszon rám sátán sárga ércet
S hívó póstának kábító lidércet
Ne küldjön rám boszorkány áldomás.*

*Mert messze innét vérvéríték ver ki
A kő kemény kérgén s a csillag vért sir
És boldog álmot nem mer látni senki,
Vak erdők árnya holtak hűltét rejti,
S az útszél minden züllött árka mély sir.*

*S a Hargitát már szélsírás se tépi.
Fásul a sziv s az öklök görcse ernyed,
A mozdulat már öntudatlan, gépi,
Nem tudja láb, hová fog lopva lépni,
De sziv mélyén, ki sejti, mily bor erjed.*

*Mert gyöngé lányok habtestére írva
Vad vessző vág véres rovásbetűket,
Ott gyúl az új rabonbánruna pirba,
S a lángoló szem rőt-re, rútra sirva
Ugy érzi, nem lesz gyászba, könnybe szünet.*

*Csak arra less most lelkem lángadozva,
Agyam, szemem, szám egy lélekbe forrtan !
Rád asszonyhold hiába sápadozna,
Ott vár a kedv, hogy mámorod megossza
A szivek kádján érő büszke borban.*

Kállay Miklós.

A SEGÍTŐ KÉZ

A kárpáti szoroson tépett karaván vonszolta magát előre halálos fáradtan. Nyomorúságos galíciai falvak rongyos népe, apró furcsa városkák lakossága futott a háború elől: emberek, asszonyok, gyermekek kísérteties hada, apró lovak által vont nyikorgó szekerek, amelyeken halomba állt a leghaszontalanabb holmi, amelyet csak a pánik perceiben tud egymásra dobálni a lázas kéz. Az emberek e vonagló karavánja mögött felpiroslott az ég, a lábuk alatt megremegett a föld, amint az ágyúk szaggatták valami véres és vad táncban. A kéklő magasságból vidám verőfény zuhogott a sápadt, eltorzult arcokra, fájdalmas világításba vonva ezt a galériáját a szenvedésnek. Szótlanul, egyetlen kifejezésbe meredve kapaszkodott fel a menet Galicia utolsó barázdájáról a magyar határhegyre, a meredek Visoki-tin-re.

Főnt apró alakok mozogtak és szuronyok csillogtak a napfényben...

A csapat élén fiatal leány, sápadt arcú, lobogószemű, nyúlánk teremtés gyalogolt. Talán az egyetlen, aki emeltfővel haladt a karavánban. Mellette a csapat legvénebb embere, kilencven éves, vézna, elgömbült testű, nehéz, zsíros, hosszú kabátal. Roggyanó léptekkel vonszolta magát kehes gebe kantárjába kapaszkodva — halott inkább, mint élő — a szemei a túlvilágot kémlelték üveges nézéssel, vértelen ajkai hangtalanul mormolták az imát. Mögöttük a riadt arcok serege, hátra nem nézve, inkább a rettenetes jövőt kutatva, a véres és borzalmas jövőt, amelynek föltartóztatathatatlanul elébe megy.

A fiatal leány koronkint hátrafordult és bátorító hangon szólt:

— A magyarok, emberek... jó emberek, jószívű ember-szeretők.

A magyarok! A magyarok! Igen, a magyarok!

... Akkoriban a magyar huszárok, a vörös ördögök, beírták már a nevüket a dicsőség könyvébe. Az ellenség földjén rémmesék szállkostak e nem emberi lényekről. Az orosz hatóságok rettenetes hírek terjesztésével igyekeztek megfélemlíteni a népet és minden áron azon voltak, hogy a megbolygatott lakosságot a meneküléstől visszatartsák. És az emberek mégis mentek, végnélküli sorokban futottak a magyarok földje felé, mert a megvadult kozákok gyilkoltak, perzseltek. Az aggastyánokat az unokák szemeláttára korbácsolták halálra és szempillantások alatt omlottak össze a nyomorúságos tűzhelyek azoknak a keze nyomán, akiknek védeni kellett volna ezeket a hajlékokat.

— Akkor inkább a magyarok — sóhajtották a nyomorultak

és tovább vánszorogtak. Rettegve néztek az előttük zöldelő hegy-csúcsra, amelyen már a magyarok tanyáztak. Anya gyermekétő búcsúzott, a nagyapa utóljára megáldotta az unokát és a karaván fölé csöndesen szárnyalni kezdett a haldoklók mélységesen szomorú imája. Csak a menet élén haladó fiatal leány ismételte folyton :

— A magyarok emberek, a magyarok jó emberek, emberszeretők.

Az első szekerecske fölért a csúcsra. A bokrok mögül hirtelen magyar honvédek pattantak a hegyi ösvény közepére. Hosszú bajuszú, napsütötte arcú, csontos alakok, a kezükben szuronyos fegyver. A csapat élén haladó aggastyán reszkető félelmében arcra bukott, magával rántva a gyöngé lovacskát. A karaván hirtelen megállt és halotti csönd lett úrrá a tájon. Csak leghátul üvöltött föl egyetlen, a szív legmélyéből jövő sikoly. És ekkor az történt, hogy az egyik magyar gyöngéd kézzel fölsegítette az aggot, a másik pedig a lovacskát rántotta föl a porból. Ismeretlen nyelven, öblös hangok csattantak föl : a szavakat nem értette senki, de a mozdulatot megértette e földönfutók valamennyie. A szeretet internacionális mozdulata volt : egy kérges kéz friss hegyipatak vizét kínálta bugykosában az aggastyánnak. Egyetlen sóhajban szakadt föl a nyomorúságos karaván :

— A magyarok jó emberek, emberszeretők . . .

Megkönnyebbülten, Istenben és emberben bízva, reménykedő szemmel vonultak el a folyton sokasodó torzomborz alakok előtt.

A legelső városkában azután feléjük nyúlt egy *láthatatlan kéz*, amely nem is bocsátotta el őket többé. Jóságos, puha segítő kéz volt, ezt érezték lépten-nyomon. A kéz rendbe állította őket a pályaudvaron, kenyeret, tejet, meleg levest kínált nekik, besegítette őket tiszta, szellős vasúti kocsikba és elindította őket csöndes, zöldelő rónák felé, amelyek nem ismerték a háború borzalmát. Állomásról-állomásra zökkenő nélkül gördült a hosszú vonat. Utközben friss víz üdítette a fáradtakat, déli és esti harangszókor áldásra nyílt a láthatatlan kéz : újra tej, leves, kenyér, hús kínálta magát az éhezőknek.

A láthatatlan kéz a menekültügyi kormánybiztosság volt, a magyar kormány szerve, a magyar vendégszeretet, de egyben a magyar rend. Már a határon magához ragadta ez a kéz a vezetést, segítve, de egyben ellenőrizve és számontartva az idegen emberek e tarka sokaságát.

Jóllakva, nekibátorodva jártak kocsiról-kocsira a férfiak és az asszonyok és hálás ajakkal, mintegy bátorításként rebegték egymásnak :

— A magyarok jó emberek . . .

A gyermekek és az aggok hetek óta először szunnyadtak békésen, mialatt a vonat Budapest felé robogott. A keleti pályaudvaron azután a nyomorultak szemtől-szembe látták a mesebeli tündért, amely eddig elhozta őket. A vonatot a menekültügyi kormánybiztos

emberei várták és fogadták. Néhány halk, jóságos biztató szó most már teljes megnyugvást lopott a sajgó szívekbe és csakhamar a gyomor is kielégült. Sietség és zavar nélkül kapta meg mindenki a magáét és egy óra múlva már biztos fedél alatt kuporgott a halálra fáradt csapat. Csak a fiatal leány járt-kelt köztük, majdnem daldalmas arccal, mintha büszkélkednék:

— Ugye megmondtam . . . ?

Azután csendes napok következtek. A menekültügyi kormánybiztosság emberei szinte nesztelenül tettek-vettek, de minden cselekedetük nyomán boldogság fakadt. A gyermekek testére jó, új ruha került, a férfiak kenyérkereső álláshoz jutottak, az asszonyok is munkát kaptak, a gyermekeket beiskolázták, gondozták, nevelték és csakhamar zavartalan megnyugvás és boldogság költözött a telepre. Esténként imára gyülekezett az egész tábor és a vég egyetlen hálaadás volt:

— A magyarok a legjobb emberek a földön . . . áldja meg őket az Isten!

Sok hónap múlva egészségesen, tisztán, de szorongó szívvel újra rendbe sorakozott a csapat: a határok nyitva állanak, a vendégszerető országból vissza kell térni az üszkös, rombadőlt családi tűzhelyhez. Kezdődik otthon az újjáépítés.

Ismét a menekültügyi kormánybiztosság emberei járták a sorokat. Jó tanácsokat, ruhát, élelmet és pénzt osztottak ki a távozó idegenek közt, akik közül nem egy csókolta meg az áldást osztó kezét. Batyujukat szorongatva helyezkedtek el a vasuti kocsikban, csak a fiatal lány állt tűzpiros arccal az üvegtetős csarnokban. Már megadták a jelt az indulásra, a leány még mindig lent tétovázott. Mellette egy fiatal ember tépkedte izgatottan kis bajuszkáját.

Sípjel, vezényszavak, trombitálás, a mozdony indul. A leányt beszállásra nőgatják. Akkor hirtelen erősen belékapaszkodik a mellette álló ifjú karjába és zokogva mondja:

— Engedjétek meg, hogy itt maradjak . . . itt, a jó emberek között.

Itt is maradt és a legmagyarabb menyecskék egyike lett belőle.

Uray Dezső.

EMLÉKEK

Nagy sötét mezőkről, fekete hegyekről fájó, rossz emléket küld utánam a mult. Lázás éjszakákon, baljós időkben képek járnak vissza hozzám, kellemetlen képek: kihalt falvakról, futó emberekről, síró gyermekekről. Látom a hullámos Galiciának elpusztított házait, a Doberdó gránátszaggatta földjét... Azután látok sebesülteket és halottakat százsámra, ezersámra. És eszembe jutnak a tömegsírok, ahol ötszázan fekszenek szép sorjában egymás mellett és egymás felett hófehér mésztakaró alatt... És eljönnek ismét az emberek, a remegő gyenge emberek, akiknek drága volt az életük és mégis elmentek oda, ahol olcsó volt a halál, a hatalmas, a fenséges halál. Igen... visszajárnak hozzám a harcok: a halálfélelmek és a csodás önfeláldozások...

Azután egyszerre úgy éreztem, hogy ezen érzeteknél van még borzasztóbb is. 1916. augusztusában volt az, amikor a románok először özönlöttek el Erdélyt. Odáig Magyarország területén aránylag alig folyt a háború. De most egyszerre — a mi asszonyaink futottak, a mi falvaink haltak ki, a mi földjeink pusztultak el. És ez más volt, mennyire más volt, mint a galíciai futás, vagy más ország éhező népének szenvedése. Sajnálni azokat is sajnáltuk, segítettünk is rajtuk, de azok mégis csak idegenek voltak. Emezek pedig a mieink. És ekkor éreztem először, hogy az, amit nemzetről, hazáról, érzésről, közös érdekről, magyarságról oly sokat hallottunk, hatalmas, komoly valóság. Valóság, ami több mindennél, több az életnél, több az érzéseknél.

Akkor jöttem rá erre, amikor először veszítettük el Erdélyt.

*

A központi hatalmak két gyenge hadsereget küldöttek a románok ellen. Az egyiket Arz tábornok vezette — a későbbi vezérkari főnök —, a másikat a német Falkenhayn, a német hadsereg addigi vezérkari főnöke. Arz Moldva felé nyomult előre, Falkenhayn pedig a Szeben—Brassói vonalon verte meg az ellenséget. A német vezérrel szemben Avarescu volt a román főparancsnok. Falkenhayn és Avarescu a berlini vezérkari iskolában osztálytársak, sőt barátok voltak. Mégis, a vöröstoronyi ütközet után — ahol az ellenség számos hadosztálya semmisült meg — Romániában az a hír terjedt el, hogy Falkenhayn annak idején — jobban tanulta meg a taktikát, mint Avarescu...

Valóban, ennek a »jobb tanulás«-nak volt köszönhető, hogy Erdélyt a monarchia fáradt és ezer sebből vérző seregei oly hamar megtisztították a román betöréstől. Igaz, hogy ebből Arz is kivette a részét. Arzot Székelyudvarhelyen ismertem meg akkor, amikor a várost visszafoglalta. Egy nagy iskolában voltunk, amely hegyen

épült, magasan a város felett. Lent a piactér tele volt polgárokkal és néppel, menekültekkel, akik a közeli erdőkbe vonultak s a győzelem hírére tértek lassan-lassan vissza a városba. Arz az újságírókra panaszkodott, akik megrohanták és nem engedik dolgozni. Majd terveiről beszélt és arról, hogy Erdély, az ő szűkebb hazája, most már végleg felszabadul.

— Nézze, az emberekbe is visszatért már a bizalom, ezek két hét múlva már el is felejtik az ellenség járását... — mondotta, miközben az ablakon át lenéztünk a piacon nyüzsgő emberrajokra.

— Mert remélem, ez nem mind újságíró, — tette aztán hozzá kedves maliciával.

Általában szerette és megbecsülte a szellemes, higgadt és komoly embereket. Ezért szerette *Wild* Józsefet is, a politikust, aki alatta mint vezérkari százados szolgált és az »elhárító osztály« önálló parancsnoka volt, a századosok hatáskörén messze túlmenő hatalommal és szinte szokatlan tekintéllyel. Arz, ha Falkenhayntól akart valamit, nem hivatalos úton fordult hozzá, hanem rendesen Wildet küldötte hozzá. Egyízben egy hadosztályt akart »kölcsonkérni« valami akcióhoz s ismét Wildet bízta meg e nehéz feladattal. A német tábornok nem szívesen hallotta a kérést. Neki is kevés embere volt és nem nélkülözhetett egy katonát sem. Azért így felelt:

— Minek nektek német katonaság, amikor veletek szemben csak valami tűzoltóság áll...?

— Arz tábornok úr is úgy gondolja — mondotta *Wild* —, hogy miután Excellenciáddal szemben ugyanaz a tűzoltóság áll, könnyen nélkülözhet egy hadosztályt, amelyet mi majd az északi szárnyunkon lévő oroszok ellen fogunk küldeni. Hiszen kár is volna a derék német katonákat az itteni tűzoltóság miatt fárasztani...

Falkenhaynnak tetszett a visszavágás és megadta a kért csapatokat. Szellemességéről különben magam is meggyőződhettem Brassóban, ahol vacsorára hívott meg asztalához. Igaz, hogy a meghívást egy *Hut* nevű német vezérkari tisztnek köszönhettem, akivel a háború elején Lodzban találkoztam.

Igy kerültem Falkenhaynhez, akinél értékesebb és érdekesebb embert keveset ismertem meg az életben. Nemcsak a megjelenése és eleganciája volt elbűvölő, de a modora is. Élénk temperamentum és kirobbanó energia tükröződött minden szavából és minden mozdulatából. Gyorseszű ember volt, nagyszerű judiciummal és rengeteg, mindig túlfűtött tettvágygal. Az az éjszaka, amit vele töltöttem, örökké felejthetetlen lesz számomra. Társalgásunk politikai és katonai része ma már nem aktuális s különben sem tartozik e csapongó emlékezések mozaikjába. De két apróságot érdemes megörökíteni róla. Nőkről beszéltünk, — a magyar nőket dicsérte. Csak pár hete volt Magyarországon s csak pár úriasszonyt ismert. Néhány erdélyi főispánnak és politikusnak a feleségét. Véletlenül — vagy nem is véletlenül — valamennyi szép és okos asszony volt. El is volt ragadtatva tőlük, de amikor számbavette az ismerősöket, egyszerre elakadt a szava:

— Mondja csak — fordult hirtelen hozzám —, maguknál a szép asszonyok után kapják a férjek a stallumokat?

A másik eset éjfélkor történt. Azt kérdeztem tőle, el tudjuk-e foglalni Bukarestet?

— Egyelőre elégedjünk meg egy szép holdvilágos éjszakával a szurdoki szorosban.

— És mikor lesz ez az éjszaka?

— Öt perc múlva kezdődik — felelte —, ha úgy tetszik, velem tarthat. — Azzal felállt és elfelejtve a 3 órája tartó társalgás minden témáját, az asztalnál állva adta ki az utolsó parancsokat az ütközethez. És öt perc múlva megdördültek az ágyúk a szurdoki szorosban, ahol másnap újabb katasztrófa érte az ellenséget.

*

Heteken át jártam akkor a szenvedő Erdélyt. Szabad utam volt mind a két hadseregben. És én jártam kocsin, autón és gyalog, jártam faluról falura, elhagyott házakból kihalt városokba, nagy határmezőkről sűrű hegyekbe. És az üres falvakban csodás kultúrát, kint a természetben pedig mérhetetlen gazdagságot találtam. Művészete van ott minden háznak, muzsikája minden szónak. És lelke van a földnek, valami furcsa zamatos lehellete a levegőnek, ami rabul ejti és lenyűgözi az embereket, akik ott élnek...

*

Német katonavonaton utaztam a székelyföldön át. Egyik állomáson egy visszatérő menekült kéredzkedett fel a vonatra. Öreg asszony volt, aki aligha bírta volna már el a hosszú gyaloglást s kérésemre ezért a német tiszték felengedték őt a kocsinkba. Az öreg néni pedig mesélni kezdett a falujáról és a betörésről. Hogyan adtak jelt az erdélyi románok a hegycsúcsokon magasra fellobogó máglyákkal a regátbelieknek, hogyan törtek be ezek orvul és éjjel, amikor megtudták, hogy a faluban nincs fegyveres férfi, csak megriadt asszony nép. És hogyan bujdosott el ő, a legöregebb asszony is az oláhok elől...

Rettenetes erő volt ebben az öreg asszonyban. Állandóan ő beszélt. Sovány, pergamenbőrös arcában mint két tűzgolyó izzott a szeme, és kiaszott karjaival vadul gesztikulált. A német tüzérek szótlanul nézték, aztán egyszerre megszólalt az egyik:

— Sie muss Recht haben...

Amikor pedig lefordítottuk nekik az anyóka kifakadásait, hosszan elgondolkozva felelték:

— Furcsa nép ez... nagyon furcsa, nem szeretném, ha ellenségünk volna.

Olyan megrázó, olyan hatalmas volt ez a kép, hogy a kiirthatatlan hazafias érzésnek apotheozisát láttuk az öreg néninél.

*

Mert ilyen menekültjei nem voltak a világon semmiféle népnek.

Székely bucsuzó

— Édesanyám, az Isten megáldjon !
Nem látsz többé tán soha e tájon.
Nem szolgának szültél engem,
Magam földjén bujdosónak ...
Hajt a szégyen, visz a lelkem
Napkeletről napszállatnak ...
... Édesanyám, az Isten megáldjon !

— Édesanyám, immár Isten véled !
Ne marasztalj, — nem él itt az élet.
Könnye-fogyott, hangja-hagyott
Átok kerget, úz a bánat,
De csillagom csak itt ragyog
S hű álmaim ide szállnak ...
... Édesanyám, immár Isten véled !

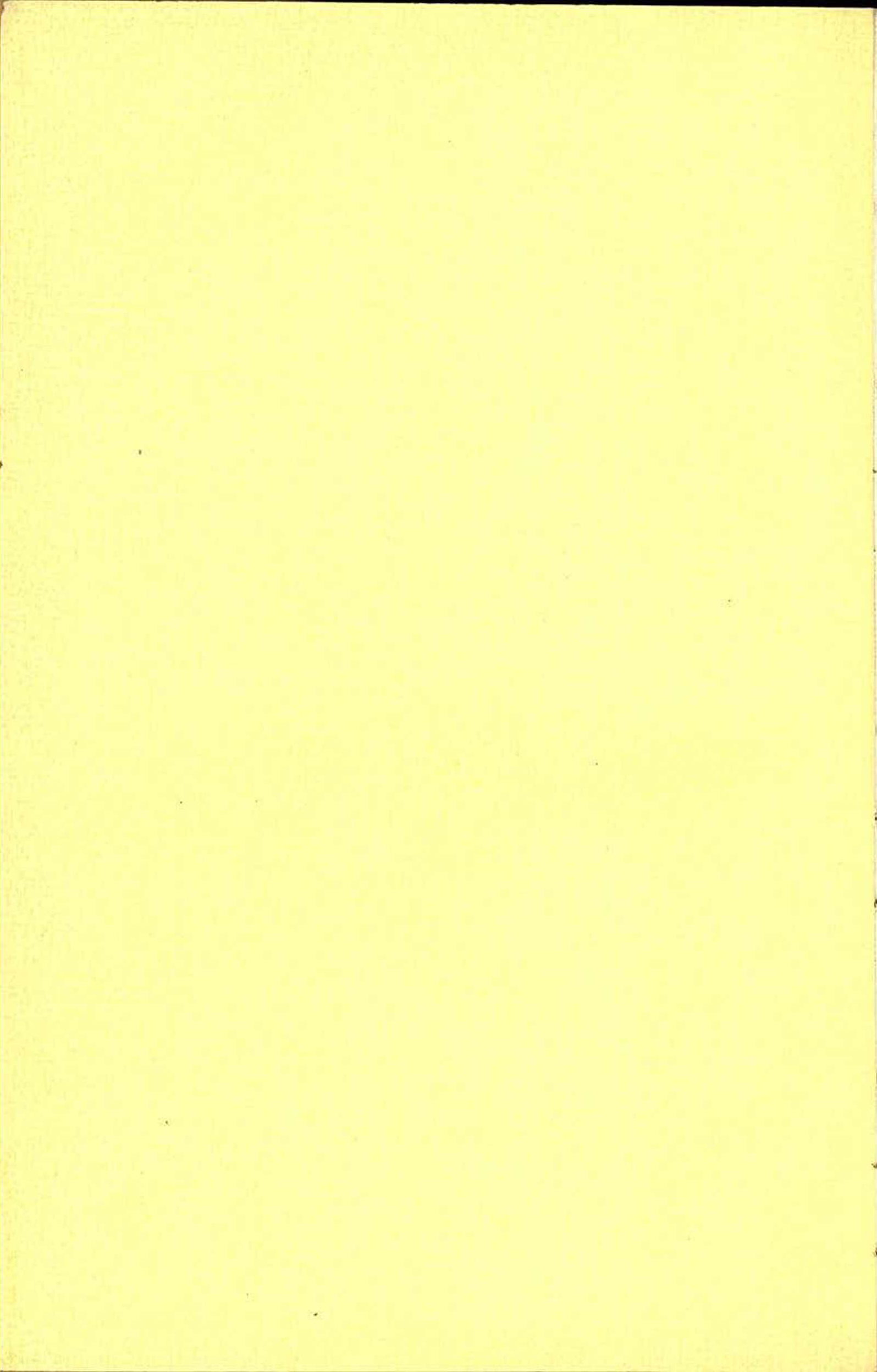
— Édesanyám, ne sirass meg engem !
Lesz még tavasz, lesz virág a kertben.
Visszafordul még az utunk,
Ha felzúg egy régi ének :
Ezren-ezren megindulunk
Napszállatról napkeltének ...
... Édesanyám, m i n d e n n a p v á r j engem !

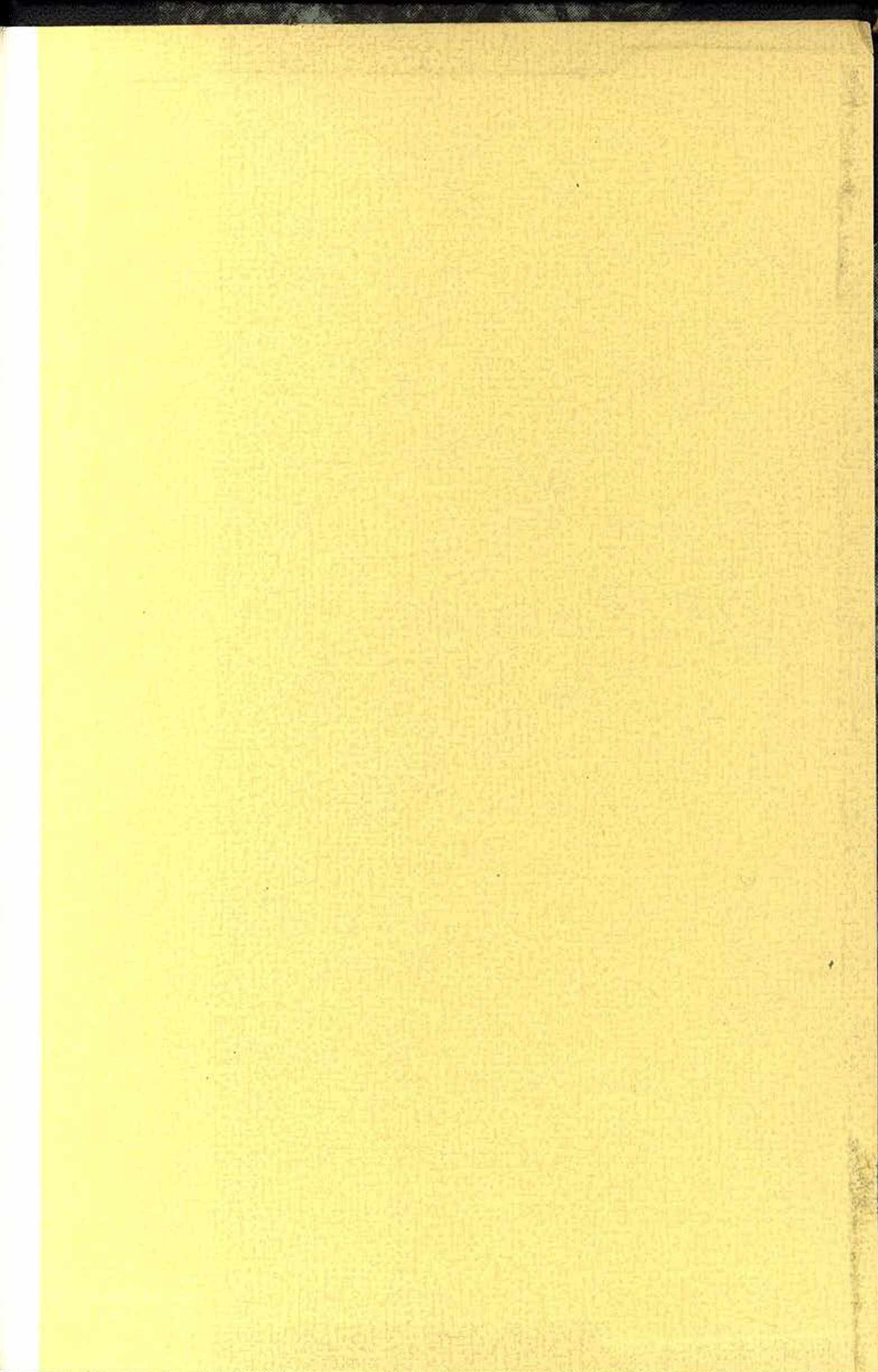
Kádár Béla.

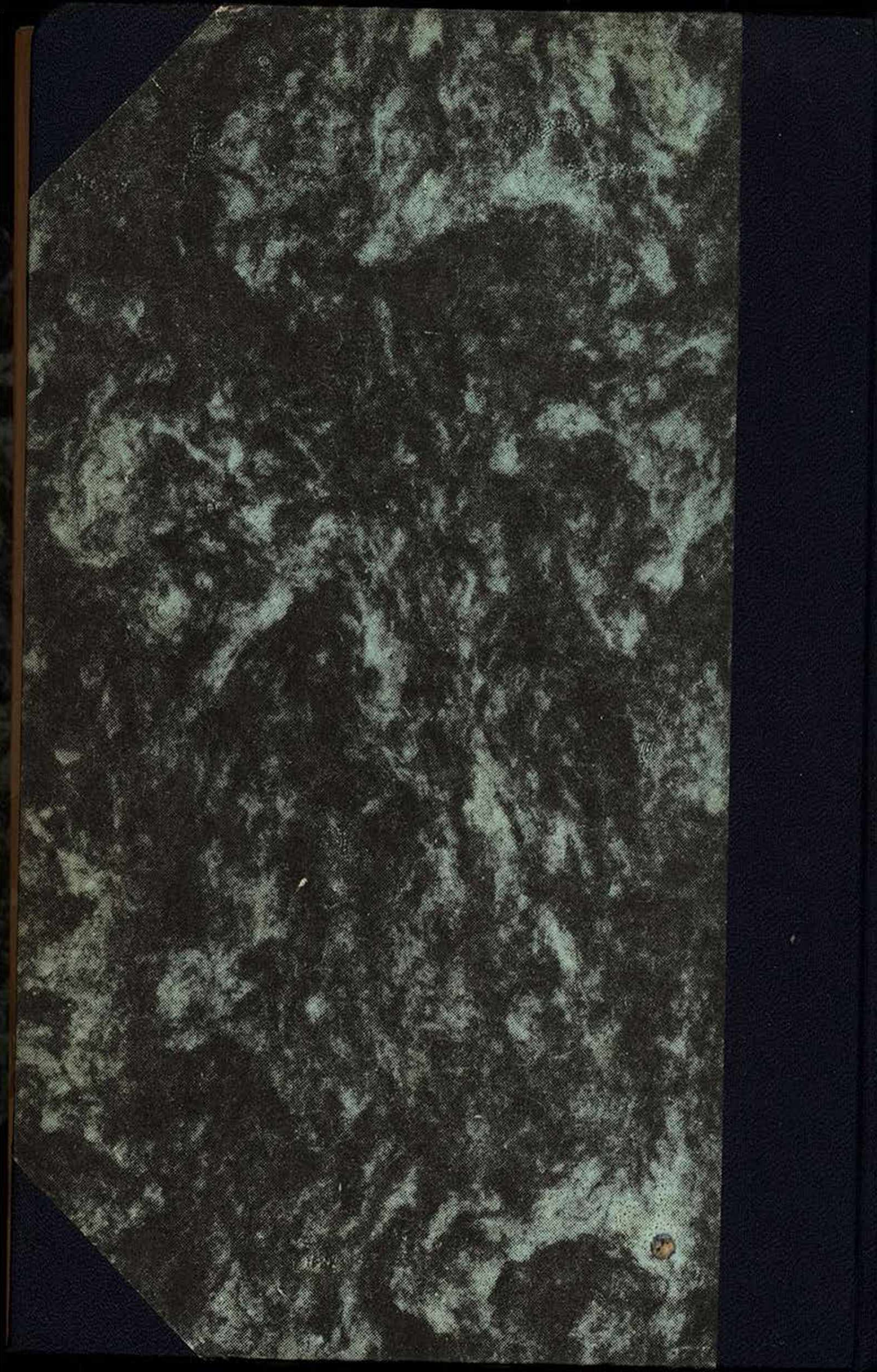
406114

WODIANER F. ÉS FIAI
GRAFIKAI INTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
BUDAPEST

A nagy
vihar

406114